

LIETUVIŲ
SENOSIOS RELIGIJOS
KELIAS

IŠLEISTA
LIETUVOS VARDŲ
PAMINĖJIMO
TŪKSTANTAISIAIS
METAIS

Jonas Trinkūnas

LIETUVIŲ
SENOSIOS RELIGIJOS
KELIAS

VILNIUS

UDK ...

Knygoje panaudoti
Aloyzo Každailio
grafikos kūriniai

Kalbos redaktoriai:
Vaclovas Mikailionis
Žemyna Trinkūnaitė

© Asveja, 2009

© Trinkūnas J., 2009

© Každailis A., 2009

ISBN ...

**LIETUVIŲ
SENOSIOS RELIGIJOS
KELIAS**

RELIGIJA IR SENIEJI LAIKAI
9–35 p.

LIETUVOS PRADŽIOS
37–78 p.

LIETUVA KARINGOJI
79–128 p.

REPRESYVIOJI SISTEMA (XVI–XVIII a.)
129–158 p.

TAUTOS BUDIMAS (XIX a.)
159–220 p.

ROMUVA (XX–XXI a.)
221–258 p.

PRATARMĖ

Religija kaip šventybės išraiška dažniausiai yra suvokiama kaip stabilus ir mažai kintantis reiškinys. Todėl religijos istoriškumas tarytum prieštarauja religijos esmei. Istorija dažniausiai pasireiškia kaip natūralumą griauianti jėga – karų, užkariavimų, prievartos ir naikinimo pavidalu. Prieistorinė religija gyvavo tarsi augalas, natūraliai plėtodama savo šakas ir lapiją. Lietuvių ir jų protėvių baltų religijos ištakos slypi giliausioje senovėje tais laikais, kai pirmieji gyventojai apsigyveno prie Baltijos. Pirmapradė religija buvo neatskiriama nuo žmonių mąstymo ir gyvenimo būdo, todėl religijos apraiškas tenka išskirti vadovaujantis jau mūsų dienų žmogaus požiūriu.

Manau, jog religijos esmė neatskiriama nuo dorovės. Pagarba, dėkingumas, meilė, nusistebėjimas buvo būdingi senovės žmogui, t. y. lietuvių protėviams. Mūsų istorikai beveik nekalba apie tai, teigdami, jog viskas prasideda tik nuo rašto. Todėl jų darbuose labai mažai rašoma apie religiją ir dorovę. Šioje knygoje drįsau kalbėti apie tai. Legendinė Lietuvos istorija, padavimai, folkloras, gausūs Lietuvos priešų rašytiniai šaltiniai suteikė pakankamo pagrindo istorinei religijos apybraižai.

Lietuvos istorija garbinga ir tragiška, bet nugalėjo amoralumas. Tik marksistai mėgsta pateisinti vergiją, feodalizmą, kapitalizmą, kaip būtinas pažangaus žmonių vystymosi pakopas. Mes, lietuviai, turime žinoti, jog įveikta šitos „pažangios“ civilizacijos didžioji tautos dalis

tapo baudžiauninkais. Neretai mėgstama pasišaipyti iš lietuvių – baudžiauninkų, bet kas juos tokiais padarė? Jeigu pavergtas lietuvis sugebėjo išlaikyti savo protėvių didžiąsias vertybes, tai garbė jam.

Nepaisant šitų istorijos dėmių, turime nuostabią dvasinę tautos istoriją, kuria galime didžiuotis. Per daugelį vargo šimtmečių lietuviai išsaugojo savo gelminę religiją, supratimą apie dorą ir garbingą gyvenimą, todėl neabejodamas teigiu, jog mūsų senoji religija ir šiandien gyva. Mes turėtume ieškoti gilesnio savo dvasinės istorijos supratimo, protėvių religija ir dorovė turi būti mūsų būties esmė.

RELIGIJA IR SENIEJI LAIKAI

Vaidevučio ir Brutenio atvaizdai
iš antkaklės, VIII a.

Lietuvių senoji religija neatskiriama nuo gimtinės, protėvių žemės, kalbos, jos praeitis slypi gilioje senovėje, o jos pradininkai – mūsų protėviai. Protėviai savo švenčiausias žinias siunčia mums kaip tradicinę kultūrą su papročiais, dorove, liaudies dainomis ir kt. Pati religija formavosi kaip kultūrinių tradicijų sakralumo išraiška, glaudžiai susijusia su dorovine pasaulėžiūra.

Apibrėžti ir nusakyti pačią religiją nėra paprasta, ir šiandien jos apibrėžimų yra begalė. Įprasta religiją apibūdinti pagal viešpataujančių religijų supratimą, todėl dažnai sakoma, jog religija – tai tikėjimas į Dievą. Taip galima buvo kalbėti, kai mažai žinota apie kitas pasaulio religijas. Yra religijų, kuriose nėra nei Dievo, nei dievų, pavyzdžiui, budizmas arba konfucianizmas. Šiandien, geriau pažinus pasaulio religijas, jau teigiama, jog religija – tai tikėjimų, ritualų ir dorovinių vertybių sistema, vienijanti žmonių bendriją (Websterio žodynas). Enciklopedijoje *Britanika* (1986) aiškinama, jog religija – tai žmonių santykis su tuo, ką jie laiko šventu. Religijos esmingai negali išreikšti arba paaiškinti nei teologija, nei filosofija, nes religija, Charles H. Longo nuomone, yra išgyvenimas, išraiška, motyvacija, intencija, elgesys, stilius ir ritmas (Long, 1999: 7). Kitaip sakant, žmonių religingumas slypi jų būtyje ir buityje, ne tik teologijoje. Apie žmonių religiją reikia spręsti iš jų gyvenimo būdo, elgesio, kalbėjimo, bendravimo, jų kūrybos ir mąstymo, o labiausiai – iš jų dorovinio elgesio, iš jų dorovinių vertinimų.

Apie lietuvių religiją reikia kalbėti kaip apie atskirą savitą religinę tradiciją, todėl jos apibrėžimas taip pat turėtų būti daugiau būdingas lietuvių dvasinei kultūrai.

Gintaras Beresnevičius rašė: „Lietuvių religija pripažintina kaip sąjungos su šventumą generuojančiomis galiomis religija. <...> Sąjungos ir jungties idėja čia persmelkianti.“ (Beresnevičius, 2004: 42). Šį apibrėžimą galima dar praplėsti autoriaus žodžiais apie šventumo išgyvenimą ir dieviškųjų galių jungtį su žmonių pasauliu per amžinąją ugnį. G. Beresnevičius kalba apie senosios religijos išplėtotą būvį, jos kulminaciją viduramžių valstybės laikais. Žinoma, pagrindiniai lietuvių religijos bruožai turi gilią istorinę ištaką, slypinčias tūkstantmečių gelmėse, įie išliko ir atėjus krikščionybei. Norint labiau pažinti lietuvių senąją tikėjimą, reikia aptarti jo archajiškiausią formą – chtoninę arba gelminę religiją, buvusią visais laikais religijos pagrindu. Būtent tokia religija ir sudaro etninės arba prigimtinės religijos branduolį, ją ilgiausiai išlaikę valstiečiai, buvę arčiau žemės arba tiesiog buvę žemės dalis. Ši religijos forma atskleidė savo galumą ir gebėjimą išsilaikyti pačiomis nepalankiausiomis sąlygomis. Religija niekada nebuvo sustingusi dvasinės tradicijos forma, ji kito, patirdama išorinių poveikių ir vidinių permainų. Socialiniai procesai darė esmingą įtaką ir religinei tradicijai: silpstant bendruomeniškumui, besiformuojantis elitas stengėsi keisti tradiciją savo naudai.

Suvokti religijos prasmę ir prigimtį trukdo pati religija, nes ji dažniausiai yra tarsi medis, pamiršęs savo kilmę iš menkos sėklos. Tai labai svarbi metafora. Jeigu religijos modeliu laikysime dabartinę išplėtotą religiją su jos teologija bei bažnytinėmis struktūromis, tikrai nepajėgsime suvokti religijos esmės.

Kodėl senovėje žmonės gerbė Saulę ir Žemę? Dėl to, kad šitos galybės skleidė ir dalių gėrį, nieko sau nereikalaujamos, darydamos tai visiškai nesavanaudiškai. Tai suvokta labai seniai, o ir žmogaus prigimtinis ryšys

su motina buvo toks pat. Šis archetipinis ryšys buvęs ir religinių ryšių prototipas. Galima sakyti, jog tai buvo seniausias dorovės pavyzdys žmogui.

Motina gimdytoja, globėja, augintoja buvo dieviškumo prototipas. Saulė, Žemė ir žmogaus Motina buvo visa ko pradžia, jos dalių gėrį nesavanaudiškai. Meilė motinoms ir motinų meilė savo vaikams buvo dorovės ir religijos pradžia. Senoji religija buvo optimistinė ir geranoriška, ir ji reiškėsi Motinos Deivės pavidalu. Meilė – tai pats svarbiausias ryšys, jungęs ir vienijęs Deivę Motiną su jos vaikais. Deivė sutelkė savyje visuotinį motiniškumą ir gėrį, kurį skleidė pasauliui taip, kaip paprastos motinos dovanojo meilę ir gėrį savo vaikams.

Motina Žemė buvo gerbiama, garbinama ir mylima, nes žmogui ji buvo Didžioji Motina. Dar neseniai Lietuvoje pagrindinis žemės gerbimo būdas buvo jos pabučiavimas. Galima cituoti daugybę liaudies papročių tekstų, kuriuose kalbama apie pagarbą žemei. „Žeme, motina mano, aš iš tavęs esu, tu mane šeri, tu mane nešioji, tu mane po smerčio pakavosi“; „Žemė žmones maitina ir rėdo, dėl to reikia į dieną dvylika sykių pabučiuoti žemę“. Matas Pretorijus XVII a. rašė, jog Žemynėlė „suteikia ir išlaiko gyvybę žmogui ir gyvuliui, ir visiems gyviems padarams“ (BRMŠ III, 2003: 300). Turime labai turtingą folklorą, kuriame išsaugota seniausių tekstų. Juose galima išžvelgti religijos esmės sėklų. Senosios lietuvių liaudies dainos išsaugojo ir savo religinę prigimtį.

Rugiapjūtės sutartinėse yra Saulės pasveikinimas – ryto aukojimas. Giedodami visi stovi atsisukę į Saulę: „Kas tar teka Par dvarelį? Saula riduolėla, Saulala. Saulala. Saulala riduolėla. Kų tar neša tekėdama? Saula riduolėla. Saulala. Saulala riduolėla. Ataneša Davanėlių,

Saula riduolēla" (SIS, 150). Tai ryto aukojimas, kurį atlieka ir Saulė, ir jos garbintojai – rugiapjūtės dalyviai.

Yra gana daug senųjų liaudies dainų, kuriose kalbama apie dovanų dovanojimą. Šis dovanų dalijimas yra visiškai nesavanaudiškas, čia žmogus su Saule bendrauja kaip vaikas su motina. Lietuvių Saulė yra motina, geroji motina, kuri rūpinasi savo vaikais, ji neša jiems dovanas – gėrį. Kalėdinėse lietuvių liaudies dainose sakoma, jog atvažiuoja Kalėdos su dovanomis, o Kalėda ir yra Saulė. Dovanojimas – kosmogoninio ritualo aktas. Keitimasis dovanomis per Naujuosius metus senovės Indijoje turėdavęs stimuliuoti kuriamąsias kosmoso jėgas. Lietuvių vaisės laukuose prie javų samborių metu stiprino gyvybines laukų jėgas.

Apsikeitimas dovanomis – tai seniausia žmonių bendravimo tradicija, ne ekonominė ar piniginė, bet dorovinė. Dar daugiau – žmonių keitimasis dovanomis yra tik dalis platesnės dorovinės erdvės. Senovės žmogus dovanomis keitėsi su visu jį supančiu pasauliu, jis jautė dėkingumą galioms, padedančioms jo egzistencijai. Čia reikia išžvelgti ir religinių aukojimų prasmę.

Archeologai mano, jog palaidojimuose randamos „papildomos“ įkapės galėjo būti dovanos kitiems mirusiems, kurias į dausas turėjo nunešti palaidotieji.

Aukos esmė – dovanojimas arba dalijimasis gėriu. Dovanojimas – tai gėrio platinimas. Seniausioje baltų tradicijoje yra žodis „labas“ arba gėris. Kai susitinka du žmonės, jie sako vienas kitam „labas“, tarsi skelbdami gėrį, saugumą ir santarvę. Kai apeigoje atliekamas „palabinimas“, dalyviai vienas kitą pasveikina gėrimu, gerdami iš vieno bendro kaušo.

Senosios sakmės apie Laumes atskleidžia dorovinius dovanojimo pamatus. Kai moteriškė netyčia užmiršta

savo vaiką lauke, Laumės jį apdovanoja drabužėliais ir dovanėlėmis. Tačiau kai kita moteriškė savo vaiką palieka tyčia, tikėdamasi tokių pat dovanėlių, Laumės vaiką sudrasko, nubausdamos gudraujančią moterį. Laumių, arba Deivių, dovanos atskleidžia ypatingą aukojimo aspektą. Žmonės turi suprasti, jog dovanos arba aukos duodamos tik tyra dvasia. Daugelyje sakmių ir pasakų pabrėžiama būtinybė paisyti dorovinių reikalavimų. Negalima gudrauti ir siekti naudos sau apgaulės būdu. Todėl ir dovanos – aukos – turi tikslą skleisti gėrį, o ne mainikaujant siekti naudos. G. Beresnevičius Laumių dovanas vadino „transcendentinėmis dovanomis“, kurias reikėjo priimti su visišku pasitikėjimu, be mažiausio išskaičiavimo – kitaip jos prarasdavo savo galią.

Dainavimas buvo svarbiausia apeiga, sukurianti religinį ryšį tarp žmonių, protėvių ir dievų. Lietuvių liaudies dainos geriausiai išlaikė senosios religijos tradicijas. Pastangos nustatyti jų amžių buvo nelabai sėkmingos. Atrodo, kad dainose tiesiog sąmoningai vengiama istorinių nuorodų. Dėl to jos kartais vadinamos kosminėmis dainomis.

Senosios dainos beveik nemini dievų vardų. Viskas tarsi užkoduota, paslėpta, o norint suprasti simbolius, reikia išmokti tai daryti. Kosmogoniniai įvaizdžiai pasirodo pirmosiose dainos eilutėse ar pirmajame posme (kalnas, medis, vanduo, ugnis, dvaras, krėslas ir kt.), o toliau ima rutuliotis siužetas. Dainos atskleidžia kosmogoninius vyksmus. Jei daina prasideda kosmogoninių elementų paminėjimu, ją dainuojantis žmogus patenka į šventąją realybę. Dainuodamas tokias sukosmintas dainas, žmogus atsiduria pačiame pasaulio centre, o tai yra švenčiausia ir saugiausia vieta (Beresnevičius, 2004: 248).

Šventumą generuojančios galios

Senoji lietuvių religija turėjo didelį šventumą skleidžiančių šventviečių tinklą. Kadangi tai buvo chtoniškoji Žemės religija, ji buvo šaknimis tarsi medis susijusi su žeme. V. Vaitkevičiaus paskelbti senųjų Lietuvos šventviečių aprašai iš tikrųjų įspūdingi. „Žemaitijoje“ (1998) sudėta apie 1000 aprašų, o „Aukštaitijoje“ (2006) – apie 1500. Ateityje gali būti paskelbta dar daugiau šventviečių.

Šventvietės – tai šventos gamtos vietos: upės, ežerai, šaltiniai, alkai, alkupiai, akmenys, medžiai, gojai, įvairios vietos, vadinamos mitologiniais arba dievų vardais. Tai neabejotinai tūkstantmečių palikimas, priklausančias seniausiam pasaulio religijai.

Kadangi daugelis senųjų šventviečių veikė iki gana vėlyvų laikų, nesunku rekonstruoti pagrindinį ritualą. Tai buvo jau mūsų minėtas apsikeitimas dovanomis, skleidžiant gėrį ir tikintis patirti gėrį. Buvo aukojama ypatingiems akmenims, šaltiniams, medžiams tam tikrose šventose vietose. Prašoma sveikatos, prašoma susilaukti kūdikio ir kt., kitaip sakant, prašoma sustiprinti gyvybines galias, suteikti jėgų. Tokios vietos ir buvo gyvybinių jėgų šaltiniai. Daug pasako labai senas baltų žodis „šventas“, susijęs su indoeuropiečių *kuen-to*, kuris reiškia gyvybinę jėgą, arba tai, kas plečiasi, auga, stiprėja. Žinomi keli šimtai vietovardžių su žodžiu „šventas“ (Šventoji, Šventupis ir t. t.). Tą jėgą mūsų protėviai išvelgė supančiame pasaulyje, ne tik Dangaus šviesuliuose, bet ir Žemėje – augaluose, medžiuose, šaltiniuose, akmenyse ir kt. Protėvių santykis su pasauliu buvo dorovinis. Gyvybės šventumo jėga skleidžia gėrį nesavanaudiškai, todėl žmogaus santykis su gėriu taip pat

turi būti nesavanaudiškas. Apie tai kalba senoji tautosaka, dainos ir papročiai. Apie dorovės ir religijos sąryšį rašė V. Toporovas. Jo nuomone, greta religinio ritualo ir dorovės egzistuoja šventumas, kuris yra numinozinė patirtis, arba šventumo išgyvenimas.

Šviesą, kuri žadina ir palaiko gyvybę, skleidžia šventumo galios. Tai dieviškumo galios, o pats žodis „dievas“ kilęs iš **dei-* „šviesti, spindėti“. Tačiau žodis *dievas* vargu ar gali būti tikrinis vienos sakralios būtybės vardas, kadangi taip gali būti vadinama bet kuri dievybė (Balsys, 2006: 17).

Visos šventvietės buvo žmogaus ir šventumo religinės sąveikos vieta. G. Beresnevičius rašė apie tą ypatingą žmogaus ir šventų gyvybės galių religinę jungtį: „Lietuvių religija apskritai buvo jungties giraitės religija. Medžiai atliko mediacinę funkciją“ (Beresnevičius, 2004: 43). Religijos esmė – jungtis su šventuoju antgamtiškumu. Dievai savo esme priklauso antgamtiškumui, tam, kas neapčiuopiama ir neįjuntama. Michaelio Yorko nuomone, antgamtiškumas yra anapus gamtinio pasaulio, kurį mes galime pasiekti, išmatuoti ar moksliskai tirti. Mes negalime pasakyti, jog tai neegzistuoja, tai egzistuoja kitaip. Jeigu taip nebūtų, neegzistotų magiškas pasaulis, bet jis yra. Dievybes mes žinome per mitus, metaforas, šventas vietas ir šventą laiką. Gerbdami dievus, susiejame savo gyvenimą su dievais, jie tampa mūsų gyvenimo dalimi. Tai veikia mus, pasirenkant mitus, religinę pasaulėžiūrą, šventą laiką ar kalendorių, kurie derėtų su mūsų gyvenimu, ir tokį šventą neempirinį pasaulį darome sau pažįstamą (York 2008).

Marija Gimbutienė skyrė dvi baltų religijos tradicijas – Senosios Europos matricentrinę ir indoeuropietiškąją (Gimbutienė, 1985: 148–178). Taip ji skirstė baltų deives

ir dievus, kurių vieni buvo susiję su žeme, požemiu ir vandeniui, kiti – su dangumi ir dangaus šviesuliais. Tikrovėje šios dvi dievų grupės sudarė vieningą visumą, o atskirų dievų ir deivių prigimtį galima nagrinėti kiekvieną atskirai. M. Gimbutienė rėmėsi duomenimis, kurie šiandien kartais kitaip interpretuojami. Kai kurie archeologai kalba jau apie vietinę prabaltų kilmę ir jų religinę tradiciją.

Religijų tipai

Šiandien viešpatauja pasaulinės religijos, peržengusios tautines ribas ir nepripažįstančios tokių ribų. Tai – krikščionybė, islamas, budizmas ir kitos naujosios religijos, kurios tarsį užklojo arba uždengė su Žeme susijusias etnines religijas. Pasaulinės religijos yra „knyginės“, jos turi savo šventraščius ir globalistines ideologijas pajėgas. Etninių religijų gajumas slypi chtoninėse Žemės galiose, kurioms būdingas ramus laukimas ir budimas, sulaukus palankių sąlygų. Tokioms religijoms nereikia šventraščių, pranašų ar šventųjų kankinių. Prigimtinė religija nuolatos veržiasi į dienos šviesą, kaip tai daro bet koks augalas ar medelis. Prigimtinė religija yra laisva ir nuo nieko nepriklausoma. Lietuviai parodė, kaip gyvenant įvairiausių priespaudų sąlygomis galima išlaikyti protėvių dvasinį turį. Kai tik ateina laisvėjimas, senasis tikėjimas prisikelia.

Religija reiškiasi dviem lygmenimis – žemiškosios žmonių religijos ir elito religijos. Religijos istoriją kaip tik ir sudaro šių lygmenų sąveikos istorija. Elito prigimtis gali būti dvejopa – tai gali būti iškilęs socialinis sluoksnis, bet gali būti ir užkariautojai. Žemiškoji arba

chtoniškoji religija yra neistoriška, kaip tai būdinga ir gamtos reiškiniams. Elitas, formuodamas savo religijos lygmenį, žemiškosios religijos raišką stengėsi pajungti sau. Kad ir toks pavyzdys – prie valstiečių garbinamo ažuolo kunigo nurodymu prikalamas kryžius, taip pažū įtraukiant žmones į religinę elito raišką. Tik, žinoma, valstiečiai netampa valdančiojo sluoksnio nariais, jie tik praranda savo religinį savarankiškumą. Kodėl žodis „pagonis“ turi neigiamą reikšmę? Todėl, kad pagonimis dažniausiai buvo vadinami valstiečiai, atkakliai laikęsi tėvų religijos ir sunkiausiai pasidavę naujam religijai.

Lietuvių religija vadinama įvairiai – baltų, aisčių, senameldžių religija arba tiesiog pagonybės vardu. Nors knygoje paminėsiu ir labai senus laikus, kai lietuvio vardo dar nebuvo, toliau vartosiu lietuvio arba balto vardą kaip aisčių ar senameldžių sinonimus.

Lietuvių religiją aprašė daug autorių, bet jiems visiems būdinga tai, kad jie arba buvo svetimos ir priešiškos religijos žmonės, arba abejingi lietuvių religijai mokslininkai. Vieni buvo lietuvių religijos priešai, kiti negalėjo jos suprasti, nes stengėsi į ją žiūrėti iš šono, buvo svetimi jai. Esmė ta, kad susidūrė knyginė religija ir neknyginė nerašytinė religija. Tai buvo dviejų skirtingų civilizacijų susitikimas. Tik dabar pradedame suprasti, jog raštas tebuvo techninė priemonė, padėjusi neigti kitokią kultūrą. Juk visi didingiausi žmonijos meno ir religijos kūriniai buvo sukurti nerašytinėse kultūrose, o užrašyti jie buvo vėliau, kilus grėsmei jų išlikimui. Milijonai lietuvių liaudies dainų sukurta nerašytinėje epochoje, bet ta visos tautos kūryba ėmė sparčiai nykti paplitus raštui ir knyginei kultūrai. Lietuvių kalba su daugeliu tarmių ir tūkstančiais žodžių susiformavo nerašytinėje epochoje, bet ėmė menkėti atėjus knygoms ir raštui.

Sakyti, jog mūsų senoji kultūra buvo beraštė, nėra tikslu. Mūsų kalboje ir gyvenime buvo „raštas“, kai dar nebuvo nei knygų, nei rašančių jas. Lietuviai matė raštą audiniuose, tautinėse juostose, medžio ar metalo ornamentuose. Senoviniai ženklai – simboliai – buvo žinomi mūsų protėviams giliausioje senovėje. Jie turėjo religinę, maginę ir apeiginę prasmę. Lietuvon atneštas krikščionių raštas turėjo vieną tikslą – kovoti ir įveikti senąją lietuvių kultūrą bei religiją. Simono Daukanto „Būdą senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“, atspausdintą 1845 metais, galima vadinti pirmąją lietuvių knygą. Kodėl? Todėl, kad Martyno Mažvydo katekizmas, atspausdintas 1547 m., tik savo forma buvo lietuviškas, kaip ir kitos po jo spausdintos knygos. Tik po 300 metų knyga prašneko ne tik lietuviškai, bet ir lietuvišku turiniu.

Baltų kultūra ir religija yra viena iš nedaugelio Europoje, kuri išlaikė seniausią nenutrūkusį dvasinį paveldą. Keletą tūkstančių metų ta pati tradicija su neesminiais trukdžiais ir įtakomis gyvavo tarsi medis, išlaikydama savo esmę, savastį. Baltų gyventa teritorija buvo milžiniška, o įvairūs požymiai (vandenvardžiai ir tarmės) rodo baltų kultūros vieningumą ir pastovumą. Tik jos gyvavimo darna leido sukurti turtingą kalbą, tūkstančius vandenvardžių (nuo Baltijos iki Volgos), milijonus dainų ir senąją religiją. Tačiau paskutinis tūkstantmetis grėsmingai įsiveržė į šią senąją civilizaciją.

Senieji laikai

Tarp senųjų etninių religijų ir naujųjų (krikščionybės, islamo ir kt.) yra didelis skirtumas. Naujosios, arba pasaulinės, religijos turi savo aiškius pradininkus

ir įkūrimo laiką. Jos dažniausiai įgyja politinių galių ir ima kontroliuoti dvasinį visuomenės gyvenimą. Nieko panašaus negalime pasakyti apie etnines religijas. Etninės religijos turi tik tos dvasinės tradicijos nešėjus ir daug įvairiausių apraiškų – etninius papročius, dorovines vertybes, folklorą ir pan.

Archeologai, tyrinėdami istorinį palikimą, aptinka materialių senosios religijos apraiškų.

Tie radiniai atskleidžia tik mažą senovės dvasinio gyvenimo paveikslą dalį.

Mezolito laikotarpiu (V tūkst. pr. m. e.) buvusiame Biržulio ežero pusiasalyje Duonkalnyje „žynio“ kape rastas apeiginis židiny – akmenų krūvelė, apipilta ochra. Visa kapo duobė pribarstyta tamsiai raudonos ochros ir sudėta daugybė amuletų. Jau vien šis radinys liudija egzistavus religinę tradiciją. Medinė skulptūra rasta Šventojoje iš IV tūkstantmečio pr. m. e. liudija buvus sakralinę skulptūrą.

To meto mūsų protėviai buvo žemdirbiai, nors vertėsi ir medžiokle, žvejyba ir kt. Archeologai patvirtina, jog svarbiausios baltų ir prabaltų religinės idėjos išliko beveik tos pačios iki istorinių laikų. Saulė ir Žemė – tai mūsų Didžiosios Deivės apraiškos. 98 m. Tacitas rašė apie aisčių papročius bei gyvenimo būdą. Aisčiai garbino Dievų Motiną. Kaip jos ženklą nešiojo amuletus – šernų figūrėles, skirtas apsaugai. Žemė Motina – Moteris, kaip teigia archeologai, buvo vaizduojama trikampio simboliu. Gyvybės idėja persmelkia visą senąją baltų kultūrą.

Saulė – aukščiausia senųjų žemdirbių dievybė – buvo gyvybės ir šviesos šaltinis. Vėlyvajame neolite (III tūkst. pr. m. e.) buvo paplitę gintariniai Saulės diskai – seitai. Gintaro buvo gausiai dedama į kapus, manyta, kad tai – požemio Saulės ženklas.

Simonas Grunau teigia, kad ulmiganai, t. y. Senosios Prūsos gyventojai, garbinę Saulę. Tai žemdirbiams būdinga kulto forma. Bet kuriame žemdirbių kulte svarbiausi objektai yra Saulė ir Žemė. E. Šimkūnaitė tvirtino: mes turėjome vieną tikrą garbinimo objektą – Saulę. Visos šventės susijusios su Saule. Oficialiose mitologų sukurtose lietuvių mitologijos schemose Saulei vietos palikta labai mažai. Tačiau liaudies papročiuose, kalendoriuje ir folklore Saulė tiesiog viešpatauja.

Vytauto Mažiulio nuomone, nėra abejonių, kad baltų-slavų prokalbe ir pačia indoeuropiečių prokalbe šnekėjusiems žmonėms žodžiai „žemė“ ir „saulė“ buvo ne tik „žemė“ ir „saulė“, bet ir „Žemė“ ir „Saulė“, t. y. dievybių vardai. 1423 m. dokumente yra Varmės krašte užrašytas vietovardis „Sawliskreslis“ (Saulės krėslas). Saulės šventės metu Saulė sėdavo ant taip vadintos kalvos.

Motina šeimoje turėjo svarbiausias moralines pozicijas. Motinos gerbimo ištakų reikėtų ieškoti gilioje senovėje. Vincas Vyčinas savo knygoje „Didžiosios Deivės epocha“ parodė galias motiniškumo tradicijas, išlikusias lietuvių kultūroje. Jis rašo: „Atrodo, jog anksčiausioje savo būties pakopoje mūsų protėviai buvo Žemynos, Motinos Deivės, garbintojai. Dėl aiškiams būdingo konservatyvumo „žemyniškosios“ dievybės bei Žemynos būties fazės papročiai neišnyko ir „perkūniškajam“ Dangaus primatui su jo dievybėmis bei jo būties fazės papročiais (patriarchatu) įsitvirtinus“ (Vyčinas 1994: 9).

Protėvių kultas – viena svarbiausių genties religijos formų. Pomirtinio gyvenimo sampratą egzistuojant rodo įsigalėjęs paprotys mirusįjį laidoti su įkapėmis. Archeologija liudija, jog kapai su įkapėmis Lietuvoje randami jau VI tūkst. pr. m. e. Laidojama buvo deginant ir pilkapiuose.

Mirusieji laidoti urnose, o tai liudija tikėjimą Deivės motinos regeneruojančia galia. Deivė turėdavusi garantuoti mirusio žmogaus atgimimą. Chtoniškumo, protėvių gerbimo, aukojimo bei ritualų požymių pastebima jau prabaltų laikotarpyje. Kabučiai-amuletai su protėvių veidais, randami senojo žalvario amžiaus Kretuono kapuose, laikomi giminės, šeimos ar genties globėjais (Girininkas, 1994: 232).

Kapai būdavo apjuosiami akmenų vainiku. Vėliau pavieniai akmenys prie palaidotų mirusiųjų – tai sunykusio papročio reminiscencija. Šis paprotys išsilaikė beveik iki XVII a., nes archeologai rado to meto palaidojimuose pavienių akmenų mirusiojo kojūgalyje arba duobės šone (Vaitkunskienė, 1995: 28).

Archeologų nuomone, prabaltai jau mąstė apie nemarumo dvasinį pagrindą. Atgimstant turėjo dalyvauti žmogaus dvasia, kurios buveinė – kūnas – turėjo būti paruošta gimimo aktui. Jau tuo metu gyvavo supratimas apie nesibaigiančią, amžinąją gyvybę. Vienas iš šio procesų simbolių – žaltys-gyvātė – mūsų laikus pasiekė iš giliausios senovės. A. Girininko manymu, pagal to meto žmonių supratimą gyvenimas buvo neatsiejamas nuo mirties. Mirtis nėra blogis, nėra pabaiga, tai būties dalis, viena iš egzistencijos stadijų, tam tikra laikina gyvybės būseną.

Ugnis buvo svarbi archajinėje kultūroje, vėliau ji tapo lietuvių religijos būdingiausia šventenybe. Ugnis buvo naudojama ne tik buityje. Archeologų atrasti laidotuvių židiniai, taip pat ochra – Ugnies simboliai. „Ochra VIII–II tūkst. pr. m. e. istorinėse baltų teritorijose laidojant buvo naudojama įvairiai: iš akmenų kraunami židiniai ir apipilami raudona ochra. Tai, kad žmonės laidojami šalia namų židinių, rodo, kad artimieji stengėsi

mirusiam sudaryti sąlygas ir aname pasaulyje turėti šeimą ar giminę jungiantį židinį“ (Girininkas, 1994: 224). Laidotuvių apeigų Ugnis tarsi atkartoja dangaus Saulę, jos šilumą, šviesą. Be to, apeiginių židinių Ugnis turėjusi apvalyti kapą. Ugnyje apsivalęs kūnas tampa Žemės dalimi, iš kurios atgimsta augmenijos bei gyvūnijos pavidalais.

Ugnies alkų randama seniausiose gyvenvietėse. Nidos apeiginis židinytis „kūrentas labai daug kartų ir vis toje pačioje vietoje. Jame matyti daugybė sluoksnelių su smulkiais sudegintais kauliukais ir sutrupintomis puodų šukėmis, smėlio tarpsluoksnėliais. Židinytis labai taisyklingos formos, panašus į kvadratą, 100 cm skersmens, 60 cm gylio“ (Rimantienė, 1984: 266).

Perkūnas – svarbiausias lietuvių dievas, garbintas jau gilioje praeityje. Buvo nešiojami gintariniai kirveliai – Perkūno seitai. A. Girininko nuomone, laivinis kovos kirvis, kuris buvo dedamas į kapą, buvo Perkūno ženklas (Girininkas, 1994: 235).

Manoma, jog neolite jau reiškėsi Dvynių – vaisingumo ir derlingumo dievybių – simboliai. Neolito sluoksniuose randami dubenėliai-lemputės-luoteliai stebėtinai primena vasaros saulėgrįžos metu plukdomą ugnį, o Indijoje – plukdomas ugneles – prašymus ir linkėjimus.

Baltų gyvenamas didžiules teritorijas ženklino gausybė vandenvardžių. Bet vanduo buvo ne tik supančio pasaulio dalis, dangiškieji ir žemiškieji vandenys sudarė ištisą mitinį pasaulį. Ežerų kilmė buvo dangiška. Pomirtinis pasaulis buvęs jūros dugne. Anapusinis pasaulis, gyvenamas dievų ir žmonių, peržengusių mirties slenkstį, – tai vandenų pasaulis. Ši vandenų mitologija iš giliausios senovės pasiekė nesenų laikų folklorą. Būta ir aukojimų vietos vandenyse (Juodkrantė). Čia rasta labai ilgo laikotarpio – nuo ankstyvojo neolito iki ankstyvojo geležies

amžiaus – dirbinių-aukų (Rimantienė, 1989: 175). Senąją baltų pasaulėžiūrą ir religiją charakterizuoja abstraktūs ir religiniai terminai. Patys dievai dažniausiai taip pat buvo religinių abstrakcijų personifikacijos. Jų senumą rodo skoliniai, kurių apstu kaimynų, ypač suomių, kalbose.

Seniausi baltizmai į finų kalbas pateko III tūkst. pr. m. e. pabaigoje – II tūkst. pr. m. e. pradžioje. Dabartinėje suomių kalboje baltizmai sudaro 1,1 proc. visos leksikos (Zinkevičius, 1984: 171). Žodis „daba“ (prigimtis, būdas, paprotys) perimtas suomių tapo „tapa“, estų – „taba“. Lietuvių „viekas, veikti“, perimtas suomių tapo „vaikku“ (jėga, energija, drąsumas). Lietuvių „dievas“ suomių kalboje išlaikė senąją prasmę (dangus) – „taivas“, estų – „taevas“.

Lietuvių „perkūnas“ erziams tapo „purgine“ (griausinis), suomiams – „perkele“ (velnias), estams – „porgu“ (pragaras). Matyt, tokios priešingos Perkūno vardo prasmės atsirado keičiantis religiniams orientyrams, gal veikiant krikščionybei.

Tai, kad baltai skleidė savo kultūrą ir kaimyninėms tautoms, rodo jų civilizacijos pajėgumą. Jūratė Statkutė de Rosales rašo: „Baltai gal pirmieji post-kurganinėje Europoje išvystė produktyvaus „gyvenimo būdo“ kultūrą. Atrodo, kad jų neturėta sąvokos to, ką šiandien suprantame kaip kultūros paminklai, kurie, pavyzdžiui, žymi Artimųjų Rytų, graikų ar Romos civilizacijas. Ne rūmų statybos, o pats žmogus ir jo gyvenimo sąlygos buvo labai pastovios baltų kultūros pagrindinis rūpestis“ (Statkutė de Rosales, 2007: 61).

Deivės ir dievai, kaip rašė M. Gimbutienė, kurie yra susiję su gimimu ir mirtimi, su metų laikų kaita, su augalija ir vandenimis, su dangaus reiškiniiais, tokiais kaip saulės šviesa, griausmas ar cikliškai besikeičiantis mėnulis, išsilaiko per amžius.

Deivės ir dievai jau gilioje senovėje buvo gyvybinių galių šventumo išraiška ir nematomas įsikūnijimas. Dėl to jie dažniausiai buvo siejami su dangaus, žemės, ugnies ir vandens galiomis. Dievų esmė – tai šventa galia, o į dievus kreipiamasi ne tik tiesiogiai, bet ir per tarpininkus. Tai ir buvo visų šventviečių svarbiausia funkcija – palengvinti žmonių ryšį su dievais. Lietuviams Ugnis yra geriausias dievų ir žmonių ryšininkas.

Piliakalniai

Pirmieji piliakalniai pradėti statyti prieš 3500 metų. Jie yra būdingiausias senosios baltų kultūros palikimas. Šiandien jų priskaičiuojama iki 3000, o Lietuvoje jų yra apie 1000. Toks milžiniškas piliakalnių tinklas rodo baltų civilizacijos vieningumą. Baltų visuomenę sudarė ne padrikos, bet organizuotos gyvenvietės. Daugumos piliakalnių architektūra, jų dydis rodo puikią bendruomenių organizaciją ir sutelktumą. Darnus šimtų bendruomenininkų darbas, puiki architektų vaizduotė ir strateginis mąstymas – akivaizdūs. Piliakalnių paskirtis buvo ne vien karinė ar gynybinė. Dar ir šiandien galima pajusti jų estetinę ir religinę paskirtį. Piliakalniai kaip šventvietės tapo bendruomenių religinių apeigų vietomis. Tokios piliakalnių šventyklos datuojamos nuo V a. pr. m. e. Liaudyje dar neseniai būta gyvų padavimų apie piliakalniuose degusią šventąją Ugnį, kuriai buvo aukojama. Žmonės esą eidavę į piliakalnius paimti šventosios Ugnies, kurią parsinešdavę namo. Galima teigti, jog piliakalniai gyvuoja kaip senojo tikėjimo šventvietės. Yra ir dvigubų piliakalnių, kai netoli pilies kalno yra alkakalnis.

Gentys, bendruomenės, krivulės

Baltų tradicinės bendruomenės turėjo savo savivaldos patirtį. Tai buvo bendruomenių sueigos, vadintos krivūlėmis (vakarų baltų), kuopomis ir kitais vardais. Kadangi nebuvo nei monarchijos, nei vietos viršininkų, visi svarbesni bendruomenės reikalai buvo sprendžiami krivūlėse. Tose sueigose kalbėti turėjo teisę visi, todėl svarstymai ir ginčai būdavo gana audringi, taigi bendruomenės reikaluose dalyvaudavo visi. Sueigas galėdavo šaukti svarbesni bendruomenių žmonės arba labiau gerbiami žmonės – vaidilos ar pats krivis (Okulicz-Kozaryn, 1983: 64–65).

Pirmieji krikščionių misionieriai buvo sutinkami irgi krivūlėse, kuriose buvo išsakoma susirinkusiųjų nuomonė. Archeologai, tyrinėjantys prūsų senovę, randa tokių sueigų vietų. Valsčiaus centre stovėjo nedidelė pilaitė, kurios skersmuo ne didesnis kaip 50 metrų. Tai buvo valsčiaus gyventojų liaudies susirinkimų vieta. Reali valdžia priklausė viešei („viešpačiams“), kurią rinko liaudies susirinkimai, rekomenduojant žyniams (Užmirštieji prūsai, 1999: 192).

Baltams idealiausias žmonių susivienijimas buvo gentis, ji buvo tarsi didelė šeima. Iki genčių žlugimo, kurį lėmė feodalizmas ir krikščionybė, gentys buvo labai stabilios tradicinės visuomenės organizacijos. Ptolemėjus II a. mini galindus ir sūdinus (sūduvius). Romėnų šaltiniai III a. mini Sėlių upę. Po tūkstančio metų jie gyvuoja toliau, Dusburgietis mini tas gentis. Galima manyti, kad ir kitos baltų gentys, žinomos XIII amžiuje, egzistavo jau gilioje senovėje. Kryžiuočių agresijos metu gentys neskubėjo vienytis į didesnius susivienijimus. Net didžiojo prūsų sukilimo metu, kai gentims teko

vienytis, visos jos organizavosi tik gentiniu principu. Sukilimo vadus iškėlė kiekviena gentis atskirai.

H. Lovmianskis rašė, jog vykstant karui su kryžiuočiais, buvo šaukiamos aukštesnių vadų sueigos. Tokios sueigos buvo šaukiamos ir įtvirtinus Lietuvoje monarchiją. Monarchas turėdavo su jais tartis (Lowmianski, 1932: 192).

Sueigų tradicijos dar ilgai išsilaikė mūsų kaime, jos ypač suaktyvėdavo tam tikrais laikotarpiais, kai nebūdavo išorinės arba aukštesnės valdžios. Prisiminkime Perlojos respubliką (panašių respublikų Lietuvoje buvo ir daugiau), gyvavusią, kol susikūrė nepriklausomos Lietuvos valstybės institucijos. Tai rodo, jog lietuviai – baltai gebėdavo susitelkti, susiorganizuoti ir susikurti tokį sudėtingą organizmą kaip valstybė. Tą patį galima pasakyti ir apie dvasinę – religinę kūrybą. Vis dėlto monarchijos ar aukštesnės valdžios nemėgimas turi senas tradicijas. Atrodo, kad laikytis protėvių tradicijų buvo svarbiau negu paisyti valdančiųjų valios.

Matoma, jog seniausia prabaltų ir baltų religija jau turėjo pagrindines religines idėjas ir simbolius. Sklaidydami tolesnės senosios religijos istorijos puslapius įsitikinsime, jog tos idėjos ir simboliai išliko per visus istorijos laikotarpius, atlaikydami sunkiausius išmėginimus ir katastrofas.

Permainos baltų žemėse

Tarp Baltijos ir Volgos aukštupio gyveno daug baltų genčių, kalbėjusių kalbomis, artimomis indoeuropiečių prokalbei. Pagrindiniai jų dievai taip pat buvo bendri ir artimi indoeuropietiškam panteonui. Gentys labiausiai

buvo prisirišusios prie savo gyvenamos žemės, religijos ir kultūros.

Daugiau žinių apie vakarų baltus mus pasiekia iš I tūkstantmečio. VI amžiuje Jordanas paminėjo aisčius – „labai taikingą gentį“. Norbertas Vėlius šią žinią komentuoja taip: ši pastaba „reikšminga norint suprasti jų religiją ir mitologiją. Ši aisčių bruoža, tarp kitų veiksmų, lėmė ir senosios Europos substrato įtaka“ (BRMŠ I, 1996: 159). Baltų taikingumą, išskiriantį juos iš kitų tautų, liudija įvairūs faktai, net ir archeologiniai, pavyzdžiui, IV–VII a. Suvalkų pilkapiuose beveik nerandama ginklų (Z otchlani wiekow, 2001, Nr. 4).

Vakarų baltai traukėsi į rytus nuo Elbės (Labos), kur slavai pasirodė apie VI a. Gintaro prekybos centras I–II a. iš Elbės žiočių persikėlė į Vyslos žemupį ir Sembą. Daugiau žinių išliko apie vakarų baltus prie Vyslos, kurios dešiniajame krante jau gyvena prūsai.

Pabaltijo gyventojai – slavai pamarėnai gyveno gana panašų gyvenimą. Niekas iš jų nenorėjo turėti karalių, valdė senolių tarybos ir krivulės. Žmonių aukos Pamarėje buvo labai retos. O kitoje Baltijos pusėje – Skandinavijoje – žiaurumo buvo daug daugiau (Kiersnowscy, 1970: 178).

Vakarų baltai buvo arčiausiai aktyvių socialinių ir politinių procesų, vykusių Europos vakaruose ir pietuose. Gintaro gavyba ir prekyba, gintaro kelias, jungęs vakarų baltus su senojo pasaulio centrais, darė stiprią įtaką jų kultūrai, todėl vakarų baltai buvo labiausiai pasiruošę reformoms.

Kol seniesiems baltams negrėsė skaitlingesni ateiviai, kol dalies jų iškeliavimai svetur nebuvo per daug gausūs, jų gyvenimo būdas ir religija užtikrino jų gyvenimo saugumą ir stabilumą. Tačiau tautų kraustymasis ir judėjimai

mas pradėjo baltams kelti vis daugiau nerimo. Tai vertė imtis naujovių ir reformų.

Svarbesnes permainas senovės žmonių gyvenime ženklino Ugnies gerbimo ir naudojimo apeigose sustiprėjimas. Ryškėjantis Ugnies kultas sklido į baltų žemes iš pietvakarių. Tai dažniausiai ir pastebi archeologai, bet apie tokių įvykių turinį gali pasakyti tik rašytiniai tekstai. Tyrinėtojų dėmesį patraukė 1261 m. Malalos kronikoje aprašytas Sovijaus mitas. Sovijaus mitas aiškina, kaip atsirado mirusiųjų deginimo paprotys. Sovijaus laidojimas žemėje, po to medyje tarsi atpasakoja ankstesnes laidojimo tradicijas, kurios buvo atmestos, nes geriausias laidojimo būdas pasirodė esąs sudeginimas Ugnyje. G. Beresnevičius gana plačiai tyrė Sovijaus mitą ir jo reikšmę religinėms permainoms (Beresnevičius, 1995: 11–76). Jis teigė, jog šis mitas buvęs žingsnis desakralizacijos link, jis taip pat buvo nukreiptas prieš Deivės Motinos religiją. Su tuo galima būtų sutikti, bet reikėtų parodyti priežastis, lėmusias tokį vyksmą. Sovijaus mito, funkcionavusio ir baltiškuoju, ir indoeuropietiškuoju lygmenimis, šaknys siekia daug archajiškesnes kultūras. XIII a. pr. m. e. mirusiųjų deginimo paprotys ateina iš centrinės Europos, į kurią dar anksčiau pateko iš Anatolijos. Ugnies religinė reikšmė baltų tradicijose nėra kokia nors naujiena, tą jau patvirtino archeologai. Bet Sovijaus mitas iškelia transcendentinę sakralinės Ugnies reikšmę. Pamėginkime išvelgti šio mito socialinę potekstę. Vaduodamiesi iš Deivės Motinos globos, žmonės ima po truputį ardyti savo tradicinę bendruomenę. Štai čia ir prasideda kelias į kelių lygmenų visuomenę. Deivės Motinos religija gyva žmonių širdyse, bet elitas, kuris tuo metu pradeda formotis, ima kurti savo religiją. Matyt, tokia ir buvo Sovijaus religija, ji buvo sava, nes,

kaip jau sakėme, Ugnies sakralumas baltų protėviams buvo žinomas. Elitas taip pat buvo savas, neretai išrenkamas bendruomenių sueigose archajinės demokratijos sąlygomis. Šis skaidymosi procesas, matyt, yra natūralus ir tai vyksta visur gamtoje. Sovijaus mitas ir kiti to meto istoriniai šaltiniai, minintys lietuvius kaip Ugnies garbintojus, rodo, jog lietuviai atkakliai laikėsi seniausios europinės Ugnies garbimo tradicijos. O kitos Europos tautos šią tradiciją jau seniai buvo pametusios.

Brutenio ir Vaidevučio reformos

Vakarų baltai V–VII amžiuje patyrė didelių sukrėtimų ir kultūrinių permainų. Kaimynystėje pasirodė grėsmingų klajoklių – avarų ir kitų ateivių. Pribrendo būtinybė baltams organizuotis į patvaresnius darinius, tam reikėjo ir religinių reformų. Apie tuos įvykius rašė Simonas Grūnau ir kiti XVI a. autoriai. Į Ulmiganiją, arba prūsų žemę, iš Kimbrijos (Gotlando) salos persikelia kimbrai. Jie įsilieja į prūsų tautą, o 521 m. jų vadai – Brutenis skelbiamas krivių krivaičiu, o Vaidevutis – karaliumi. 523 metais Honedoje (Balgoje) įvyko didysis prūsų susirinkimas. Čia atvykęs Brutenis paskelbė dievų įsakymus apie tai, kaip jie turi kartu gyventi.

„Pirma, nė vienas be Krivių krivaičio leidimo neturi teisės melstis dievams arba pargabenti kokį nors dievą iš svetur, o tik privalo garbinti aukščiausius dievus, t. y. Patulą, Patrimpą, Perkūną, nes jie mums davė žemės ir žmonių ir dar duos. Antra, jų valia mūsų Krivių krivaitis ir jo palikuonis, kuriuos malonės duoti dievai ir kuriuos vaidilučiai išrinks Rikojote, pripažinti mūsų aukščiausiais viešpačiais...” (BRMS II, 2001: 92–93).

Iš viso buvo paskelbta 13 priesakų ir papildyta dar keturiais, Luco Davido žiniomis. Dauguma jų kalba apie šeimos gyvenimą (patriarchaliniai reikalavimai) bei moralines nuostatas. Ši prūsų teisių ir laisvių „chartija“ turi svarbių ir reikšmingų teiginių. Ypač reikšmingas yra 14-asis: „Niekas negali versti kitą dirbti, bet gali gerumu paskatinti; tai yra abiejų susitarimo reikalas.“ Jonas Balčius, komentuodamas šį teiginį, mano, jog ne tik Vaidevučio ir Brutenio religinei reformai, bet ir apskritai visiems baltų kraštams buvo itin svetima bet kokia ekonominė prievarta, t. y. bet kokia to meto Europoje žinoma ir praktikuojama ekonominė ir dorovinė žmonių engimo, jų pavergimo forma (Balčius, 2005: 84). Tokių darbo teisės nuostatų dar nėra Mozės kodekse arba Dešimtyje Dievo įsakymų. J. Balčius įsitikinęs, jog baltai, jeigu istorija jiems būtų buvusi nors kiek palankesnė, būtų turėję ką pasiūlyti ne tik Europai, bet ir pasauliui.

Toliau S. Grunau pasakoja apie 550 m. vykusį prūsų karą su avarais-mazoviais, kuriems jie mokėję duoklę. Po pralaimėto karo „Krivų krivaitis Brutenis įsakė, kad visi kilmingieji susirinktų Rikojote į jų dievų šventę ir jie visi suėjo. Ir atsitiko taip, kad pakilo didelė audra su perkūnija ir žaibais, ir jie pamanė, kad jų dievas Perkūnas atėjo iš dangaus. Brutenis tuo pasinaudojo ir pasakė, kad dievai paliepę visiems žygiuoti prieš Anthones ir jo žmones ir atkeršyti už šventą savo tarnų kraują, dievai būsią jiems palankūs. Jiems davė atsigerti midaus ir kiekvienas, pasiėmęs savuosius, pakilo. Jie užpuolė Anthones ir, nugalėję jį kartu su Roksolanijos karaliumi Czienbech, išžudė daug žmonių ir su dideliu grobiu grįžo namo. <...> Taip tarp brutėnų ir mazovių įsivyravo taika, bet iki šių dienų jie dar nėra vieni su kitais atsiskaitę“ (BRMŠ II, 2001: 96).

Šis mūšis vykęs netoli centrinės prūsų šventyklos – Rikojoto, prie prūsų žemės ribų, kurios jų buvo nužymėtos šventais stulpais – dabartinio Mamonovo (Heiligenbeil) miesto apylinkėse.

Brutenis įrengia svarbiausių dievų buveinę Rikojotą, kur auga didžiulis ažuolas. Ažuole įtaisomi Patulo, Perkūno ir Patrimpo stabai. Priešais Perkūno stabą „be paliovos kūrenosi ažuolinių malkų ugnis, dieną naktį, ir jeigu ji per apsileidimą užgesdavo, tai kaltasis vaidilutis būdavo nužudomas“ (BRMŠ II, 2001: 104).

Atėjo 573 metai ir abu valdovai Brutenis ir Vaidevutis, palikę kas juos pavaduos, „įsakė sukrauti priešais Perkūno stabą didelį laužą ir sustoję priešais šį laužą prakalbo į visus žmones: „Mieli vaikai, mes jus raginame bijoti savo dievų ir gerbti savo krivaitį. Liaukitės būti užsispyrę, nes kitaip visiškai pražūsite. Mes meldėme dievus dėl jūsų, kad jie būtų jums maloningi. Jie mums pasakė: atekite pas mus į mūsų gyvenimą, ir mes padarysime, kaip jūs prašėte. Žinokite, kad mes jus mylime, esame jums ištikimi, mes už jus aukojamės, kad užtikrintume jums dievų pagalbą ir malonę, kadangi mes pas juos būsime.“ Ir pakilo didelė audra su griausmais ir žaibais. Ir abu seni, daug nugyvenę vyrai, karalius Vaidevutis, gražiausiai pasipuošęs, ir jo brolis krivaitis Brutenis, taip pat geriausiais drabužiais apsirengęs, jie abu susiėmę rankomis ir giedodami žengė į laužą ir sudegė, o visi kiti tai matydami verkė“ (BRMŠ II, 2001:105). Abu broliai po susideginimo tapo dieviškaisiais dvyniais, tarsi pradėdami diarchijos tradiciją, vėliau plačiai pasireiškusią Lietuvoje (Beresnevičius, 1995: 129).

Pastaruoju metu mokslininkai pripažįsta S. Grunau istorijos patikimumą, kuri atspindi daugiau žodinę prūsų tradiciją. Rastas net vaizdinis minėto mūšio paliudijimas.

1798 metais šiaurinėje Sembos pakrantėje dirvoje rastas stambiausias prūsų žemės aukso radinys – 374 g sverianti antkaklė, papuošta gausiais reljefiniais atvaizdais. Antkaklės atvaizdų tyrimas parodė visišką atitikimą aprašytam avarų ir prūsų mūšiui. Ižiūrimi net Krivių krivaičio Brutenio ir karaliaus Vaidevučio atvaizdai (Ramuva, 1997: 83). Ši senovės prūsų pergalė savo reikšmingumu prilygsta Žalgirio mūšiui, bet nėra taip gerai žinoma.

Prūsų religinė reforma buvo kai kurių tradicinės religijos šventybių iškėlimas. Nei trys dievai, nei amžinoji Ugnis nebuvo visiška naujiena, prūsai gerai žinojo šitas šventybes. Patulas buvo požemio ir mirusiųjų dievas, Patrimpas – vaisingumo, tekančio vandens ir sėkmės dievas, Perkūnas – svarbiausių galių – ugnies, vaisingumo, karo ir teisingumo dievas. Šios Perkūno galios iškėlė jį į svarbiausio dievo poziciją. Prūsų dievų trejybės pagrindą sudarė visoms indoeuropiečių religijoms būdingas trinaris panteonas.

Nauja buvo tai, kad įsteigta svarbiausioji šventykla, paskelbti pagrindiniai dievai ir įkurta centrinė amžinoji Ugnis. Įtvirtinta krivių ir vaidilučių institucija, paskelbti religijos ir gyvenimo įstatymai. Gaivališka religinė tradicija įgavo sutvarkytos, kodifikuotos religijos pavidalą. Nuolatinės grėsmės, varginusios vakarų baltus, privertė daryti šias reformas. Deivės Motinos religija, žinoma, niekur nedingo, nors moters padėtis prūsų visuomenėje gerokai sumenkėjo. Reforma įtvirtino dviejų religijos lygmenų formavimąsi, iškeldama vyriškuosius dievus ir visuomenės valdovus. Religija prūsuose įgavo vis ryškesnes formas, tad prūsų religingumas tapo jų esminiu etniniu ir tautiniu bruožu.

Legendinis Vaidevutis pasiūlė prūsams bičių valstybės, t. y. bičių avilio modelį. G. Beresnevičius mano, kad

taip buvo patvirtinta labai archajinė baltų tradicija – Motinos Deivės, vadinamos Bičių karaliene, visuomenės santvarka. Tai paliudija bičių ir bičiulystės idėjų senumą baltuose (Greimas, 1990: 264).

Keliautojas Wulfstanas IX amžiaus gale aplankė aisčių žemę ir aprašė aisčių gyvenimą bei papročius. Plačiausiai aprašė laidotuves. „Aisčiai turi įprotį numirėlių nesudegintą palikti genčių ir draugų tarpe apie vieną arba du mėnesius. Karalius ir kitus aukštos kilmės žmones palieka nelaidotus juo ilgiau, kuo daugiau jie turi turtų, kartais iki pusmečio, ir lieka jie nesudeginti, ir guli ant žemės savo namuose. Ir jam viduje gulint turi būti puotaujama ir žaidžiama, kol ji sudegina“ (BRMŠ I, 1996: 168).

Adomo Brėmeniečio žiniomis (1075 m.), Semboje „gyvena sembai, arba prūsai, labai žmoniškai žmonės, skubantys į pagalbą tiems, kurie jūroje atsiduria pavojuje ar užpuolami piratų. Auksą ir sidabrą menkniekiu laiko. <...> Daug ko girtino galima būtų pasakyti apie tų tautų papročius, jeigu tik jie būtų Kristaus tikėjimo, kurio skelbėjus nežmoniškai persekioja. Jų žemėje kankinio vainiku buvo vainikuotas įžymus čekų vyskupas Adalbertas. Be abejo, ir po šiai dienai jų žemėje, nors visi kiti papročiai yra tokie kaip mūsų, neleidžiama lankyti miškelių ir šaltinių, kuriuos, jų manymu, krikščionių lankymas suteršia. Kinkomų gyvulių mėsą naudoja maistui, o jų pieną ir kraują geria taip, kad, sako, net pasigeria. Žydraakiai, rusvos veido odos ir apaugę plaukais, be to, gyvendami tarp nepereinamų pelkių, nenori pakęsti savo tarpe jokio valdovo“ (BRMŠ I, 1996: 191).

„Prūsijos žemės kronikoje“ (1326 m.) Petras Dusburgietis skyriuje „Apie prūsų stabmeldystę, apeigas ir papročius“ aprašo prūsų religiją, laidojimo apeigas ir kt. Labai svarbi buvo žinia apie baltų – prūsų religijos

centrą Romuvą ir vyriausiąją žynį krivį. Norberto Vėliaus nuomone, Romuva galėjo egzistuoti nuo senovės, kai atskiros baltų gentys dar nebuvo nutolusios viena nuo kitos (BRMŠ I, 1996: 330). P. Dusburgietis rašė: „Šios klastingos tautos gyvenamų žemių viduryje – Nadruvoje – buvo vieta, kurią vadino Romuva, <...> o ten gyveno žmogus, vadinamas kriviu, kurį gerbė kaip popiežių <...> krivio valiai bei žodžiui pakluso ne tik suminėtos gentys, bet ir lietuviai bei kitos tautos, gyvenančios Livonijos žemėje. Toks didelis buvo jo autoritetas, kad ne tik jis pats, ne tik jo gentainiai, bet ir jo pasiuntinys, su jo krivule ar koku kitu žinomu ženklu keliaudamas per šią žemę susilaukdavo didžios pagarbos iš kunigaikščių, kilmingųjų bei prastuomenės. Be to, jie garbino, kaip buvo įprasta senovėje, negėstančiąją ugnį“ (BRMŠ I, 1996: 344).

Prūsai dažnai tiesiog buvo vadinami Ugnies garbintojais. Šios žinios daug kur sutampa su Simono Grunau legendine prūsų istorija. Žinoma, Prūsa kronikoje aprašyta ne kaip vieninga karalystė, ją sudarė kelios atskiros prūsų gentys, kurios tik prispirtos bėdos vienydavosi. Bet religinis vieningumas buvo akivaizdus, o bendrabaltiškas religinis centras, perkeliamas į rytus iki pat Vilniaus, išliko iki krikščionybės įsigalėjimo.

LIETUVOS PRADŽIOS

Kvedlinburgo kronikoje 1009 m. pirmą kartą paminėtas Lietuvos vardas. Bet tai nereikia, jog tie metai – Lietuvos pradžia. Tai tik ženklas, jog Lietuva tuo metu jau egzistavo, o apie jos pradžią galima tik spėlioti ir kurti hipotezes. „Lietuvos metraštis“, arba „Bychovco kronika“, pasakoja apie Lietuvos valstybės, kurios pradininku buvęs legendinis kunigaikštis Palemonas, pradžią. Būrys Romos patricijų atplaukė jūra į Nemuną, o juo priplaukė Dubysos žiotis, kur pirmiausia įsikūrė. Palemono giminė pasklido po Lietuvą. „Persikėlęs per Širvintos upę, Spera aptiko ežerą, dabinamą pievų ir įvairių medžių, pamėgo tą vietą, apsigyveno prie to ežero ir tą ežerą pavadino savo vardu – Spera“ (Lietuvos metraštis, 1971: 44). Kai Palemono sūnus Spera mirė, valdiniai pastatė Speros stabą ir ėmė atnašauti aukas ir laikyti jį dievu. Paskui, kai tas stabas sutrūnijo, jie garbino tą ežerą bei vietą.

Sūnus Kūnas įkūrė Kauno miestą. Jo palikuonis kunigaikštis Kukovaitis iškilmingai laidojo savo motiną Pajautą: „mylėdamas savo motiną, jos atminimui pagerbti pagal jos išvaizdą padirbo stabą ir pastatė tą savo motinos Pajautos vardo stabą prie Žaslių ežero. O tą jos stabą garbino ir Pajautą laikė deive. Paskui tas stabas supuvo, ir toje vietoje išaugo liepos. Tąsias liepas garbino ir iki mūsų dienų jas tebedieviną, minėdami tą Pajautą“ (Lietuvos metraštis, 1971: 51).

O paskui mirė didysis Lietuvos ir Žemaičių kunigaikštis Kukovaitis. Jo sūnus Utenis „savo tėvui atminti padirbo stabą ir pastatė jį prie Šventosios upės ant vieno kalno, netoli Deltuvos. Ir tąjį garbino ir laikė dievu. Pas-

kui tasai stabas supuvo, o ten išaugo miškas. Ir žmonės garbino tą mišką ir pavadino jį savo valdovo Kukovaičio vardu“ (Lietuvos metraštis, 1971: 52).

Palemono istorijoje pabrėžiamas nekrokultas labai atitiko senąją vietos tradiciją. Kai tik stabai sunykdamo, vėl išsigalėdavo senoji tradicinė religija. Pajautos stabo vietoje suvešėjo liepos – mėgstamiausi senųjų deivių medžiai. Kukovaičio stabo vietoje sužaliavo šventa giria, kurioje vėliau buvo net iškilmingai sudegintas didysis kunigaikštis Algirdas. Todėl tenka pripažinti, jog palemonidai tiesiog įsiliejo į lietuvių religinį pasaulį.

Šventaragis

Baltų pasaulyje pirmojo tūkstantmečio viduryje vyko permainos ne tik vakarinėje dalyje. Rytų baltai patiria pirmuosius perspėjimus, verčiančius ieškoti naujų gyvenimo kelių. Per baltų žemes judėjo agresyvūs ateiviai. Archeologai konstatuoja, jog V–VI a. Rytų Lietuvoje ima plisti mirusiųjų deginimo paprotys. Laidojimo būdo keitimasis ženklina pačios religijos permainas. Permainos prūsų šalyje aidu siekė ir rytų baltus. S. Grunau rašė, jog karalius Vaidevutis buvo susijęs su Lietuva, o jo sūnus Litvas po tėvo mirties ėmė valdyti Lietuvą. Ten jis įkūręs savo religinį centrą. Yra ir daugiau žinių apie baltų religinio centro perkėlimą į Lietuvą, siekiant saugesnės vietos.

„Lietuvos metraštyje“ rašoma: „Ir pasirinko didysis kunigaikštis Šventaragis labai gražią vietą girioje prie Neries, kur Vilnia įteka į Nerį, ir prašė savo sūnų Skirmantą, kad toje vietoje būtų įtaisyta ugniavietė, kurioje jį mirusį sudegintų.

Ir įsakė savo sūnui, kad po jo mirties visi Lietuvos kunigaikščiai ir žymiausi bajorai būtų deginami toje vietoje, kur jis bus sudegintas, ir kad jau niekur kitur mirusiųjų palaikai nebūtų deginami, tiktai ten, nes iki tol mirusiųjų kūnus degindavo toje vietoje, kur kas būdavo miręs. Davęs tais žodžiais paliepiamą savo sūnui Skirmantui, didysis kunigaikštis Šventaragis ir mirė.

Po savo tėvo valdyti Didžiąją Lietuvos ir Žemaičių ir Rusų Kunigaikštystę liko didysis kunigaikštis Skirmantas. Ir pagal savo tėvo įsakymą toje vietoje, Vilnios žiotyse, kur ji įteka į Nerį, įtaisė ugniavietę, ir ten savo tėvo kūną sudegino, ir jo žirgą, ant kurio jodinėdavo, ir jo drabužius, kuriais vilkėdavo, ir jo mylimą vergą, kuriam jis buvo malonus, ir sakalą, ir jo kurtą sudegino.

Nuo to laiko Lietuvos didieji kunigaikščiai, jų palaikai toje vietoje buvo deginami, dėl to ši vieta nuo tų laikų praminta Šventaragiu pagal to didžiojo kunigaikščio vardą.

Ir jeigu kurio nors lietuvių kunigaikščio ar didiko kūną degindavo, tai prie jo dėdavo lūšies ar lokio nagus. Mat, tikėjo, kad ateisianti teismo diena, ir vaizdavosi, kad ateisias dievas, kurs, ant aukšto kalno sėdėdamas, teisias gyvuosius ir mirusiuosius. O į tą kalną be tų lūšies ar lokio nagų būsią sunku įkopti. Ir dėl to prie jų dėdavo tuos nagus, su kuriais jie turėsią įkopti į tą kalną ir stoti dievo teisman“ (Lietuvos metraštis, 1971: 60–61).

Štai taip Šventaragis tampa naujos religinės tradicijos pradininku, lietuvių religinio centro įkūrėju. Čia ne tik iškilmingai deginami mirusieji valdovai, čia kūrenama amžinoji Ugnis ir garbinamas Perkūnas. Tyrinėtojai yra atkreipę dėmesį, jog Šventaragio veikla apsiriboja tik religinio centro kūrimu, ir tai liudytų, jog jis buvęs žynys suverenas. Perkūno kulto, kaip organizuotos religijos,

įtvirtinimas vyko kartu su lietuvių kalbos, bendrinės kalbos, įsigalėjimu. V. Mažiulis mano, jog vakarų baltų lietuviėjimas vyko jau nuo V a. Todėl prūsų istorija neatskiriama nuo lietuvių.

Tad apie Šventaragį reikia kalbėti ir kaip apie vieną iš Lietuvos valstybės pradininkų.

Prūsai

Apie prūsų taikingumą rašė pats Petras Dusburgietis: „Jie turėjo vieną girtiną ir visiems siūlytiną paprotį: patys būdami netikėliai ir garbindami daugybę dievų, jie vis dėlto gyveno taikoje su savo kaimynais, išpažįstaniais krikščionybę, netrukde jiems garbinti gyvojo Dievo ir apskritai jų nekliudė“ (BRMŠ I, 1996: 342).

Prūsa buvo giliai religingas kraštas. Šventosios upės, ežerai, kalvos, girios, medžiai – viskas buvo susiję su dieviškumu. Prūsos tyrinėtojai, ieškodami vietos, kur galėjo būti garsioji Romuva, rado daugybę šventviečių, galėjusių būti svarbiaja vieta. Romas Batūra nurodo Sidabro kalną netoli Gumbinės, Romene rytų Nadruvoje, Romanuppen prie Auksinės upės, Darkiemyje žinomas Patrimpo kalnas, yra kalvotoji Romintės giria, į šiaurę nuo Gumbinės buvę Perkūnlaukiai, Šventiškės upė ir Šventiškės kaimas ir t. t. (DPK, 1985: 355). Darytina išvada, jog visas Prūsos kraštas buvo šventas. Jurgis Mališauskas apžvelgia prūsų religinių centrų išsidėstymą ir daro išvadą, jog į rytus nuo Deimenos ir Alnos religiniai centrai yra nutolę vienas nuo kito maždaug per 30 km (Mališauskas, 2004: 113). Semboje atstumai tarp šventyklų yra daug mažesni, t. y. jų ten buvo daugiau.

Prūsai, kaip rašė Dusburgietis, „garbino kaip dievus visokius tvarinius, būtent: saulę, mėnulį ir žvaigždes, griaustinį, sparnuočius ir keturkojus, netgi rupūžes. Jie turėjo šventųjų miškų, laukų ir vandenų, kur niekas nedrįso nei medžio kirsti, nei žemės dirbti, nei žuvauti. Prūsai retai kada imasi kokio svarbesnio darbo netraukę, kaip reikalauja jų papročiai, burtų ir šitaip nepasiteiravę savo dievų, ar gerai, ar blogai tas darbas pavyksias. Jie nei anksčiau nesirūpino nebūtiniais ir prabangiais drabužiais, nei dabar nesirūpina: kaip šiandien nusivelka, taip rytoj apsivelka, nė nepastebėdami, kad jie išvirkšti. Jie nekloja minkšto guolio ir nevalgo išrankių valgių. Geria paprastą vandenį, medaus vyną, vadinamą midumi, taip pat kumelių pieną, tik jo niekad negeria nepašventinto. Kitokių gėrimų senovėje jų ir nežinota. Savo svečiams jie rodo kokią tik begali lipšnumą, ir vargu ar jų namuose rastumei tokių valgių ir tokių gėrimų, kuriais šia proga nepasidalytų su savo svečiu. Jiems rodosi, jog svečių būsią nepakankamai pamylėję, jeigu jis negersias iki apsvaigimo. <...> Jų krašte niekam neleidžiama elgetauti, pavargėliai laisvai vaikšto nuo namo prie namo ir nesidrovėdami valgo kada tinkami. <...> Iš pagarbos savo dievams kurie ne kurie kasdien maudosi pirtyse“ (BRMŠ I, 1996: 344). Prūsai dirba darbus ir elgiasi taip, kaip kas įsitikinęs galėsias įsiteikti savo dievams.

Svarbiausios šventovės vardas – Romuva arba Romovė. Tokio ir panašaus vardo šventviečių būta daugiau ir Prūsuoje, ir Lietuvoje. Romuva, ramuva ir panašūs vardai yra kilę iš „ramus“, „rimti“ žodžių, pasiekusių mus iš gilios indoeuropietiškos senovės. Galima paminėti Avestos *raman* – „ramybė, taika“, osetų *raemon* – „santūrus, ramus“, gotų *rimis* – „ramybė“. Čigonai, savo kalboje išlaikę indišką leksiką, save vadina *romale* – „žmonės“.

Net finougrai komiai pasiskolino iš baltų žodį *ram* – „tylus“. Lietuvoje rytų aukštaičiai vartoja žodį *ramus* reikšme „gražus“. Tai, kad baltai savo svarbiausią šventyklą pavadinę Romuvos vardu, rodo, kad jų kultūros vertybių skalėje aukščiausioje vietoje buvo ramuma, ramybė, taika, santūrumas, tylą, grožis. Čia galima būtų pridurti ir baltą spalvą, kuri baltams buvo kilniausia ir gražiausia.

Prūsai buvo ypač religingi, jie tiesiog gyveno religinių procesų židinyje. Jiems nereikėjo skolintis religinių idėjų nei paties „religijos“ ar „tikybos“ vardo, nes jie turėjo savo religiją, kurią vadino „druwis“. V. Mažiulis šį žodį aiškina taip: „drūvis reikšme „tikėjimas“ iš „buvimas tvirtam – tvirtumas“ išriedėjo maždaug taip: „buvimas fiziškai tvirtam“ > „buvimas dvasiškai tvirtam“ > „buvimas įsitikinusiam“ > „tikėjimas“. Prūsiškai sakoma „drūktai druwit“, o lietuviškai – „drūtai tikėti“ (Mažiulis, 1988: 233).

Galimas daiktas, jog prūsai kažkada turėjo ryšių su keltų druidais, kurių vardas tiesiog rodo giminybę. „Druwis“ taip pat gali būti siejamas su ąžuolu kaip su pasaulio medžio įvaizdžiu.

Apie prūsų muzikalumą rašė istorikė L. Okulič-Kozaryn: „Iš vėliausių nuorodų XVI a. kronikose ir aprašymuose matyti, kad prūsai itin daug dainuodavo. Dainose, kurios kurtos visokiomis progomis, būdavo giriami herojiški gentainių žygdarbiai, prisimenami legendiniai vadai, daina melstasi globėjams dievams. Dainuota dirbant namie ir laukuose. Su kiekviena apeiga ir švente būdavo siejamos specialios ritualinės giesmės, kurių žodžiai nesi-keisdavo per amžius ir kurių prasmė dainininkams dažnai nebebūdavo žinoma. Itin daug dainų būdavo sukuriama gimimo, vedybų ir laidotuvių progomis. Neaiškūs užrašai ir vyskupų draudimai mini specialių apeiginių

šokių egzistavimą. Deja, neišliko nė vieno senosios prūsų muzikos paminklo, tačiau galima numanyti ją buvus įvairią ir turtingą. Jeigu būdavo giedama per kasmetines (kalendorines) šventes, kolektyvines ir šeimynines šventes, jeigu žyniai intonuodavo maldavimo ir padėkos atnašaujamosius himnus, jeigu ilgos laidojimo apeigos vykdavo lydimos giesmių, tai jų muzika turėjusi būti išstobulinta kaip reikiant“ (Okulicz-Kozaryn, 1983: 191–192).

Simonas Grunau rašė: „Yra tokių prūsų, kurie kai tik rytą pamato saulę, tuoj ir meldžiasi jai, kad ji augina javus ir žmonėms yra maloni ir daro daug gera“ (BRMŠ II, 2001: 109). Jonas Bretkūnas „Prūsų krašto kronikoje“ tvirtino, jog „sūduviai tikėjo, kad saulė ir mėnulis esą žymiausi dievai“ (BRMŠ II, 2001: 311).

Viešpatavo Brutenio skelbtos šventybės, bet gyvavo ir seniausia Motinos Deivės religija. Nors buvo įsigalėję vyriškieji dievai, patriarchalinė religija, tradicijose buvo gyva ir matristinė religija. Kaip rodo M. Mažvydo (XVI a.) ir M. Pretorijaus (XVII a.) tekstai, ilgiausiai prūsų tradicijoje laikėsi Patulo ir Žemynos sakralinės tradicijos.

P. Dusburgietis pasakoja apie moteris – žynes, kurios buvo labai gerbiamos (BRMŠ I, 1996: 343).

Galima manyti, jog prūsai turėjo apeiginių katilų, keltų kultūroje žinomų „Cauldron“ vardu. P. Dusburgiečio kronikoje rašoma: „Po to prasidėjo brolių šeimynos ir pilį supančiųjų prūsų susirėmimas dėl vieno katilo, kurį šiems reikėjo perkelti iš vieno kuoro į kitą ir kuriame prūsai buvo pratę virinti kažkokias šventenybes, kurios reikalingos jų apeigoms“ (BRMŠ I, 1996: 348). Apeiginis katilas „cauldron“ senosiose kultūrose susijęs su Deive Motina ir reiškia atgimimo indą.

Viduramžių kronikininkai pažymi, jog stipriausias prūsų ginklas buvo jų drąsa. Panašiai buvo rašoma ir apie

jotvingius. Tai paaiškinti galima tuo, kad baltai gyveno bendruomenišką gyvenimą, kai kiekvienas žmogus jautėsi saugus ir buvo globojamas savo bendruomenės. Be to, buvo tvirtai tikima pomirtiniu gyvenimu, ypač garbingai kritusiųjų kovose. Ibrahimas ibn Jakubas X a. rašė: „Prūsai garsėja savo drąsa. Kai juos užpuola priešai, jie nelaukia pagalbos iš draugų, bet puola nieko nebodami ir kerta kardu, kol patys žūsta“ (Okulicz-Kozaryn, 1983: 217). Panašiai apie jotvingius vėliau rašė M. Strijkovskis.

Žinios apie prūsų taikingumą ir drąsą mūšiuose, atrodo, prieštarauja viena kitai. Padavimai apie Vaidevutį ir Brutenį rodo tradicinės visuomenės pasidalijimą į karius ir žynius, vėliau šis pasidalijimas supriešino bendruomenę. Prūsų senajai visuomenei vadovavo žyniai, o tai negalėjo patikti visiems kariams. Ši įtampa paskatino dalį karių pajudėti iš gimtųjų kraštų. Pajūryje vyko bendravimas su normanais, kartais taikus, kartais priešiškas. Istorinės žinios rodo, jog kai kurie prūsai su normanais kėlėsi į rytus. Archeologas V. Kulakovas, tyręs baltų-skandinavų Kaupą, prekybinį centrą prie Sembos, nustatė, jog dalis prūsų keliavo į rytus – į Gnezdovą prie Smolensko ir Černigovo linkui. Prūsų draugovė išsijungė į Vladimiro pajėgas Kijeve. Tuo galima paaiškinti, kodėl senovės rusų didikai save kildina iš prūsų. L. Palmaitis net mano, jog Rusios vardas susijęs su Nemuno Rusnės vardu. Pačių prūsų karinės pajėgos gerokai susilpnėjo, ir tai palengvino ateivių įsibrovimą.

Tyrinėtojai atkreipė dėmesį, jog Sembos paminkluose kartojasi tridančio (trišakio) ženklas, turintis religinę prasmę. Kasinėjant Irzekapinį (Irtekapinį) žynio kape, datuotame ne vėlesniais kaip IX amžiaus pradžios laikais, rastas akmuo, ant kurio išrėžtas tridantis. Tokie ženklai žinoti sembų IX–X a., taigi anksčiau negu

Vladimiro tridantis (Užmirštieji prūsai, 1999: 187–189). Ženklas plito ir kaimyninėse šalyse. Manoma, jog Sembos trišakis virto Kijevo Rusios herbu. Sembos trišakį reikėtų sieti su indoeuropietiškuoju trišakiu, žinomu Indijoje (Šivos trišakis) ir senovės Graikijoje. Galima manyti, kad Gediminaičių stulpai – tai ženklas, taip pat kilęs iš indoeuropietiškojo Sembos trišakio.

Semba

Semba yra didelis pusiasalis, beveik iš visų pusių supamas vandens – vakaruose ir šiaurėje – Baltijos jūra, šiaurės rytuose – Kuršių marios, pietuose – Aistmarės. Net iš rytų pusiasalį nuo žemyno atiboja kelios upės, tekančios į šiaurę ar į pietus. Semba yra tarsi sala, į kurią galima patekti vandeniu – jūra, įlankomis, upėmis – Nemunu, Prėgliumi, Vysla. Žiemą vandens kelias tampa patogiu ledo keliu.

Semba buvo svarbiausia vakarų baltų žemė. XII amžiuje šio pusiasalio gyventojų tankis buvo didesnis negu to meto Anglijoje ar Vokietijoje. Semba garsėjo gintaru, kuris buvo gabenamas į senojo pasaulio didžiuosius centrus. Ši pakrantė turtinga gintaro iki pat mūsų dienų.

Metraštininkas Bartolomėjus Anglas XIII a. taip aprašo Sembos pusiasalį: „Sambijos žemė su derlingomis dirvomis <...> apsupta daugelio upių ir ežerų. Jos liaudis, palyginus su kitais barbarais, gražaus kūno, narsios dvasios, pranoksta visas kaimynines tautas gabumu, menu ir amatais“ (BRMŠ I, 1996: 233).

„Pasaulio aprašyme“ 1255 m. rašoma: „Sembos gyventojai, kaip ir prūsai, tam tikrus miškus garbina kaip dievus. Jie atlikdavo daug įvairių būrimų, o mirusiuosius

kartu su žirgais, ginklais ir vertingesniais rūbais degindavo. Tikėjo, kad visais šiais dalykais mirusieji galės naudotis būsimajame gyvenime“ (BRMŠ I, 1996: 246).

Kiekvienoje Sembos dalyje būta šventyklų. Helmoldas rašė: „Prūsai draudžia mums artintis prie jų šventųjų giraičių ir šaltinių, kadangi mano, jog jie krikščionims prisiartinus tampa nešvariais.“ XIV a. kryžiuočių raštuose minimi Sembos šventas laukas šalia Romainių, kuris anksčiau vadinęsis Romuva, ir to kaimo apylinkėse esanti šventoji giria (BRMŠ I, 1996: 318). Semba buvo pagrindinis baltų religinis centras.

Tais laikais, kai baltai gyveno palyginti ramų ir saugų gyvenimą, Semboje buvo jų svarbi šventovė Romovė. Visas baltų pajūrys buvo paskirtas šventovėms. Galima priskaičiuoti nemažai upių vardu „Šventa“, „Šventoji“, tekančių į Baltiją per kelis šimtus kilometrų iki Oderio, ten, kur kadaise gyveno baltai. Bet visų pajūrio šventovių šventovė buvo Semboje.

Per patį Sembos vidurį iš šiaurės į pietus ištysęs kalvagūbris – Alkų kalvos (vokiečių žemėlapiuose – Alk Gebirge). Kalvynas prasideda maždaug nuo Pabėčių (dabar Romanovo) ir tęsiasi apie 20 km iki Medinavos. Plotis neviršija kelių šimtų metrų. Alkai – tai žaliuojanti šventa Giria. Vakariniu Alkų pakraščiu pietų link į Aistmares teka Nelmos upė.

Sembos pakraščiuose beveik visose priegose išsidėsčiusios mažesnės šventyklos. Jeigu atplaukei Prėglumi, nuo Tvankstės (Karaliaučiaus) gali eiti į Romuvą – Galtgarbius per pusiaukelėje esančią Alkę. Atplaukus laivu iš šiaurės, reikia išlipti Alkininkuose (dabar Pribrežnoje). V. Kulakovas teigia, jog čia buvęs didžiulis pilkapynas, kuriame būdavo laidojami mirusieji iš visų pusiasalio vietų. Tokių kapinynų būta visoje Sembos žemėje.

A. Bezzenbergeris Sembos pusiasalį net pavadino ištisiniu kapinynu. Dar už 8 km Dievėnai – Alkų kalvyno pradžia prie Pabėčių. Jurgis Mališauskas apie tankų Sembos šventyklų tinklą sako, jog vidutiniškai šventvietės buvo išsidėsčiusios kas 5–10 km (Mališauskas, 2004: 115). Tikra tiesa – tai buvo šventoji žemė, kurioje svarbiausia buvo religinis gyvenimas. Iš vakarų pusės yra keli piliakalniai ir šventos giraitės. Girmavos apylinkėse yra vietovės Romėnai ir Vaidėnai, menantys senosios religijos vietas. Tikriausiai šitose šventvietėse galima buvo pasiruošti kelionei į centrinę Romovę, o ten įžengti galima tik švariam.

Manoma, jog antikos keliautojai, atvykę į Sembą ir paklause, kaip šita žemė vadinasi, išgirdo atsakymą „Romovė“, „Romovija“ ar pan. Paaiškęs, jog tai yra vyriausiojo krivio buveinė, valdymo centras, graikai išsivertė šį žodį į „Basilea“, t. y. „Karaliaučius“ (Prūsijos kultūra, 1994: 102).

Kryžiuočių puolama Romovė kėlėsi toliau į rytus, į Lietuvą. Kovų metu Romovė buvo įsikūrusi už Vėluvos prie Aukšinės upės – Nadruvoje, ten ir Herkus Mantas žuvo. Alkų kalvyno Romovės reikšmė ir atminimas buvo dar ilgai gyvas. Ar ne todėl Kęstutis veržėsi su didele kariuomene į Sembą, kadangi jam rūpėjo pasiekti Didžiąją Romovę? Trūko gal 10 km, ties Rudava Kęstutis susikovė su kryžiuočiais. Paskutiniaus gyvenimo metais jis net du kartus buvo atžygiavęs prie Vėluvos, esančios netoli paskutinės Romovės vietos, prie Aukšinės upės.

Į šiaurę nuo Medinavos yra aukščiausia Sembos vieta – 111 m aukščio Galtgarbių piliakalnis. Čia esą buvusi Vaidevučio ir jo sūnaus Samo pilis. Kovų su kryžiuočiais metu kalne būdavo užkuriama pavojų skelbianti ugnis. Stūksodamas Alkų kalvyno viduryje,

Galtgarbis buvo šventasis kalnas. Krikščionys, užgrobę Sembą, įsikūrė ir svarbiausioje prūsų šventvietėje. Manoma, kad ten XIV a. buvusi vyskupo pilis. Nuo apžvalgos bokšto, esant geram orui, matosi jūra ir marios. Kitas kalnas, vadintas Gailgarbiu, yra labiau į rytus (šiandien Maršalskoje).

Krikščionių misijos

Krikščionių tikslas nuo pat pradžių buvo evangelizuoti pasaulį, skleidžiant Kristaus religiją. Naujosios religijos platinimas geriausiai sekėsi pačioje Romos imperijoje, t. y. ten, kur buvo suardytos tradicinės kultūros, kur imperijos visuomenės didesnę dalį sudarė žmonės be genties, be prisirišimo prie žemės. Tautų kraustymosi metu formavosi karinės grupės, kurios dažnai buvo tautų mišinys, ten taip pat buvo palanki terpė krikščionybei. Matyt, dalis migruojančių slavų irgi buvo labiau tinkami krikštui. Bet buvo ir socialinių interesų, mat tradicinių bendruomenių elitas išvelgė krikščionybėje sau naudingesnę ideologiją, įteisinančią jų socialines pozicijas.

X amžiuje krikščionių pastangos ir iniciatyvos buvo nukreiptos į Centrinę ir Rytų Europą. Lenkija priėmė krikštą 966 m., Kijevo Rusios krikštas – 988 m.

Sunkiausiai sekėsi Pamaro – Pabaltijo regione. Riuveno saloje tvirtai laikėsi Arkona, ir tik 1168 m. pasiųsta karinė danų ekspedicija sugriovė garsiąją Arkonos šventyklą.

Prūsai, matyt, žinojo apie įvykius kaimynystėje ir buvo pasiruošę atremti krikščionių atėjimą. Pirmieji pasirodė misionieriai. Prahos vyskupui Vaitiekui – šv. Adalbertui, kaip sakoma jo gyvenimo aprašyme,

„šovė į galvą puiki mintis: vykti Prūsijos dievų ir stabų nugalėti“. 997 m. balandžio mėnesį vyskupas su palyda laivu atplaukė prie prūsų kranto, „bet vietos šeimininkai atvykusiųosius pradėjo mušti ir išvijo. O vienas, pagriebęs laivelio irklą, prislinko prie vyskupo ir, jam giedant iš knygos psalmes, kirto smarkų smūgį į tarpumentę. Knyga iškrito iš rankų, ir puslapiai pasklido į visas puses, o jis, atmetęs galvą, rankas ir kojas, gulėjo parblokštas ant žemės“ (BRMŠ I, 1996: 174). Vėliau jis susitiko su vietiniais žmonėmis ir aiškino savo atvykimo tikslą. Susirinkusieji piktinosi ir piktžodžiaudami plūdo jį, mirtimi grasino: „Laikyk dideliu pasisekimu, kad nekliudomas ligi čia atvykai. Skubus grįžimas suteiks tau viltį, o mažas delsimas užtrauks tikrą pražūtį. Mus ir visą šią karalystę, kurios angoje mes esame, valdo bendri įstatymai ir vienodas gyvenimo būdas; o jūs (katalikai) ir nežinomų mums papročių žmonės, jei šią naktį nepasitrauksite iš čia, ryto metą neteksite galvų.“ Bet „jie keliavo toliau, Dovydo giesme trumpindami sau kelionę ir nuolat šaukdami Kristų, saldaus gyvenimo džiaugsmą. Pagaliau juos užpuolė įsiutę pagony. Iš įsiutusios minios pašoko užsidegęs Sikas, stabmeldžių šventikas, minios vadas, ir ietimi pervėrė vyskupą“ (BRMŠ I, 1996: 175).

Pirmojo prūsų misionieriaus ir kitų misionierių istorijos rodo, jog prūsai buvo nusiteikę neįsileisti krikščionių. Iš aprašymo matyti, jog prūsams vadovavo jų tikėjimo šventikas. Tai patvirtina Vaidevučio ir Brutenio legendinę istoriją ir krašto religingumą. Priešiškas nusiėtikimas krikščionybės atžvilgiu buvo visuotinis. Žinios apie kruvinas religines kovas kitose Europos vietose pasiekė ir prūsus. Misionieriai buvo nubauti mirtimi, nes nepaisė perspėjimų ir laužė vietinius papročius.

Tas pat atsitiko ir 1009 metais Brunonui Kverfurtiečiui. Kvedlinburgo analuose rašoma: „1009 m. šventasis Brunonas, kuris vadinamas Bonifacijumi, arkivyskupas ir vienuolis, antrais savo atsivertimo metais, Rusijos ir Lietuvos (Lituae) pasienyje, pagonių trenktas į galvą, su 18 saviškių vasario 23 d. nukeliavo į dangų“ (Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, 1955: 24). Dar rašoma, jog Brunonas buvo nuvestas pas vietinį „karalių“ Netimerą ir jo dvare ėmė pamokslauti. Jam pavyko prikalbinti krikštytis Netimerą su jo žmonėmis. Tačiau tolesnė Brunono misija nebuvo sėkminga. Nuvykęs į kitą Netimerui pavaldų valsčių, jis buvo suimtas to valsčiaus kunigaikščio, vėlesnių šaltinių vadinamo Zebedenu. Jo nurodymu arkivyskupui buvo nukirsta galva, o palydovai pakarti.

Gintaras Beresnevičius rašė apie Brunono Bonifacijaus 1009 metų misiją: „Mes sakome, kad Brunonas pralaimėjo, nes krikščionybė Lietuvoje neįsitvirtino. Misija žlugo. Netimeras, priėmęs krikštą, ne tik nusižengė papročiams ir tėvų tikėjimui, jis pavojingai priartėjo prie kunigaikščių lyderio statuso. Neigiamos pasekmės – labai tikėtina germanizacija. Kaip nutiko ir minėtose šalyse. Būdama pagonių imperija, Lietuva pademonstravo neįtikėtinas galias ir atsparumą.

Didžiūnai su žyniais sudarė stiprią grandį. Kokie žmonės stojo prieš Brunoną? Aišku – stiprūs ir valingi, visur įžiūrintys klastas. Ir ištikimi savo tėvų papročiams.

Lietuviai, atsisakę krikšto, išlaikė savo religiją ir civilizaciją – unikalą, tik neabejotinai kitokią. Bet kelis dešimtmečius turėjo kęsti karus su Europa. Lietuvos pagoniška civilizacija – keturių amžių istorija. Atidėtu mirties nuosprendžiu“ (Beresnevičius, 2006 06 17).

Prūsus buvo bandoma palenkti visokiais būdais. Karinės pastangos iš pradžių buvo nesėkmingos. Lenkijos karalius Boleslovas IV Garbanius 1164 m. sudarė sąjungą su vokiečių imperatoriumi Fridrichu I ir kartu nesėkmingai užpuolė Prūsą. 1166 m. jis suorganizavo dar vieną nesėkmingą žygį į prūsų žemes. Prūsai mūšį laimėjo, kai abiejų karalių pusėje buvę keturi prūsų didikai (perėję krikščionybę) įviliojo sąjungininkų kariuomenę į pelkes, kur daugelis žuvo, likę gyvi krikščionys pabėgo.

Prūsoje mėgino veikti 1210 m. minimas vyskupas Kristijonas, cistersų ordino vienuolis. Nors iš pradžių jam sekėsi evangelizuoti kai kuriuos prūsus, bet tolesnės jo pastangos žlugo. Dusburgietis rašė: evangelijos žodžio „sėkla vis dėlto nedavė jokio derliaus, nes krito į negerą dirvą. Mat jie buvo tokie užkietėję nedorėliai, kad jokie išganingi įkalbinėjimai nestengė jų atitraukti nuo netikėjimo klaidos“ (DPK, 1985: 73).

Krikščių šaltiniuose senatikiškai prūsai vaizduojami esą bjaurūs, „šaižiais balsais (kaip šunės) laidydami gerkles, lyg laukiniai griežė dantimis. Tuojau šunsnukiai apstoja dangiškąjį vyrą dideliu būriu, atveria kruvinus nasrus ir klausinėja. Jie lazdomis muša žemę, orą pripildo maurojimo“ (BRMŠ I, 1996: 180–181). Panašiai vaizduojami ir kiti Pamario pagony.

Herbordas 1169 m. šv. Ottono gyvenimo aprašyme pasakojo, ką Pamario pagony kalba apie krikščionis: „Tarp krikščionių yra daug blogų žmonių ir latrų, jie nukapoja kojas, išbado akis, jie net savo krikščionis skriaudžia. Eikit šalin su savo religija“ (Kiersnowcy, 1970: 180). Iš to galima spręsti, kokia dvasinė ir emocinė įtampa tvyrojo prie Baltijos, kuri virsdavo kruvinomis religinėmis kovomis ir baisiai suliepsnojo kryžiuočiams veržiantis į baltų žemes.

Religinis karas

Baltų kontinentas iš visų pusių, net ir iš vidaus (Dniepro kelias), buvo puolamas krikščioniškų tautų. Galų gale baltus ėmė pulti karinės pajėgos iš visos krikščioniškosios Europos. Vienijo ne tik religija, bet ir galimybė pasiplėsti bei praturtėti, įgyti žemių su dirbančiais pavergtaisiais. Svarbu tai, kad Kristaus kariai turėjo aiškią ideologiją, pagal kurią krikščionybės priešams negalėjo būti jokio pasigailėjimo. 1141 m. Inocentas II, ragindamas skelbti krikščionybę Prūsiose, rašė: „Ir todėl, jei, tavo įspėjami, jie nepanorėtų atsiversti – to tenebūna! – tai jie mirs savo neteisybėje, o tu nebūsi kaltas dėl jų mirties.“ Evangelijoje nesunkiai randamos vietos, teikiančios ideologinį pamatą agresyviems veiksams prieš pagonis. Štai Kristus sakė: „Tam, kuris nugali ir iki galo laikosi mano darbų, aš duosiu valdyti pagonis; jis ganys juos geležine lazda, ir jie bus sudaužyti tarsi moliniai indai“ (Naujasis Testamentas, 1989, Apr. 2, 26).

Viduramžių kryžiaus žygiai turėjo savo idėjinių įkvėpėjų. Bernardo Klerviečio iniciatyva XII a. vidury kryžiaus žygiai buvo nukreipti ir į Baltijos kraštus. Tomo Baranausko žodžiais, „bene demoniškiausias Katalikų bažnyčios šventasis Bernardas Klervietis skelbė: „Kristaus riteris, sakau, gali saugiai žudyti ir dar saugiau žūti, nes, žūdamas tarnauja sau, o žudydamas – Kristui. <...> Pagonio mirtimi krikščionis didžiuojasi, nes ja Kristus pašlovinamas.“ Ir dar jis skelbė, jog su pagonimis neturi būti sudaromos jokios sutartys, kol „nebus sunaikinta arba jų religija, arba tauta.“ Nuolat pabrėžiama dievo pagalba kryžiuočių veiksams, Klervietis juos visur teisingo ir skatino. Kryžiuočių, žuvusių kovose su prūsais

ir lietuviais, sielos einančios į dangų, ir tuo pelnančios amžiną palaimą, kad žuvusius laiminanti pati mergelė Marija, o jų sielas po mūšio neša angelai (DPK, 1985: 27). Ordino globėja mergelė Marija ne tik gelbėjo saviškius, bet ir baudė priešus. „Žiūrėkite, kiek didžiųjų karalių ji baudė mirtimi, žiūrėkite, kiek daug nuo žemės paviršiaus ji nušlavė klastingų viršininkų ir seniūnų, ir pagonių ir kaip dažnai teikė saviesiems pergalę prieš priešininkus. <...> Maldaukite jos, taip žiauriai keršijančios savo priešams“ (Livonijos kronika, 1991: 125). Vėliau nukariautos baltų ir estų žemės imtos vadinti „Marijos žeme“, o palenkti krikščionybėn žmonės tapo Marijos garbintojais.

P. Dusburgietis „Prūsijos žemės kronikoje“ kelis kartus pabrėžia, jog kryžiuočiai kariauja religinį karą: „Juk čia ne jūsų, bet Dievo kova“, o kryžiaus žygių dalyviai eina į karą prieš prūsus ir lietuvius keršyti „už nukryžiuotojo viešpaties kančias“. Kronikininkas džiaugėsi, kai „švytruojas Kristaus kariaunos kalavijas ryte rijo netikėlių kūnus“. „Dėkokime viešpačiui, kad jis maloningas, kad jis stebuklingas žmonijai. Štai tie didieji stebuklai, davę minėtiems broliams (kryžiuočiams) galią sunaikinti visas gentis, kurios gyveno Prūsijos žemėje“ (DPK, 1985: 62).

Karas prieš prūsus

Prūsų nusistatymas buvo aiškus – jie nenorėjo krikštytis, tą patyrė pirmieji misionieriai dar X–XI a. Tačiau dauguma juos supusių kaimynų krikščionių rezgė planus prūsus pajungti. Danijos karaliaus Valdemaro II žygio prieš prūsus metu buvo pradėta krikščioniškoji misija. Pirmasis Prūsijos vyskupas Kristijonas 1218 m. organizavo kryžiaus žygį į Prūsijos žemes. 1226 m.

Mozūrijos kunigaikštis Konradas kryžiuočius pakvietė į Mozūriją ir perleido jiems Kulmo (Chelmo) žemę, iš kur kryžiuočiai turėjo kovoti su prūsais. Prie Baltijos įsikuria Vokiečių namų Jeruzalėje ligoninės šventosios Marijos brolių ordinas. Kryžiaus žygis, pradėtas 1230 m., krikščionijos prūsus krauju, prievarta ir išdavystėmis. Tai sukėlė prūsų pasipriešinimą.

Kryžiuočiai prūsų žemėje pirmiausia įsikūrė dešiniajame Vyslos krante prie šventojo ažuolo. Toks elgesys buvo būdingas krikščionims – užimti kitatikių šventvietę. Netrukus prūsai greta pasistato Ragavos pilį. N. Vėlius mano, jog taip prūsai mėgino apginti savo šventvietę (BRMŠ I, 1996: 378). Įsitvirtinti dešiniajame Vyslos krante kryžiuočiams visai trukdė prūsai, sudeginę pirmuosius įtvirtinimus. Popiežius Grigalius IX 1230 m. bule kvietė įvairių šalių krikščionis vykti į kryžiaus karą prieš prūsus.

Pamedės kilmingasis Pipinas už tai, kad trukdė kryžiuočiams brautis į kraštą, buvo kryžiuočių žiauriai nukankintas: išpjovus jam iš pilvo bambą ir prikalus ją prie medžio, Pipinas, smarkiai mušamas, buvo verčiamas vaikščioti, kol visos žarnos susivijo apie kamieną. P. Dusburgietis ne tik nutylėjo šaltiniuose paminėtą kankinimo būdą, bet šituos žiaurumus priskyrė patiems prūsams, atseit jie taip kankinę vieną kryžiuotį (DPK, 1985: 51). Kryžiuočiai Pipino sūnų Matą perauklėjo ir jis „savo uolumu pasitarnavo Kristaus tikėjimui ir tikintiesiems, nes drąsiai iki pat mirties gynė Kristaus tikėjimą“ (DPK, 1985: 91).

1233 m. kryžiuočiai užpuolė prūsus Reisių valsčiuje ir išžudė jų 5000. „Šitai padarę, visi maldininkai džiūgaudami sugrįžo pas saviškius, šlovindami išganytojo palankumą“ (DPK, 1985: 93).

Po sunkių kovų 1236 m. Pamedė, 1241 m. Varmė, Notanga, dalis Bartos buvo pajungtos Ordino valdžiai. Įvesta baudžiava, prievarta, draudžiamas senasis tikėjimas. Tad 1242 m. kilo prūsų sukilimas.

1239 m. kryžiuočiai puola Balgoje prūsų pilį (Honedą), „o kadangi jiems talkino Kodrūnas, apgultosios pilies vadas, jie netruko ją užgrobti, dalį žmonių pa- imti į nelaisvę, o kitus išžudyti. Šitai padarę, broliai, atsidėkodami dievui, drauge su savo ginklanešiais apsi- gyveno toje pilyje“ (DPK, 1985: 98).

Netrukus (1240 m.) kryžiuočiams pasitarnauja kitas prūsas išdavikas. „Kilnus vyras Pomandas“, nusipelnęs prūsų pagarbos, bet slapta priėmęs Kristaus tikėjimą, sugrižo pas savo bendrataučius prūsus, dėdamasis tikė- jimo ir tikinčiųjų priešu. Jis sukvietė Varmės, Notangos, Bartos galinguosius prie Balgos pilies, pranešdamas apie tai kryžiuočiams, kurie staiga užpuolė prūsus „ir visus išžudė, nepalikdami nė vieno, kuris tokį įvykį galėtų pa- pasakoti būsimosioms kartoms“ (DPK, 1985: 100).

Tokių išdavysčių būta ir daugiau, diduomenės arba elito vaidmuo buvo dvilypis. Kryžiuočiai greitai užčiuopė tradicinės prūsų visuomenės silpnąją grandį, kuria sėkmingai galima buvo naudotis. Genčių vadai ne tik vadovavo, jie galėjo ir išduoti, pražudyti savo gentainius.

1249 m. tarp kryžiuočių ir prūsų buvo pasirašyta sutartis, kuri davė prūsų diduomenei tam tikrų garan- tijų: priėmusiems katalikų tikėjimą ir pareikšusiems Ordinui lojalumą buvo garantuota asmens laisvė, ga- limybė turėti savo turtą, tapti dvasininku, riteriu ir kt. Už tai prūsai turėjo atsižadėti savo religijos, papročių.

Prūsai „prižadėjo visus, lig šiol nekrikštytus, pa- krikštyti Bažnyčios papročiu per vieną mėnesį. Be to, jie

nutarė konfiskuoti turtą tėvų, kurie savo vaikų per minėtąją laiką, niekindami krikštą, nepakrikštys, ir turtą suaugusiųjų, kurie, kad ir paraginti, užsispyrę atsisakys priimti krikštą, o juos pačius išvays nuogus, vienmarškinius už krikščionių žemių, kad jų piktos kalbos nesugadintų kitų gerų papročių“ (BRMŠ I, 1996: 241–242).

Žynių tulisonių ir lygašonių, mirusiųjų garbstytojų, prūsai turėjo atsisakyti. Vokiečiams prūsų žyniai buvo labiausiai pavojingi ir nepageidaujami, nes jie buvo pagrindiniai prūsų pasipriešinimo įkvėpėjai. Minėti žyniai atlikdavo laidojimo apeigas – vieną iš svarbiausių senosios religijos ritualų, ir šią tradiciją reikėjo stabdyti, griežtai drausti. Vaidilų (prūsiškai *weideler*) vaidmuo prūsų gyvenime net ir po prūsų užkariavimo dar ilgai buvo reikšmingas. Iškalingas yra Vokiečių ordino didžiojo magistro Konrado von Jungingeno 1394 m. potvarkis, nukreiptas prieš vaidilas: visi burtininkai, kaip tie visi bedieviai būtų vadinami, turi būti „užmušti, nužudyti ir gyvi ugnyje sudeginti <...>, nesvarbu, kur jie būtų pagauti, po pirmo perspėjimo, be teisės atgailauti“ (BRMŠ I, 1996: 387). Potvarkis kupinas pykčio, rodantis, jog su vaidilų įtaka pavergėjams buvo sunku kovoti.

Sembos pavergimas

Kryžiuočių agresijos strategai gerai žinojo Sembos reikšmę baltams, žinojo, jog pasipriešinimo dvasia slypi Semboje ir ją reikėjo įveikti bei sunaikinti.

Praho vyskupas Vaitiekus – šv. Adalbertas 997 m. kaip tik ir vyko į Sembą – baltų religinį centrą. Šv. Adalberto išsilaipinimo vieta pagal tradiciją laikoma buvusi Tenkyčiuose (dabar Letnoje) – pietvakariniame Sembos

kampe, kur prasideda Aistmarių nerija. Pajūryje šian-
dien šią vietą ženklina didelis geležinis kryžius. Misio-
nierių perėjo skersai Sembos pusiasalį, Kaupe įsibrovė
į šventyklą ir po to buvo nužudytas (Užmirštieji prūsai,
1999: 289).

Po tų įvykių praėjo daugiau kaip 200 metų, ir kry-
žiuočių misija XIII a. buvo daug baisesnė, ji buvo kruvina.
„Vargu ar kas įmanytų surašyti, o kam surašius, vargu ar
kas patikėtų, kaip uoliai broliai puldinėjo sembus, norėda-
mi juos pajungti krikščionių tikėjimui“ (DPK, 1985: 155).
Pabėgę pilį Alkų kalvyno šiaurinėje dalyje kryžiuočiai su-
degino. 1254 m. buvo surinktos didžiulės karinės pajėgos
pavergti sembus, kurie atkakliausiai laikėsi savo tikėjimo
ir net negalvojo pasiduoti. P. Dusburgietis išskaičiuoja
susirinkusias pajėgas: Čekijos karalius Otokaras, Branden-
burgo markgrafas Otonas, Austrijos, Moravijos, Saksonijos,
Tiuringijos, Meiseno, Reino ir kitų kraštų kilmingieji. „Jie
visi degė troškimu atkeršyti už nukryžiuotojo viešpaties
kančias. Tokia didelė buvo ši kariuomenė, kad joje pri-
skaičiuotum 60 tūkstančių karių.“ Žinoma, kryžiuočiai
vėl surado išdaviką, vardu Gedūną, Medenavos vitingą,
kuris patarė, kaip įveikti sembus. Paskui karalius įteikė
jam savo vėliavas, kad jas iškabintų prie savo bei savo
tėvų žemių apsaugai. Bet jis nespėjo pasinaudoti tuo, nes,
grįžęs namo, rado visus namiškius išžudytus, o namus
sudegintus. „Buvo išžudyta tiek daug sembų, kad jų kil-
mingieji pasiūlė karaliui įkaitų, maldaudami jų pagailėti
ir nežudyti visų žmonių“ (DPK, 1985: 135–136).

Vėliau kryžiuočiai paprašė į pagalbą Livonijos ma-
gistrą. Atvykę livoniečiai „kalavijais išnaikino visą sembų
kariuomenę, paimdami į nelaisvę moteris ir vaikus. Vi-
sus kaimus šiame valsčiuje bei kaimynystėje jie pavertė
pelenais“ (DPK, 1985: 156).

Sembų kaimynai nadruviai, skalviai bei sūduviai pastatė Vėluvos pilį, turėjusią ginti Nadruvą. Vėluvai vadovauti paskyrė Tirską, kuris, „išsižadėjęs stabmeldybės, suartėjo su Kristaus tikėjimu bei broliais“ ir išdavė savo gentainius.

P. Dusburgietis mėgaujasi aprašinėdamas prūsų išdavikus, kurie dažniausiai ir buvo pirmieji to krašto krikščionys. Krikštas buvo tarsi dovana už išdavystę, pasmerkusią gentainius kančioms ir mirčiai.

1260 metais, prasidėjus didžiajam prūsų sukilimui, atsigavo ir pavergti sembai. Jie pradėjo atkakliausiai kariauti su broliais (t. y. kryžiuočiais), išskyrus kai kuriuos garsios giminės bei kilmingus vyrus, kurie, palikę gimtuosius namus, vienas po kito su šeimynomis atvyko į Karaliaučiaus pilį ir prisidėjo prie brolių (DPK, 1985: 152).

1264 m. stipri prūsų, sūduvių ir lietuvių kariuomenė įsiveržė į Sembos žemę. Rinava – vietovė tarp Galtgarbių ir Kumėnų. Su šiomis vietomis buvo susijęs Glandas, kurį sembai išsirinko sukilimo vadu. Čia buvo įsikūręs Sembos vyskupas, tai rodytų, jog anksčiau čia buvusi svarbi prūsų šventvietė. Rinavos žmonės užpuolė vyskupo pilį Fišhauzene. Kryžiuočiai 1265 m. surengė žygį prieš Rinavos sembus ir „išžudė visus vyrus, o moteris bei vaikus su visu jų turtu išsivarė su savimi, šitaip antrą kartą buvo sutramdyta sembų žemė“ (DPK, 1985: 157).

Semba buvo svarbi ne tik prūsams, bet ir lietuviams bei kitiems baltams. Tik tuo galima paaiškinti, kodėl tiek daug buvo surengta karinių žygių į Sembą, kuri buvo jau seniai kryžiuočių pajungta. Gal tai buvo didelis noras išvaduoti baltų šventovę? Gal tai pabėgusių į Lietuvą prūsų – sembų atkaklios pastangos įkalbėti lietuvių vadus žygiuoti į Sembą?

1280 m. sūduviai pasitelkė į pagalbą lietuvius ir smarkiai užpuolė Sembos žemę. 1283 m. žiemą 800 raitelių iš Lietuvos per Kuršių neriją įsibrovė į Sembos žemę ir ją nusiaubė. 1290 m. lietuvių karalius su 8000 raitelių įsibrovė į Sembos žemę. 1295 m. bando sukilti notangai, prisideda sembai, „ypač valstiečiai susimokė išžudyti visus savo kilminguosius ir netrukus užpuolė brolius bei tikinčiuosius, išsirinkę karvedžiu Naudžiotą, kuris išdavė juos kryžiuočiams“ (DPK, 1985: 236).

1307 m. žemaičių kariuomenė, vadovaujama Vyteniu ir jo broliui Gediminui pavaldžių didžiūnų Mansto ir Sudargo, nusiaubė Sembos žemę. 1308 m. Manstas, Sudargas ir kiti Žemaitijos kilmingieji su 5000 karių įsiveržė pro Noihauzo nerijos pilį ir Semboje sudegino Povundos ir Rūdavos valsčius. 1323 m. Lietuvos kariuomenė smogė Ordinui, puldama Sembą ties Vėluva. 1370 m. Algirdo ir Kęstučio pajėgos įsiveržė į Sembą ir ties Rūdava susikovė su kryžiuočiais.

Rytų baltų likimas

Rytų baltų teritorija plyti didžiulėje erdvėje, kurioje šiandien gyvena rusai, baltarusiai, iš dalies ukrainiečiai. Dniepras tekėjo per patį baltų žemių vidurį. Jeigu į vakarus nuo Dniepro dalis baltų žemių, susikūrus Lietuvos valstybei, išliko, tai į rytus nuo Dniepro baltai išnyko suslavėdami, palikę tik vandenvardžius ir vietovardžius. Archeologai atranda daugybę pėdsakų, rodančių buvus turtingą baltų religinį gyvenimą. Gerai ištirta Tušemlios piliakalnio šventovė, 50 km į pietus nuo Smolensko. Manoma, kad šventykla gyvavo beveik 1000 metų ir VIII a. sudegė. Gorodoke, 12 km nuo Tušemlios, rasta beveik

tokia pat šventovė. Smolensko, Mogiliavo ir Minsko apylinkėse žinoma dar keletas panašaus tipo šventovių (Gimbutienė, 2002: 136).

Vienos šventovės centre rasta stulpavietė ir meškos kaukolė. M. Gimbutienė manė, jog tai turėjo būti dievo Velino šventykla. Ieškodami gilesnių ištakų, turime prisiminti, jog meška ir folklоре, ir Senosios Europos tradicijoje buvo susijusi su Motina Deive. Pati M. Gimbutienė nurodo, jog Senosios Europos Tripolės kultūra buvo apėmusi ir Dnepro pietinę teritoriją. Žinant baltų konservatyvumą, tikėtina, kad jie tęsė Senosios Europos religines tradicijas. Vienas iš religijos tikslų buvo palaikyti ryšį su šventąja pradžia – protėviais ir Didžiąja Globėja Deive Motina. Antikos laikų žinios apie paslaptinguosius hiperborėjus turi būti susijusios ir su rytų baltais. Neolito laikotarpiu į pietus nuo Uralo egzistavęs Arkaimas su Saulės religija ir svastikos simboliais taip pat galėjo turėti ryšių su rytinių baltų proistore. Baltų religijoje turėjo išlikti šių senųjų civilizacijų idėjų.

Šventyklų gausa rodo didelį baltų religingumą, tai buvo baltų kultūros esminis bruožas. Matomi ne kariniai įtvirtinimai, ne militarinė kultūra, bet religinė baltų civilizacija. Rytų baltų religija buvo bendrosios baltų religinės tradicijos dalis.

Antikiniai autoriai minėdavo paslaptungus hiperborėjus, gyvenusius kažkur šiauriau. Graikų Saulės dievas Apolonas, kaip buvo manoma, buvo kilęs iš hiperborėjų ir kažkada atkeliavęs Graikijon. Hiperborėja buvusi kažkur tarp Baltijos ir rytinių žemių.

Manoma, kad rytų baltai turėjo religinių ryšių su vakarų baltais. Archeologai patvirtina antikos laikais visų rytų baltų patirtą vakarų baltų kultūros įtaką. Čia, matyt, buvo svarbūs galindai – rytų ir vakarų. Jie buvo

tarsi galiniai, kraštiniai baltai. Vakarų galindai buvo viena iš prūsų genčių, garsėjusių savo turtinga kultūra, žuvusi, išnykusi kryžiuočių ir lenkų krikščionių agresijos metu. Rytų galindai minimi rusų metraščiuose. Rytų arba pamaskvės galindus 1058 metais nugalėjo kunigaikštis Iziaslavas, bet nepavergė. 1147 m. kunigaikštis Jurijus Dolgorukis surengė žygį prieš galindus ir galutinai juos pavergė. Jis įsakė nužudyti galindų bajorą Kučką (matyt, suslavintas Kučo vardas) ir jo žemėse pastatyti tvirtovę, kuri ilgą laiką turėjo du vardus: Kučkovo ir Maskva.

Dėl krivičių kilmės ir priklausomybės vis dar ginčijamasi, bet populiarius yra aiškinimas, jog krivičiai buvo paklusnūs Romovės Krivio dvasinei valdžiai. Dar Petras Dusburgietis iškėlė mintį, jog krivičiai tokį vardą įgijo pripažinę konfesinį lietuvių tikėjimo svarbumą. Religiniais tikslais jie vykdavę pas Krivių Krivaitį.

VIII–IX amžiai buvo lemiami, nes į rytų baltų žemes vis aktyviau brovėsi slavų gentys, tuo metu dauguma padnieprės baltų įtvirtinimų sudegė gaisruose. Ramiai ir taikiai gyvenę baltai ne visada pajėgė pasipriešinti ginkluotų slavų būriams. Tačiau ateivių įsitvirtinimas dar nebuvo blogiausias dalykas. Netrukus atėjo antrojo pavergimo banga. Nuo X amžiaus prasidėjo Kijevo imperijos krikščioniškoji invazija, kartu su kariniais būriais ėjo stačiatikių misionieriai – kunigai. Rytų krikščionybė ne tik griovė baltų kultūrą, ji vykdė sistemingą baltų stačiatikišką rusifikaciją.

Pirmieji kryžiaus žygiai prieš baltus prasidėjo iš rytų, du tris šimtus metų anksčiau negu vakaruose. Pastaruoju metu mūsų archeologai (Ilona Vaškevičiūtė ir kiti) kelia mintį, jog lietuvių genties formavimuisi didelės įtakos turėjo Dniepro baltų bėgliai, pasitraukę nuo

slavų agresijos. Tai rodo staiga rytų Lietuvoje pasirodę pilkapiai, savo bruožais artimi Dniepro baltų pilkapiams. Panašūs dalykai pastebimi ir Latgaloje. Galima manyti, jog ateiviai – rytų baltai – paskatino procesus, prisidėjusius prie Lietuvos valstybės atsiradimo.

Lemtingi buvo 1067 m., kai Nemigos mūšyje baltai pralaimėjo krikščioniškojo Kijevo pajėgoms. Nemiga – tai dabartinio Minsko vieta, kur tuomet dar gyveno baltai. Slavai krikščionys steigė savo tvirtoves – Naugarduke ir Volkovyske X a. pabaigoje, Breste – 1119 m., Braslavlyje – 1065 m., Drucke – 1078 m., Gardine – 1128 m. Archeologai nurodo, jog minėtos tvirtovės buvo griauamos ir deginamos, bet ir vėl atstatomos. Čia reikia pastebėti, jog šios žemės su Kijevu buvo susijusios tik stačiatikių religijos prasme, tačiau politinė prasme jos priešinosi Kijevo pastangoms jas prisijungti. Apie rytinių baltų suslavėjimą nėra išsamesnių tyrimų. Arvydo Norkūno knygelė „Gentinė lietuvių tauta rytuose“ (2001) tik praveria šią keistą ir tamsią istoriją. Šios žemės vėliau mielai įsijungė į LDK sudėtį, o Lietuvos valdovai nesunkiai ėmėsi jas valdyti, dažnai patys priimdami stačiatikybę. Galimas daiktas, jog tam tikrą laiką stačiatikybė toleravo senąją baltų tikėjimą. Pavyzdžiui, velykos būdavo švenčiamos kapinėse, pagonišku būdu keliant vaišes. Tai tarp rusų išliko iki mūsų dienų. Tačiau faktai rodo, jog senosios religijos gynėjai, taip pat ir kai kurie Lietuvos valdovai, bandė organizuotai saugoti senąją tikėjimą. Manoma, jog Traidenis daugiausia rūpinosi pabėgėliais į Lietuvą iš visų baltų žemių ir planingai kūrė gynybines bei religines gyvenvietes.

J. Ochmanskis, tyrinėdamas lietuvių gyvenamus rytinius kraštus, nustatė, jog dažniausiai ribas, skiriančias lietuvius nuo stačiatikių, ženklino Bokštų vietovės. Jis rašė:

„Nuo Peršojos giliai į rusinų teritoriją iki pat Gainos tęsėsi lietuvių sodybų pleištas, kurių kryptis pažymi Bokštų sodybos (į vakarus nuo Zaslaulio), Dekšnėnų, Bokštų (net 4 vietovės) į šiaurės rytus nuo Radaškovičių“. „Lietuviškojoje enciklopedijoje“ (1936, 4 t.) rašoma apie Bokštų tinklą Gudijoje – jų ten apie 20. Nei viena šių vietovių Lietuvos praeityje nėra kuo nors pasireiškusi.

Bokštus, apie kuriuos praneša ir kiti šaltiniai, reikėtų laikyti organizuotos lietuvių religijos Ugnies šventvietėmis. Lietuvoje žinoma keletas vietovių, vadinamų Bokštais, tikriausiai tarnavusių Ugnies kultui. Bokštų paplitimas buvo susijęs su strateginiais Lietuvos valdovų tikslais.

Tie Bokštai buvo atsparos punktai, įkurti Lietuvos pakraščiams saugoti – ir karine, ir religine prasme. Mat kunigaikščių laikų religija buvo įgavusi organizuotas formas.

Lietuva kovojo keliomis kryptimis. Vakarų frontas buvo grynai karinis. Veiksmai rytuose gerokai skyrėsi, stačiatikių skverbimasis ne visada vyko ginkluotu būdu. Nors XIV a. pradžioje buvo pastatytos galingos mūrinės pilys – Krėvos, Lydos, Medininkų – kaip tik iš rytų pusės. Rytų baltų krikščioninimas įgavo lėto rusinimo pobūdį. Kai Gedimino sūnūs gaudavo valdyti rusų žemių, jie dažnai pereidavo į stačiatikybę. Tai buvo lietuvių valdymo ir prisitaikymo būdas. Tačiau nereikia manyti, jog Lietuvos valdovai abejingai žiūrėjo į rusėjimo procesą. Algirdo pavyzdys rodo, jog buvo stengiamasi stabdyti rusėjimo bangą.

Dieveniškių lietuvių salos atvejis verčia susimąstyti, kodėl ten išsilaikė lietuviški kaimai, nors Vilniaus linkui jau plytėjo suslavėjusi teritorija? Dieveniškėse žinomas padavimas, jog dar prieš krikščionybės įvedimą čia gyvenęs vyriausiasis Krivis. O čia pat prie rytinės Dieveniškių

sienos yra Bakštų vietovė, kuri ir buvo senosios lietuvių religijos šito krašto atramos centras.

Slavėjimas, t. y. gudėjimas ir lenkėjimas, vyko iki pat nesenų laikų. Stačiatikybė ir katalikybė tirpdyte tirpdė lietuvius, kurie buvo paverčiami rusais, gudais arba lenkais. Vilnius – katalikybės centras taip sukrėščioni- no lietuvius – miesto gyventojus, kad dauguma jų virto lenkais – „geresniais katalikais“. Taip nebeliko lietuviškos jėgos, kuri senatikių valdovų laikais dar gynė lietuvių savarankiškumą ir savitumą, jų dvasines tradicijas.

Jotvingiai

Jotvingiai arba sūduviai – didelė baltų gentis, tauta, galėjusi sukurti savo valstybę. Petras Dusburgietis apie sūduvius (t. y. jotvingius) rašė: „Taurūs sūduviai ne tik taurumu tarp kitų išsiskyrė, bet ir pranoko juos turtais bei jėga.“ Jotvingiai turėjo šventyklas – „aukštus švent-namius“, tikriausiai turėjusias ugnies bokštus. Jotvingiai tikėjo, jog jų vėlės atgimstančios kituose kūnuose: kuo garbingesnė mirtis, tuo garbingesniame kūne ji atgims-tanti (BRMŠ I, 1996: 206).

Jonas Dlugošas taip aprašė jotvingius: „Jotvingiai – nepaprastai aukšti ir karingi žmonės ir taip geidžia šlo-vės bei išlikti žmonių atmintyje, kad dešimt jų kaunasi su šimtu priešų ir guodžiasi vienui viena viltimi, kad jiems žuvus ar mirus artimieji pagerbs giesmėmis jų šaunius žygius. Tas karingumas jiems buvo labai pražū-tingas, nes dauguma lengvai gali įveikti mažumą; taigi pamažu beveik visa tauta žuvo pralaimėjusi karo lauke, nė vienam nepasitraukus iš nelygios kovos ir nesistengus pabėgti iš pradėto mūšio“ (BRMŠ I, 1996: 568).

Už išlikimą jotvingiai kovėsi beveik 300 metų, kol turėjo numirti kaip tauta. Vieni iš jų palikuonių išliko dzūkuose, kurių savita etninė kultūra rodo tą išskirtinumą, kiti ištirpo tarp gudų ir lenkų.

Nuo X amžiaus jotvingius puola krikščioniškasis Kijevas, o Galicijoje prieš juos kariauja Volynės ir lenkų ponai. Jotvingiai buvo niokojami beveik iš visų pusių. Pagaliau baltai ėmėsi atsakomųjų veiksmų. 1103 m. jotvingiai, prūsai ir lietuviai surengė keršto žygį prieš rusus. Bet slavai ir toliau puolė jotvingius. Lenkai ir rusinai koordinavo savo karo žygius. 1112 m. Jaroslavas antrą kartą žygiavo prieš jotvingius. Ir juos nugalėjęs, „daug užmušė, tačiau belaisvių paėmė mažai, nes niekas nenorėjo gyvas pasiduoti“.

Vyko nuolatinės kovos, ir jotvingiai traukėsi iš savo pietinių žemių, kai nebegalėdavo atlaikyti plūstančių krikščionių slavų.

Vincentas Kadlubekas savo XII a. kronikoje rašė apie Boleslovo Gėdingojo žygius prieš getus (jotvingius), kurie buvo „baisūs krikščionių priešai“. Jis paskelbė tokią įsaką: „Kas pasirinks krikščionių tikėjimą, tam bus suteikta visiška laisvė, ir jis nepatirs turtų nuostolių. O kas atsisakys pamesti pagonybės šventvagiškus papročius, nedelsiant bus baudžiamas aukščiausia – mirties bausme.“

Rusinų grobiamuosius žygius prieš jotvingius keitė agresyvūs lenkų veiksmai.

1192 m. Kazimiero Teisingojo siaubiamą žygį laimino Plocko vyskupas. Ketvirtąją žygio dieną buvo poilsiaujama, ir buvo suteikta proga visai kariuomenei „prieš viską pasistiprinti išganingąja Ostija“. Kronikininkas V. Kadlubekas rašo apie kliūtis šiam žygiui, nes: „kažkoks Drohičino kunigaikštis, rusinas, buvo įpratęs slaptomis remti jotvingių plėšikus“. Tikriausiai vieni

jotvingiai buvo apkrikštyti, kiti – ne. Apkrikštyti jotvingiai virsdavo „rusiniais“ arba „lenkais“. Įsiveržę giliau į jotvingių kraštą, lenkai ėmė viską naikinti – šventoves, miestus, kaimus, aukštus pastatus, klojimus su javais paleido dūmais. Jotvingiai mėgino derėtis su užpuolikais, davė įkaitų, bet paskui vėl pamėgino pulti lenkus, nes „jie teigia, kad jų laisvei įkaitų saugumas neturi kliudyti, ir yra geriau prarasti sūnų gyvybes negu tėvų laisvę, nes sūnų garbinga mirtis užtikrina jų sielų dar garbingesnę atgimimą“. Po to lenkai dar labiau nusiaubė kraštą ir privertė jotvingius nulenkti galvas. Iš lietuvių tuo metu jotvingiai negalėjo tikėtis pagalbos, nes jiems patiems grėsė krikščionys rusinai. Po Kazimiero mirties 1194 m. jotvingius niokoti pradėjo Volynės valdovas Romanas.

Padavimas teigia, jog Drohičinas buvęs jotvingių sostinė. Pasakojama, jog piliakalnyje palaidotas jotvingių valdovas Kumatas, žuvęs mūšyje su Boleslovu Gėdinguoju 1264 m. Palaidotas jis auksiniame karste (Zdzislaw Skrok, *Na tropach archeologicznych tajemnic Mazowsza*, W. 1980, p. 104).

1241 m. Gardinas atitenka Lietuvai. Traidenis (1270–1282) padėjo sūduvių kunigaikščiui Skomantui kovoti su kryžiuočių ordinu, globojo į Lietuvą atbėgusius prūsus. Traidenis priėmė bėgančius nuo kryžiuočių prūsus ir jotvingius, kurdino juos Gardine, Slonime, pavesdamas jiems saugoti pietų Lietuvą nuo kryžiuočių, totorių ir Volynės puldinėjimų. Traidenis susirūpino šiomis žemėmis ir, kaip rašė Albertas Kojalavičius „Lietuvos istorijoje“, nutarė ne išpuoliais priešą niokoti, bet išvyti lenkus ir vėl ten atkurti senąsias teises. Įvesta į šį kraštą lietuvių kariuomenė beveik neturėjo ką veikti. Išlikę jotvingiai, iš seno neapkęsdami lenkų, patys nuo jų atsimetė. Visas kraštas bemat pateko į lietuvių rankas, o patogiose,

arčiau priešo esančiose vietose įkurtos įgulos. Bebro pakrantėje Traidenis įkūrė naują Raigardą, norėdamas, kad ši pilis gintų gyventojus nuo netolimų mozūrų bei kryžiuočių. O jotvingiai atsižadėjo krikščionių tikėjimo bei lenkų ir prisidėjo prie lietuvių.

Tokių įtvirtintų gyvenviečių pėdsakų galima pamatyti ir šiandien. Prieš 25 metus buvome surengę išvyką „jotvingių keliais“. Kobrino srityje lankėme apylinkes, kuriose tikriausiai ir buvo Traidenio įkurti gynybiniai kompleksai. Šiauriau Žabinkos: centre – Krivliany, apie juos 1–3 km atstumu išsidėstę Możejki, Šedy, Bojary, Wiežki, dar vieni Wiežki ir Stolpy (t. y. Bokštai). Į pietus nuo jų – Veliūn, Pruski, Litvinki, į vakarus – Pilišče. Nuo šio komplekso į šiaurės vakarus – maždaug už 10–12 km yra kita tokia pat santalka (už Pružanų kelio). Centre – vėl Krivliany, į vakarus – I Pruska, II Pruska, į rytus – Wiežna, į šiaurę – kaimas Velikij Les, nuo kurio į šiaurės vakarus plyti dideli pilkapynai (apie 900). Archeologo V. Sedovo nuomone, tai jotvingių pilkapiai.

Prie pirmųjų Krivlianų (1,5 km į pietus) išlikęs 1 km ilgio pylimas, apjuosiantis 8 ha teritoriją. Prie Mažeikų kaimo – keturkampis piliakalnis. Yra pylimai ir grioviai, netoliese – Pilišče.

Paminėti vietovardžiai labai iškalbingi, net Velikij les mena Vėlių mišką, nes čia pat – pilkapynas. Wiežkos (lenkiškai Wieża – Bokštas) yra Bokštai arba kronikose minimi jotvingių „aukšti šventnamiai“. Krivliany – Kriivių buveinė. M. Strijkovskis rašė, kad jotvingiai buvo paklusnūs Krivių Krivaičiui, viešpataujančiam Prūsų Romovėje.

Lenkų kronikininkas M. Kromeris rašė, jog tie jotvingiai buvo labiausiai priešiški Lenkijai ir atkriti nuo krikščionių tikėjimo, kurį buvo priversti priimti.

1248 m. Ipatijaus metraštyje rašoma: „Skomantas buvo pasižymėjęs burtininkas, narsus kaip žvėris. Jis pėsčias eidamas nukariavo Pinsko žemę ir kitus kraštus, bet buvo užmuštas, netikėlis, o jo galva užmauta ant mieto. Ir kitais metais Dievo malone buvo išmušti pagony, bet apie juos nerašome dėl jų daugybės“ (BRMŠ I, 1996: 260). Šio Skomanto nereikia tapatinti su vėliau gyvenusiu taip pat garsiu Skomantu.

Nuslopinę 1260–1274 m. prūsų sukilimą, kryžiuočiai 1277 m. visas jėgas nukreipė prieš jotvingius, kuriuos jie vadino sūduviais. Jotvingiai atkakliai priešinosi. Sūduvių kunigaikščio Skomanto vadovaujama galinga sūduvių ir lietuvių kariuomenė siaubė (1277 m.) Ordino valdas pavyslyje iki Kristburgo. „Daug kartų ir be galo ilgai broliai kariavo su sūduviais“ (DPK, 1985: 219). 1278 m. kryžiuočiai siaubia Sūduvoje Merūniškį: „Brolis Konradas, magistras, visados rūpinęsis netikėlių naikinimu, subūręs galingą raitelių ir pėstininkų kariuomenę, su raitija įsiveržė į Sūduvos valsčių, vardu Mėruniškis, kur nukovė 18 šio valsčiaus žymių viešpačių / dominos. O kitus karius paliko prie įeigos į minėtą žemę. Jis šį valsčių smarkiai nusiaubė, degindamas ir plėšdamas, nukaudamas ar paimdamas į nelaisvę šešis šimtus vyrų ir moterų“ (DPK, 1985: 200).

Šiurpilių pilis buvo paskutinė jotvingių pasipriešinimo tvirtovė. 1283 m. didelės kryžiuočių pajėgos ėmė pulti Šiurpilius. Beveik aštuonis mėnesius priešai laikė apsupę pilį. Pagaliau įsibrovė į pilį, kryžiuočiai išžudė visus gynėjus, o pilį sudegino.

Nuvarginti nuolatinį siaubimą ir karinių persekiojimų, kai kurie pasiduodavo.

„Sūduvos valsčiuje, vardu Kresmena, Skomantas garsėjo galia ir turtais, negalėdamas atsisipirti nuolatiniam

brolių (kryžiuočių) antpuoliams, pasitraukė iš savo krašto į Rusios žemę (Gardino apyl.) su visa šeimyna ir bičiuliais. Kurį metą ten pagyvenęs, sugrįžo, nepakeldamas tremties, į savo gimtąją žemę. Šitai sužinoję, broliai vėl ėmė su juo kariauti ir taip dažnai jį kamavo antpuoliais, kad jis galop su visais savo namais bei šeimyna pasidavė tikėjimui ir broliams (kryžiuočiams)“ (DPK, 1985: 207). Didelis jotvingių arba sūduvių, pasidavusių kryžiuočiams, būrys buvo perkeltas gyventi į Sembą.

Daug sūduvių, negalėdami toliau priešintis, traukėsi į Lietuvą. Kronikoje rašoma: „Skurda, kitos Sūduvos dalies vadas, paniekinęs krikščionių tikėjimo malones, patraukė su savo žmonėmis į Lietuvos žemę“ (DPK 1985: 212).

Johannesas Poliadras 1535 metais rašė apie Sembą gyvenančius sudinus (sūduvius): „Ši gentis visada atkakliai troško išsaugoti savo protėvių rūbus, papročius ir apeigas, nesituokė su kaimynais prūsais ir niekam iš saviškių neleido elgetauti. Nešiojo auskarus, t. y. prie žiedų prikabintus mažyčius varpelius arba skambaliukus, viskas padaryta iš geltono vario. Šie jų papuošalai, taip pat duona ir rūbai buvo ne iš kur kitur įsivežami, bet pačių vietinių meistrų gaminami; nešiojo jie ir geležinius pasidabruotus diržus. Visa tai, kaip sakiau, ir daugelį kitų panašių dalykų jie atkakliai saugojo tol, kol, viršininkų raginami, buvo priversti su savo kaimynais prūsais nuo dvidešimties metų amžiaus tuoktis. Dėl tos priežasties atsitiko taip, kad pamažu nutolo nuo savo senolių papročių. Tačiau lig šiol vargiai susilaiko nuo senosios stabmeldystės ir senovinių prietarų“ (BRMŠ II, 2001: 172). Sūduviai, pajungti vokiečių valdžiai, stengėsi nors savo išvaizda ir papročiais skirtis nuo pavergėjų.

„Sūduvių knygelėje“ (manoma, kad ji parašyta 1525 metais), aprašoma sūduvių ožio aukojimo apeiga. Viršaitis (sūduvių žynys) sako: „Tai yra girtinas šventas mūsų tėvų atminimas, kad atpirktume mūsų dievų rūstybę“ (BRMŠ II, 2001: 147). Bendruomenės senameldiška apeiga ir puota trunka visą naktį. „Švento mūsų tėvų atminimo“ pabrėžimas parodo, kokia buvo svarbiausia tautos arba bendrijos identiteto išlaikymo idėja arba galia.

Kronikininkas Vincentas Kadlubekas rašė: „Jotvingiai visai laukiniai žmonės, žiauresni už žiauriausius žvėris.“ Naujesnieji lenkų istorikai ir patys naujausieji, sekdami Kadlubeku ir Dlugošu, sukūrė bauginantį jotvingių, XII a. plėšikų, vaizdą. Istorikas Z. Raulinaitis parodo lenkų istorikų šališkumą. J. Povierskis teigia, jog lenkų žygiai XII a. „turėjo uždavinį sustabdyti vis smarkėjančius lietuvių ir jotvingių grobuoniškus puldinėjimus“, nors joks šaltinis nemini jokio jotvingių ar lietuvių grobuoniško žygio tais laikais prieš lenkus (Raulinaitis, 1980: 221).

Šiais laikais (2004) gyvosios istorijos festivalio Dauspudoje (Suvalkai) buklete rašoma: „Jotvingiai – tai karinga ir laukinė tauta. Agresyvūs jotvingiai gyveno plėšikišką gyvenimą. Jie nebaudžiami plėšikavo rusų ir lenkų žemėse“ ir t. t.

Internete lenkiškame tinklalapyje galima perskaityti: „X–XIII a. jotvingiai plėšikiškai užpuldinėjo rusų ir lenkų žemes. XIII a. antroje pusėje suvienytomis rusų, lenkų ir kryžiuočių pajėgomis jotvingiai buvo sutramdyti, o jų žemes pasidalijo aplinkinės šalys.“

Apibendrinti reikėtų taip: praeityje įvykdytas jotvingių-sūduvių tautos genocidas, o dabar dar juodinamas jų atminimas. Tie, kurie išliko, buvo apvilkti krikščionišku apsiaustu ir jau nebeatsimena savo praeities.

XIX a. viduryje M. Lebedkinas paskelbė statistinius duomenis, pagal kuriuos Gardino gubernijos pietinėje dalyje (Polesė, Belovežas) per surašymą apie 30 tūkstančių žmonių užsirašė jatviagais. Visi jie stačiatikiai, kalba gudiškai, bet su baltarusiais nesusilieję. Augustavo gubernijos pietuose gyvena kurpiai, kurie taip pat laikomi jotvingiškos kilmės.

Latviai

Baltai – kuršiai, žiemgaliai, latgaliai, sėliai ir kiti, gyvenę į šiaurę nuo lietuvių, patyrė krikščionių įtaką jau XII a. pabaigoje – XIII a. Tai aprašyta Henriko Latvio „Livonijos kronikoje“. 1202 m. įkuriamas Kalavijuočių ordinas. 1208 m. užimamas Sėlpilis ir sėliai krikštijami. Kalavijuočiai sumaniai naudojos baltų bei kaimyninių genčių vidaus nesutarimais, vienus gindami nuo lietuvių, kitus – nuo kuršių ir pan. Iš tikrųjų jie palaipsniui stiprino ir plėtė savo valdžią. Vienos gentys priimdavo krikščionybę, bet greitai nusivildavo, tuomet kildavo sukilimai. Įsiliepsnojo religinis karas, kuriame baltams vadovavo lietuviai.

Kronikoje aprašyta, kaip naujakrikštai skubėjo nusi-plauti prievartinį krikštą. „Vos spėjo išpūsti vėjas bures, ir štai! Atsimetusieji lyviai išeina iš savo pirčių, apsilieja Dauguvos vandeniu sakydami: „Čia mes krikšto vandenį ir pačią krikščionybę nuplauname upės vandeniu ir, nusimetę nuo savęs priimtą tikėjimą, siunčiame jį su grįžtančiais saksais atgal“ (BRMŠ I, 1996: 285).

Kovose žūdavo daugybė žmonių, tačiau baltai laikėsi papročio – prideramai palaidoti žuvusiuosius. 1210 m. per karą su Kalavijuočių ordinu kuršiai prie Rygos su-

stabdė mūšį trims dienoms „žuvusiesiems sudeginti ir apraudoti“ (Livonijos kronika, 1991: 67).

Latgalių vadas, Gersikos kunigaikštis Visvaldis veikė sutartinai su lietuviais, kurie 1215 m. sudavė stiprų smūgį kalavijuočiams. „Būtent karalius Visvaldis buvo nuolatinis priešas krikščionių, visų pirma lotynistų (katalikų) vardo, buvo vedęs vieno galingo lettono (lietuvio) Daugeručio dukterį ir susigiminiavęs bei susidraugavęs su lietuviais, jis dažnai būdavo jų kariuomenės vadu, leido jiems keltis per Dauguvą ir parūpindavo jiems maisto žygiams tiek prieš Rusiją, tiek prieš Livoniją ir Estiją“ (Livonijos kronika, 1991: 63).

Durbės mūšio metu 1260 m. „broliams pradėjus pulti lietuvius, kuršiai nelyginant atskalūnai iš užpakalio nirtulingai užgriuvo krikščionis; lietuviams puolant iš priekio, o kuršiams iš užpakalio“ kryžiuočiai buvo nugalėti (DPK, 1985: 142).

Žiemgaliai ilgiausiai priešinosi agresijai. Viestartas XIII a. trečiajame dešimtmetyje buvo svarbiausias pasipriešinimo organizatorius. Saulės mūšyje žiemgaliai dalyvavo pergalingame baltų mūšyje prieš kalavijuočius. Žiemgalių kunigaikštis Nameisis įsijungė į Traidenio vadovaujamą kovą ir net dalyvavo bendruose žygiuose į Prūsiją. Žiemgala galutinai pajungiami tik 1290 m.

1222 metais prieš kalavijuočių ordiną sukilo estai. „Ir jie visai ištūmė Kristaus vardą iš savo krašto“. Krikščionybės atsikratymas buvo ryžtingas. „Jie išsikasė savo numirėlius, kurie buvo kapinėse palaidoti (krikščioniškai), ir pagal savo seną pagonišką paprotį juos sudegino. Plaudami savo namus ir pilis vandeniu bei valydami juos šluotražiais, jie taip mėgino krikšto sakramentus savame krašte visiškai panaikinti“ (BRMŠ I, 1996: 291). Tačiau estai neilgai džiaugėsi laisve, pavergėjai netrukus sugrižo.

Žiauriose kovose baltai vieni kitiems padėjo, bet priešai kartais sugebėdavo nukreipti vienus baltus prieš kitus. Vis dėlto baltų dalis, nors ir nedidelė, išliko Europos žemėlapyje. Tą lėmė baltų tautų pagalba vieni kitiems.

Apie Lietuvos teigiamą vaidmenį latvių istorikas prof. U. Germanis rašė: „Lietuviai buvo tas skydas, kuris apsaugojo latvius ir estus nuo prūsų likimo“. Vytautas Mažiulis teigė: „Prūsų kraujas sukūrė Lietuvos valstybę“. Apie religinį Baltijos tautų vieningumą XIII a. kalba Malalos kronika: „O didis šėtoniškas paklydimas, kuris buvo įvestas į lietuvių giminę ir jotvingių, ir prūsų, ir jėmų, ir lyvių, ir daugelio kitų, kurios sovika vadinamos ir kurios mano, kad jų sielų vedlys į pragarą esąs Sovijus“ (BRMŠ I, 1996: 268). Nenorėdami lenkti galvų okupantams, likdami ištikimi senajam tikėjimui, pavergtų genčių žmonės kėlėsi į Lietuvą. Keliasdešimt tūkstančių žiemgalių ir kuršių pasitraukė į giminišką Lietuvą.

Prūsų žūtis

Durbės mūšį 1260 m. laimėjo lietuviai, kuršiai ir estai, tai įkvėpė vakarų baltus. 1260 m. rugsėjo 20 d. prasidėjo Didysis Prūsų sukilimas. R. Jaso žodžiais, Treniota buvo sukilimo įkvėpėjas, jis šaukė visus baltus pakilti į kovą. Sukilo ir pavergti sembai. Lietuva siuntė sūduvius į pagalbą prūsų sukilėliams. 1263 m. Treniota su kariuomene pasiekia pačias vakariausias baltų žemes. Padėdami lietuvių, prūsai per 5 metus išvijo kryžiuočius iš Varmės, Pagudės, Bartos, bet nepajėgė paimti didžiųjų kryžiuočių pilių. Sukilėlių jėgos seko, o vakarų krikščio-

nių parama kryžiuočiams vis didėjo, sukilimas baigėsi pralaimėjimu 1274 metais.

Sukilimo vadu tapo Herkus Mantas, jaunystėje kryžiuočių paimtas įkaitu ir atitinkamai išauklėtas, bet, kaip rašė P. Dusburgietis, Mantas kaip „daugybė kitų prūsų, iš mažumės augusių prie brolių, pridarė tais negandų metais nemaža piktadarysčių krikščionims“ (DPK, 1985: 185). Natangai pirmiausia jį išsirinko savo vadu, o netrukus jis tapo vyriausiuoju sukilimo vadu. Žuvo 1273 m. Sukilime ir toliau vyravo gentinė tradicija. Pagudėnams vadovavo Auktumas. Iš Galtgarbių vietovės buvo kilęs Glandas, jį sembai išsirinko savo sukilimo vadu. Varmių vadas Glapas buvo išduotas savo bendražygio Steinavo, Semboje užklyptas ir Karaliaučiuje nužudytas. 1272 m. bartai, vadovaujami Divano, puolė Šenenzės pilį, mūšio metu netoli Torunės Divanas žuvo.

Tik Mantas susilaukė paminklo Lietuvoje, kitų didvyrių pagerbimas kol kas tik žodinis. Tadeušas Chruscielevskis rašė eilėmis:

*Ir tu, Auktume, gulbine juodasis.
Sirgūnės upės. Jeigu panorėtum,
Galėtum ažuolą vienu smūgiu nukirsti. <...>
Ir tu, o Glande, Sambijos valdove,
Kurs visad stebinai pirklus suktuosius,
Jiems gintaro dėžės atvožęs. <...>
Tačiau dabar kariai tavieji kaujas,
Ir karo laukas žydi jau ne puokštėm –
Pražysta čia dabar kas dieną kraujas...
Ir tujen, Varmijos valdove Glapai...
Ir tu Dievonai, skaistaveidi...
Ir tu, paskutinysis kunigaikšti,
Ugningas Herkau Mantai.*

*Tavo sostas iškilęs prie paties Perkūno,
 Ir Perkūnui sviedinių pritrūksta, –
 Tave jis sviedžia. Priešo pilys griūna. <...>
 O jums (kurių nėra ir kaulų po velėna,
 Nes vėjas pilkus pelenus išbarstė)
 Numirti teko už dievus savuosius:
 Už židinių šventųjų gestančiąsias plėnis,
 Už šventą žaltį. <...>
 Į qžuolus tikį keistuoliai,
 Karšti, triukšmingi kunigaikščiai,
 Virš jūsų švyti aureolės,
 Nupintos iš gaisrų pašvaistės
 (Literatūra ir menas, 1971 04 3).*

1283 m. Prūsia nukariaujama galutinai, nors dar bandyta sukilti 1295 m. Pralaimėjus sukilimą daug prūsų bėgo į Lietuvą ir joje apsigyveno.

1272 m. (arba 1279) vietoj sunaikintos prūsų pilies pradėta statyti Marienburgo pilis. 1309 m. Ordino sostinė perkelta į Marienburgą. Iki šiol ši galinga tvirtovė stebina savo militarine dvasia. Tačiau grandioziniame muziejuje jūs beveik nepamatysite prūsų tragiško atminimo. Pilis rodoma kaip vokiškos ir lenkiškos krikščioniškos kultūros paminklas. Kurį laiką pilyje buvo kalinamas Kęstutis, iš jos jam pavyko pabėgti.

Po 700 metų Tilžėje kryžiuočių palikuonys rytprūsiečiai pompastiškai pažymėjo kryžiuočių ekspansijos į prūsų ir lietuvių žemes pradžią. Vydūno tuo metu vokiškai parašyta knyga „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“ 1934 m. buvo vokiečių valdžios uždrausta.

Poetas Juozas Tysliava apie žiaurų prūsų likimą parašė poemą „Tawa nouson“: „Mano tauta jau seniai

išmirus, o kalba, kuria aš norėčiau rašyti, užmiršta... Aš matau, kaip teka garuojančio kraujo Vyslos, Kaip dangus su žeme maišosi nuo Kulmo iki Estijos... Aš gir-džiu, kaip gyvųjų krūtinėse keršto būgnas dunda – Tik ženkle reikia – žinai, kas atsitiktų... Aš atėjau apverkti tavo, šalie natangų, išlieti savo gaudžių raudų apie prūsus“ (Ramuva, 1997: 77–79).

Įprasta apie prūsus ir jotvingius kalbėti kaip apie skirtingas nei lietuviai tautas. Iš tiesų istorijos procesai šiuos baltus išskyrė panašiai, kaip nuo lietuvių atskyrė latvius, gudus. Bet apie baltų giminystę bei vieningumą įvairiom progom ir istoriniais laikais būdavo užsime-nama. 1413 m. Salyno derybų metu Vytautas griežtai pareiškęs kryžiuočiams, jog „Prūsai taip pat yra buvę mano tėvų žemė, ir aš reikalausiu jų iki Osos (t. y. visų prūsų žemių iki Vyslos su Pamede imtinai), nes jie yra mano tėvų palikimas“. J. Dlugošas „Lenkijos istorijoje“ pabrėžia, kad lietuviai panašūs į senuosius jotvingius ir prūsus savo religija, papročiais, kalba bei kilme. Vyko, kaip rašė R. Batūra, vieningos tautybės bei baltiškosios Lietuvos valstybės formavimosi procesas, kurį sustab-dė vokiečių ir kitų šalių feodalų, katalikų bažnyčios, Kryžiuočių ordino agresija (DPK, 1985: 19). Nuo Vyslos iki lietuvių žemių vyko žudynės ir baisūs niokojimai. Lietuviai ir prūsai neteko per milijoną žmonių (Pakar-klis, 1987: 150). Tai buvo tikras genocidas, sunaikinęs jotvingius, prūsus ir kitas baltų gentis.

Rašoma apie vaidilų prakeiksmus kryžiuočiams ir jų palikuonims (L. Davidas, S. Grūnau). Esą prūsai buvo slapta išsirinkę savo paskutinįjį krivį Alepą. Kai krivis paklausęs dievų, ar jų krašto užkariautojų puikybė ir neteisingumas būsiąs nubaustas, dievai atsakė: jie bus nubausti ir daugiau negu gana.

Baltų dvasia

Ką galima pasakyti apie prūsų dvasią, apie jų pasaulėjautą? Ar jie buvo karingi, žiaurūs ir todėl taip atkakliai priešinosi ir kovėsi? Išlikę kalbos duomenys, vardai, vietovardžiai nerodo jų karingumo arba siekių užvaldyti ir pavergti kitą. Vyraujanti emocija – užuojauta. *Engraudis*, pr. – susigraudinti, pagailėti; *Engraudisnas*, pr. – užuojauta, mielaširdystė. Vardas – *Graude*; prūsų vietovardžiai *Graude*, *Graudelauke* (1347 m.), *Graudikaym* (1419 m.). Tą pat galima pasakyti apie lietuvių kalbą, kuri geriau išsaugojo dvasines emocines tradicijas. Lietuvių: *graudus*, *graudulys*, *graudinti*; *Graudupis*, *Graudinas*; vardai *Graudys*, *Graudžius* ir t. t. (Toporov, 1979: 42–43). Senosiose lietuvių liaudies dainose, ypač rugiapjūtės, gana daug graudulio. Antanas Maceina atkreipė dėmesį, jog „nors rugių pjovimas yra poetinio išgyvenimo centre, bet vis ne kaip objektyvi darbo eiga, o kaip griovimo, gyvybės atėmimo aktas, kuris dainininkę sujaudina iki ašarų“ (Maceina, 1994: 63). Šis baltų kultūros bruožas, matyt, ir buvo „baltų žmoniškumu“, apie kurį daug rašė Vydūnas.

LIETUVA KARINGOJI

Lietuvos geopolitinė padėtis, palyginti su kitais baltais, buvo geriausia. Beveik iš visų pusių ją supo giminingos gentys, kurios ir turėjo pirmiausia atsilaikyti prieš priešiškas jėgas. Kol prūsai, jotvingiai, latviai, rytiniai baltai grūmėsi su priešų agresija, lietuviai kūrė vis stiprėjančią valstybę. Žinoma, lietuviai taip pat patyrė smūgių. 1040 m. Kijevo kunigaikštis Jaroslavas žygiuoja prieš Lietuvą. Karo dvasia vis labiau sklido po baltų žemes. Lietuvoje formavosi kariaunų politika, kuri nuo gynybinio karo pamažu perėjo prie puolamojo. Kariaunos didėjo, iš atsitiktinių būrių virsdamos socialine terpe. Gynybos tikslais kariauna, formuodama feodalinčius santykius, tvirtino savo valdžią tradicinėje visuomenėje. Vis dėlto, nors kariaunos dvasia ir vyravo bent pora šimtų metų, ji neiškreipė tradicinės baltų pasaulėžiūros ir kultūros. Tai buvo labai svarbu baltų vienybės tradicijai.

Lietuvoje palaipsniui buvo vykdoma valdymo centralizacija. 1219 m. taikos sutartį su Voluine sudarė ne vien tik vyresnieji kunigaikščiai. Be jų, Lietuvai dar atstovavo kelių kunigaikščių grupės – Žemaičių, Upytės, Deltuvos, Šiaulių ir kt. Taip buvo išlaikoma genčių ir žemių savarankiškumo tradicija.

Nuolatinio karo sąlygomis formavosi lietuvių kario etosas. Viduramžių istoriniai šaltiniai vis dažniau praneša apie grėsmingus lietuvių karo žygius. „Livonijos kronikoje“ rašoma: „Ir bėgo rutenai (rusai) miškais ir kaimais nuo lettonų (lietuvių), net nuo nedaugelio, kaip bėga kiškiai nuo medžiotojo, o lyviai ir lettai (latviai) klusniai tarnavo lietuviams, davė maistą ir pašarą, kaip avys be ganytojo patekusios į vilkų gaują“ (Livonijos

kronika, 1991: 63). Lietuvių diduomenės vaidmuo darėsi vis svarbesnis, į savo rankas jie perėmė ir vadovavimą žemių gynybai. Karo vado institucija sustiprėjo kaip niekada iki tol. Vado vietą reikėdavo užsitarnauti, ji nebuvo perduodama iš tėvo sūnui. Vadas buvo renkamas didžiūnų sueigoje (Radzevičius, 1997: 73).

Krikščionių jėgos vis labiau kėlė grėsmę Lietuvai. 1230–1236 metais popiežius Grigalius IX paskelbė 15 bulių, nukreiptų prieš pagonis. 1236 m. paskelbtas kryžiaus žygis prieš lietuvius. 1236 m. rudenį, viską siaubdamos, didelės livoniečių ir jų talkininkų pajėgos įsiveržė į lietuvių žemes. Ties Šiauliais lietuviai sutriuškino kryžininkų pajėgas. Ši Saulės mūšiu vadinama pergalė pasiekta Vykinto vadovaujamų žemaičių. Prasidėjo beveik 200 m. trukęs karas, kol Žalgirio mūšyje 1410 m. buvo palaužtas Kryžiuočių ordinas.

Mindaugas

Lietuvai grėšiantys pavojai ir krašto militarėjimas brandino vienvaldystės idėjas. Mindaugas apsisprendė kurti monarchiją, imdamas pavyzdį iš krikščionių, bet nei nauja religija, nei monarchijos kūrimo būdai neturėjo didesnio tautos pritarimo. 1251 m. įvyko Mindaugo krikštas, o karūnavimas – 1253 m. Visa tai pareikalavo per didelės kainos. Mindaugas kryžiuočiams ir dalį vyskupui Kristijonui dovanoja jotvingius, žemaičių žemes, Sėlą, Karšuvą, Nadruvą, Skalvą. Pagaliau Mindaugas esą Livonijos riteriams net užrašęs visą Lietuvą, jeigu jis mirtų bevaikis. Žinoma, dalis dovanojimų galėjo būti falsifikatai, bet įvykiai rodė, jog vakarines žemes Mindaugas tikrai atidavinėjo. Livonijos ordinas tuojau (1253 m.) pasistatė

Klaipėdos pilį, kuri aklinau uždarė Lietuvai išėjimą į jūrą. Kryžiuočiai 1254 m. įkuria Karaliaučių, ir tai buvo mirties nuosprendis Sembai bei visiems prūsams.

Mindaugas buvo tipiškas to meto valdančio elito žmogus, kurio psichologija ir etika jau skyrėsi nuo tradicinės. Prūsų didikų išdavystės taip pat yra naujoviško elgesio išraiška. Apie Mindaugą Z. Ivinskis rašė: „Savo gudrumu, klasta ir jėga jam pasisekė pašalinti, išvaryti, nužudyti ar priversti savo valdžiai paklusti kitus vyresnius ir smulkesnius Aukštaičių kunigus“ (Ivinskis, 1991: 163). Tačiau ir gudrusis Mindaugas pajuto nuėjęs per toli, jis ėmė slapta remti žemaičių kovą ir mėgino laviruoti tarp krikščioniškų bei antikrikščioniškų jėgų. Vyko didysis prūsų sukilimas, kurį visom išgalėm rėmė Treniota. Mindaugo neapsisprendimas ir neaiški pozicija paskatino sąmokslininkus imtis veiksmų. 1263 m. Mindaugas su dviem sūnumis buvo nužudyti. Treniota buvo ryžtingas senojo tikėjimo gynėjas ir krikščionių persekiotojas. Šie ir pasistengė jį nužudyti 1264 m.

Mindaugo dvare vyko ne tik religinės diskusijos, bet ir žūtūtiniai susidūrimai. Tuo metu galėjo veikti trijų religijų grupės, kurioms atstovavo žymūs žmonės: Treniota – senojo tikėjimo, Morta – katalikų, Vaišvilkas – stačiatikių grupei. Ordinas siekė Lietuvoje sukurti vokišką bažnytinę organizaciją, į Lietuvos valstybės struktūras siuntė raštingus administratorius vokiečius. Vokiečių kunigai stengėsi įsigalėti karaliaus dvare. Pavyzdžiui, didelę įtaką karalienei Mortai darė jos nuodėmklausys vokiečiai Zyvertas Tiuringas.

Algimantas Bučys stačiatikių metraščių pagrindu pateikė Vaišvilko gyvenimo ir dvasinių ieškojimų rekonstrukciją. Vaišvilkas įsivaizdavo Lietuvą stačiatikišką, tuo tikslu prie Nemuno pastato vienuolyną. „Dievo

Išrinktojo Vaišvilko gyvenimo“ aprašyme atskleistas tėvo (Mindaugo) ir sūnaus disputas vyko ne kartą, o kelis kartus. <...> Mindaugas siūlė savo programą, kurią vėliau ir įvykdė – „grįžti prie tėvų ir protėvių tikėjimo“ (Bučys, 2008: 108).

Bendrame žemaičių susirinkime naujasis jų kariuomenės vadas Algminas iškėlė baltų įsijungimo į Lietuvos valstybę programą. Treniota perėmė Algmino pirmą kartą aiškiai suformuluotą baltų jungimosi į Lietuvos valstybę programą. Žemaičiai tuo metu nužudė Kuršo vyskupą Engelbertą. Vyskupui Kristijonui įsitvirtinti Žemaitijoje nepavyko dėl žemaičių pasipriešinimo. Dėl žemaičių pergalių Lietuvos vyskupas Kristijonas, netekęs savo pastoracinei veiklai realios atramos, išvyko iš Mindaugo jam paskirtų valdų ir 1259 m. jau buvo Vokietijoje.

S. Grunau savo kronikoje pasakojo, kas nutiko, kai Mindaugas apsikrikštijo. Kilusi audra su žaibais, sudeginusiais pasėlius. „Treniota su kitais bajorais atėjo pas savo valdovą Mindaugą ir taip kalbėjo: karaliau, kiek mums buvo geras mūsų dievas Perkūnas, padėjęs įgyti žemių ir žmonių, tiek dabar jis yra ant mūsų užsiterštinęs ir daro nuostolius savo galinga ugnimi. Žinotina, kad žemaičiai, kaip kadaise prūsai, šlovina Perkūną, griaustinio ir žaibo dievą, ir garbina jį ugnimi, kaip aukščiau buvo pasakota. Toliau jie kalbėjo, kad po to, kai pradėjome garbinti livoniečių dievą, mums pradėjo nesisėkti ir mes negalime kitaip apie livoniečius galvoti, kad jie nori mus paversti savo bernais. Todėl žinok, mes norime atkeršyti už mūsų maloningų dievų nešlovę visiems, kurie juos paniekino. Mindaugas išsigando šių žodžių ir kalbėjo: „Kaip galima numalšinti dievų pyktį?“ Jie tarė: „Mūsų dievų garbei užmušk visus, tikinčius

livoniečių dievu, patrauk į Livoniją ir ją vėl sudegink“ (Mindaugo knyga, 2005: 184). Mindaugas mėgino rasti kalbą ir su vienais, ir su kitais. Ipatijaus metraštyje rašoma, jog Mindaugo krikštas buvęs apgaulingas. Savo dievams slaptai aukojo: visų pirma Nunadiieviui (Dievui), Teliaveliui (kalviui Velniui), Diviriksui (Perkūnui), Zuikių dievui ir Medeina. Rašoma apie mirusiųjų deginimą, miško garbinimą. Lietuvių kariai garbino dievus Andajų ir Diviriką. Vykstant į žygį būdavo buriama – atsiklausama dievų valios. Kritus blogam burtui, žygio būdavo atsisakoma (BRMŠ I, 1996: 258–259). Nors Mindaugo karaliavimas buvo trumpas ir komplikotas, Lietuvos valstybė įgavo labiau konsoliduotą pavidalą. Netrukus Lietuva vėl turėjo stabilią valdžią senosios religijos pagrindu. G. Beresnevičius Mindaugo istoriją laiko paradoksu, jis rašė, jog „Mindaugas laimėjo pralaimėdamas“ (Šiaurės Atėnai, 2003 m. liepa, 12 p.). Bet koku atveju Mindaugo atsimetimas be žemaičių nebūtų įvykęs. Gerai ar blogai? Gal ir gerai, nes buvo gauta dar pusantro šimto metų karų ir laisvės. Bet, ko gero, kita kaina irgi būtų didelė. Mes vos neprasmegome slavų jūroje. Juk germanų vandenynas, nuolat besiveržiantis į Rytus plėsti savo gyvybinių erdvių, būtų mus visai paskandinęs. Taigi nebūtų nei Gedimino, nei Vytauto, nei didelių žavingų pergalių, nei pralaimėjimų, svarstė G. Beresnevičius.

Lietuvių religija XIII amžiuje

Neturėtume manyti, jog to meto lietuvių religija buvo ištiesai karinė. Greta valdovų ir karių religijos daugumos paprastų žmonių religija buvo labiau tradicinė, išlaikiusi

sakralinį tautos paveldą. Enėjus Silvijus Piccolominis savo raštuose perteikė vienuolio Jeronimo Prahaškie (1369–1440) pasakojimus apie jo susidūrimą su lietuvių religija. „Pirmieji lietuviai, pas kuriuos atvykau, garbino žalčius. Kiekvienas šeimos tėvas savo namų kampe laikė žaltį, kurį maitino ir gulinčiam ant šieno aukėjo aukas. Visus žalčius Jeronimas liepė nužudyti ir atneštus į aikštę viešai sudeginti. Tarp jų atsirado vienas, didesnis už kitus, kurio ugnis jokių būdu neišsivieškė, nors daug sykių buvo į ją metamas.

Po to Jeronimas surado gentį, kuri garbino šventą ugnį ir vadino ją amžinąja. Žyniai prižiūrėjo, kad šventykloje neužgestų ugnis. Artimieji teiraudavosi jų apie sergančiuosius. Žyniai ateidavo naktį prie ugnies, o rytą klausinėjančiam atsakydavo matę prie šventosios ugnies sergančiojo šešėlių, kuris sušilęs rodydavęs mirties arba gyvybės ženklus: išgydantis ligonis stovėdavo veidu į ugnį, o jeigu stovėdavęs nugara, reiškė, jog mirs. Žyniai įtikinėjo, kad jie tai paliudija ir saviškiams padeda, bet Jeronimas paaiškino, kad tai yra apgaulė. Įtikinęs tautą, sugriovė šventyklą, išžarstė ugnį ir įvedė krikščioniškus papročius.

Vykdamas tolyn, rado kitą gentį, kuri garbino saulę ir labai pagarbiai laikė nepaprasto didumo geležinį kūjį. Žyniai, paklausti, ką reiškia šis garbinimas, atsakė, jog kadaise ištisus mėnesius nebuvę matyti saulės, kurią galingasis karalius buvo sugavęs ir uždaręs pačiame tvirčiausiame bokšte. Tada atėję saulei į pagalbą Zodiako ženklai. Didžiuliu kūju jie sudaužė bokštą, išlaisvinę saulę ir gražinę ją žmonėms. Taigi esąs vertas pagarbos įrankis, kuriuo mirtingieji atgavę šviesą. Jeronimas išjuokė jų naivumą ir paaiškino, jog tai kvaila pasaka. <...>

Pagaliau Jeronimas pasiekė kitas gentis, kurios garbino dvasioms pašvęstus miškelius ir manė, kad iš visų

miškelių yra vienas, vertas didesnio garbinimo. Šiai genčiai Jeronimas daug dienų kalbėjo, aiškino mūsų tikėjimo tiesas, pagaliau liepė miškelį iškirsti. <...> Buvo šiame krašte labai daug miškų, tokių pat šventų, kaip anksčiau minėti. Nespėjus Jeronimui tenai nuvykti ir juos iškirsti, būrys moterų raudodamos ir aimanuodamos atėjo pas Vytautą pasiskusti dėl iškirsto švento miškelio ir atimtos iš dievų buveinės, kurioje jos paprastai visada meldavusios dievą sulaikyti lietu arba saulę, o dabar nebežinančios, kur reikėsia ieškoti dievo, iš kurio atimtas būstas. Esą dar keletas mažesnių miškelių, kur jos galėtų garbinti dievus, bet ir juos Jeronimas norįs sunaikinti. Įvesdamas naujas apeigas, jis griauņas tėvų papročius. Todėl jos prašančios ir maldaujančios, kad nebūtų leista naikinti protėvių tikėjimo vietų ir apeigų. Moterims pritarė vyrai sakydami negalį pakęsti naujo tikėjimo ir geriau sutinką palikti tėvynę ir namus, negu atsižadėti iš protėvių paveldėto tikėjimo. Sujaudintas šito įvykio ir bijodamas žmonių maišto, Vytautas nusprendė, jog geriau tegu liaudis nusigręžia nuo Kristaus negu nuo jo. Ir atšaukęs raštus, duotus provincijų valdytojams, kad klausytų Jeronimo, įsakė jam palikti šalį“ (BRMŠ I, 1996: 594–596).

J. Prahiškio paminėti religiniai papročiai buvo būdingi visiems lietuviams. Pasakojimas apie Vytauto reakciją daugiau atspindi Prahiškio asmeninį išgyvenimą, ir jis, matyt, tikrai persistengė naikindamas lietuvių religiją ir papročius. O pats Vytautas tikrai neturėjo tikslo apsaugoti protėvių religiją ir tradicijas.

Įdomus pasakojimas apie saulės įkalinimą ir ją stebuklingu kūju išgelbėjusius Zodiako ženklus. Tai užuo-mina apie Saulės mitą. Kūjis arba kirvis buvo vienas iš svarbiausių mitinių įrankių, Perkūno atributų. Europos

senojoje mitologijoje kirvis ir kūjis buvo labai populiari. Apie Saulės išvadavimą pasakojama „Kalevaloje“. Vilniaus Perkūno šventykloje iki šių dienų išliko Zodiako ženklams skirtas aukuras su dvylika pakopų.

Neabejotinai turėjo būti svarbių mitų ir istorinių padavimų, perteikiančių religines idėjas, pasakojančių apie papročius ir tautos praeitį. Tačiau jiems išlikti krikščionių veržimosi laikais buvo per daug sunkios sąlygos, žinios būdavo nutylimos ir naikinamos. A. Bučys savo knygoje „Barbarai vice versa klasikai“ (2008) rašo apie tas kliūtis: „Galime tik konstatuoti, kad ankstyvieji ikikrikščioniškos Lietuvos rašytiniai šaltiniai, visi senovės Lietuvos „centro“ archyviniai dokumentai buvo nereikalingi ir net pavojingi ir Rytų, ir Vakarų politiniams ir ideologiniams „centrams“, ketinusiems paversti Lietuvą savo periferija. <...> Istorija, deja, rašoma ne tik tendencingai perrašant, bet ir naikinant archyvus“ (Bučys, 2008: 60).

Vytautas Bagdonavičius teigia, jog Lietuvos valstybingumas turi gilesnes ištakas. Gediminaičių valstybingumas pasižymėjo dviem labai būdingais ir nelengvai derinamais bruožais – savitu religingumu ir tarptautiniu valstybingumu. „Bet kaip tik tokį valstybinį derinį pačioje jo užuomazgoje turime Brutenio ir Vaidevučio nuostatuose ir tame valstybingume, kurį jie kūrė“ (Prūsijos kultūra, 1994: 81).

Traidenio laikais (1270–1282) Lietuva vėl grįžo prie ankstesnės ikimindauginės politikos ir vykdė energingus žygius į kryžiuočių žemes. Traideniui valdant išnyksta antagonizmas tarp monarchijos ir atskirų giminių savarankiškumo, tad Lietuva vėl vieninga. Karinės pagalbos sulaukia besiginančios nuo agresorių baltų gentys. Tuo metu formavosi ir ryškėjo lietuvių karių tradicijos ir etosas. Kadangi visomis kryptimis vyko nuolatinis

karas, Lietuvos valdžia vis labiau įgaudavo karinį pobūdį. Karinė viršūnė – pats valdovas, jo pavaldiniai ir kariauna palaipsniui virto valdančiu feodalinio elitu. Nors tradicinė visuomenė ėmė vis labiau sluoksniuotis, egzistencinis karas ir protėvių religija neleido lietuviams prarasti vienybės. E. Gudavičius rašo: „Tautiškai nusi-teikusių sluoksnių tapo gausesnis, o jo politinis poveikis visai feodalų terpei, o per ją ir liaudžiai – lemiamas. Šis reiškinys apėmė visą lietuvių etnosą, tad jį galima laikyti lietuvių tautos, kaip etninės visumos, susidarymo rodikliu. Lietuvių tautinė savimonė atsirado kaip ryškiai į valstybę suorientuota ideologija“ (Gudavičius, 1999: 99). Traidenio laikais buvo baigta kurti tautiškoji Lietuvos valstybė, bet galutinai ją sustiprino tolesni Traidenio įpėdiniai Vytenis ir Gediminas.

Lietuvos ir vokiečių ordinų karas buvo religinis karas. Tai tvirtina ir kryžiuočių kronikos, kuriose aiškiai išsakomos Kristaus karių nuostatos. Kryžiuočiai stengėsi sunaikinti ne tik gynybines lietuvių pilis, jie griovė ir šventvietes, persekiojo ir žudė senojo tikėjimo vaidilas. Petras Dusburgietis rašė, kaip Ragainės komtūras 1294 m. „užpuolė Lietuvos karaliaus žemę Aukštaičius, čia sudegino kaimą, vadinamą Romainiai, kuris pagal jų papročius buvo laikomas šventu, o visus gyventojus paėmė į nelaisvę arba išžudė“ (BRMŠ I, 1996: 350). Romainiai – šventas kaimas kairiajame Nevėžio krante prieš Raudondvarį, ten buvęs ir šventasis miškas.

Panašiai elgėsi ir lietuviai, įsiveržę į krikščionių žemes. 1294 m. Vytenis su savo kariuomene užpuolė Lenkijoje Lenčicos bažnyčią, žudė kunigus, „bažnytinius indus pavartojo, niekindami dievą, neleistiniems reikams“ ir t. t. 1311 m. Vytenis nusiaubė Varmės vyskupystę. „Ir šiame karo žygyje, ir ankstesniajame begėdiškai

išniekino bažnyčias, šventuosius rūbus bei taures, bažnyčios tarnus bei sakramentus“. Toliau P. Dusburgietis perduoda, ką kalbėjęs Vytenis belaisviams krikščionims: „Kur jūsų dievas, kodėl jis jums nepadeda, kaip mums padėjo mūsų dievai dabar ir kitados? Krikščionys dūsaudami tylėjo“ (DPK, 1985: 258). R. Batūra, pasiremdamas dar kitais šaltiniais, teigia, jog „Vytenis ragino lietuvius ir pavergtuosius prūsus laikytis senosios tėvų religijos ir kovoti prieš Ordino agresiją“ (DPK, 1985: 423).

Baltų pasaulis išgyveno nepaprastus įvykius. Gentys pagaliau suprato, kas yra jų pagrindinis priešas. Visus apimantys karo veiksmai žmones pajudino iš gimtųjų vietų, privertė kovoti, judėti, tartis, bendrauti, spręsti laisvės ar vergijos klausimą, karštai ginčytis dėl religijos. Lietuva tapo daugelio baltų genčių prieglobsčiu, iš visų pusių – iš vakarų, pietų, rytų, šiaurės – į Lietuvą plūdo pabėgėliai, atsinešdami genčių vardus, gimtinių ir protėvių prisiminimus. Iš viengentės tautos lietuviai virto visų baltų tauta.

Tuo laikotarpiu naujų pavidalų įgavo ir Lietuvos religija, kuriai darė įtaką daugybė veiksnių, tarp jų ir baltų pabėgėlių tradicijos, o labiausiai – valstybės centralizacija. Jeigu kitose Rytų Europos šalyse religinės paieškos baigdavosi krikščionybės įvedimu, tai Lietuva su visa baltiška gimine religijos klausimą sprendė savo religinių tradicijų pagrindu. Ištikimybė protėvių religijai buvo svarbiausia.

Lietuvių valstybinė religija

Lietuvių religija centralizuotoje Lietuvoje tapo valstybine religija. Žinoma, tai nereiškė, jog gentinės religijos su lokaliniais skirtumais ir ypatumais turėjo nunykti, jos

tik labiau prigludo prie žemės ir susipynė su folkloru. Bet valdovų religija išlaikė etninius bruožus ir tuo buvo artima ir paprastai liaudžiai.

Laidojimo būdas visada buvo ryškiausias bet kurios religijos bruožas. Archeologai teigia, jog Lietuvos valstybės susidarymo laikotarpiu galutinai įsigalėjo mirusiųjų deginimo paprotys (Vaitkevičienė ir Vaitkevičius, 2001: 312).

Kitas svarbus valstybinės religijos rodiklis buvo valstybinio kulto vietos. Romainiuose prie Nemuno veikė iš Nadruvos perkeltas Romuvos tarpgentinis religinis centras. V. Vaitkevičius teigia, jog Lietuvos valstybinės šventvietės buvo vadinamos Šventaragiais, įkuriama XIII a. pirmojoje pusėje ar to amžiaus viduryje. Su tuo laikotarpiu galima sieti Lietuvos metraščio pasakojimą apie kunigaikštį Šventaragį (Vaitkevičius, 2001: 317). Vilniuje tai buvo garsusis Šventaragio slėnis, kur buvo deginami mirusieji valdovai. Nurodomi dar 9 Šventaragiai, išsidėstę iki pat vakarų Žemaitijos. Įdomu, jog apie kai kurias šventvietes išlikę prisiminimai iki pat mūsų laikų. Jonas Dangutis (80 m., iš Baralčių kaimo, Raseinių r.) pasakojo: „Mažas buvau, tai seni žmonės sakydavo, kad ten (Šventaragiuose) yra šventas miškas, kur žmonės meldėsi. Iš senų laikų žmonės ten važiuodavo melstis. Toks seniukas sakydavo, kad dūšios žmonių pereina į medžius“ (Vaitkevičius, 2001: 316). Teigiama, jog „Šventaragiais vadina mos šventvietės yra kelių gamtinių elementų kompleksai: kalnas / kyšulys, vanduo, miškas bei apeiginė ugnis.“ Pagrindinis šios tradicijos, kaip ir valstybinės religijos, bruožas buvo Ugnis, besireiškianti kaip dieviškasis Perkūno atributas (Vaitkevičius, 2001: 318).

Religijoje reikėsi svarbiausieji valdovų dievai, susiję su Ugnimi ir mirusiųjų deginimu ir atsakingi už sėkmingą

vėlių perėjimą į kitą pasaulį. Tai indoeuropietiškas Velnias ir Kalvelis, kurio mitinės veiklos pėdsakų tautosakoje galima aptikti iki XX a. (Vaitkevičienė, 2001: 319). Kaip Ugnies viešpatis įsigali Perkūnas, nurungiantis ne tik Velnią, bet ir Kalvelį padarantis savo pagalbininku. Ši religinį vyksmą lėmė ir tai, kad įsigalėjo karių luomas su vienavaldžiu karo vadu bei galinguoju Perkūnu. Perkūnas, būdamas dieviškajame centre, yra susijęs su visų kitų dievybių apsiraiškimais ir veikimu. Daiva Vaitkevičienė aptaria tokias Perkūno sąsajas su kronikoje minimais Andojumi, Žvėrūna, Medeina. Ji teigia: „būtent karinė tematika ir yra ta jungiamoji grandis, susiejusi Medeina su Perkūnu ir dviem jam mitiškai giminingais dievais – Kalveliu ir Anduju.“ Čia aptartas Lietuvos vyriausiųjų dievų panteonas mažai skiriasi nuo prūsų Romuvos dievų trejybės. Tačiau lietuviškasis ypatumas buvo tas, kad vyriškųjų dievų treybę papildė moteriškosios Žvėrūna ir Medeina. D. Vaitkevičienė apibendrindama teigia, jog „pagrindiniai XIII a. valstybės religijos bruožai nesikeitė iki Lietuvos krikšto 1387 m.“ (Vaitkevičienė, 2001: 327).

Nemunas tapo neįveikiama gynybine siena, kurią sudarė tanki pilių grandinė, be atvangos daužoma kryžiuočių taranų. Gynybos centru tapo Veliuona, jos vardas iškilo per žiaurios mūšius, nors kiek anksčiau ši pilis vadinosi Junigedos pilimi. Pavadinimo pakeitimas galėjo turėti religinę prasmę. Veliuona reiškė, jog kovose dalyvauja žuvusių gynėjų vėlės. Gal ir prūsų Vėluva, buvusi svarbi gynybinė pilis, turėjo sutelkti žuvusių karių vėles.

Stebina kovotojų drąsa, pasišventimas ir neįtikėtini žygiai. Karas tapo gyvenimo būdu, o nuolatinė mirties grėsmė pripildė kario etoso turinį. Kovojo jau ne bėdos

ištikti valstiečiai, bet nuo jaunumės grūdinti kovose kariai. Religija ir laisvo žmogaus pasaulėjauta darė jį nepalenkiamą ir nebijantį mirties.

Kario etoso pavyzdžiu gali būti kunigaikštis Dage-rutis, kuris patekęs į vokiečių nelaisvę nusizudė 1213 m. 1290 m. Kolainių (Jurbarko) pilį gynė Surminas „su 12 rinktinių karo vyrų, kurie narsiai pasipriešino bro-liams“. Pasak P. Dusburgiečio, „nuo pilies sienų kraujas tekėjo, tarsi patvinęs vanduo“ ir tik 12 gynėjų likę ne-sužeisti. Bet pilis liko nepaimta. Tokių pavyzdžių, be abejonės, buvo daug, bet mus pasiekė tik kai kurios žinios apie juos.

1336 m. kryžiuočiams į talką atvyko daugybė pajė-gų – šventosios Romos imperijos imperatoriaus Liudviko IV sūnus, Brandenburgo markgrafas Liudvikas, Namiuro ir Henebergo grafai, taip pat talkininkai iš Prancūzijos ir Austrijos – iš viso, kartu su kryžiuočiais, susirinko apie 200 riterių, o paprastų karių būta 6000. Žygio tik-slas buvo įveikti ir užimti Pilėnus. Kaip rašo Kasparas Šiucas, kryžiuočiai Pilėnų pilį „šturmavo su visa jėga kelias dienas vieną po kitos. Lietuviai gynėsi vyriškai“. „Lietuviai pasiryžo geriau sulaukti baisiausio galo, negu pilį atiduoti ir priešams į rankas patekti, ypač dėl prie-šų religijos, kuri jiems buvo visai svetima, todėl geriau jie pasirinkdavo mirtį; taip ir ši kartą jie iš tikrųjų darė ir elgėsi visiškai nežmoniškai. Kada jie pastebėjo, kad ilgiau nebegalės išsilaikyti, o jų tvirtovės gynyba dėl nesiliaujančio puolimo beveik palaužta, o kai kuriose vietose įtvirtinimai beveik nugriauti, tada uždegė didelį laužą, sumetė visą turtą, paskui pasmaugė moteris ir vaikus, sumetė juos į ugnį, po to vienas kitą išžudė, didžioji jų dalis laikė savo vyriausiajam vadui Margiriui atkišę galvas, kad jis vieną po kitos nukirstų. Ten buvusi

viena stabmeldė, kirviu nukirtusi apie šimtą žmonių, kurie savo valia sutiko nuo jos rankų mirti, o kai priešas įsiveržė, tuo pačiu kirviu pati susiskaldė galvą. <...>

Buvo likęs tik vyriausiasis vadas su savo tarnais, kurie iš vieno kampo dar kurį laiką drąsiai gynėsi. Dauguma jų buvo nukauta ir tik nedaugelis pasidavė. Vyriausiasis Margiris, didelis stiprus milžinas, iš paskutiniųjų priešinosi, ir dar ne vienas padėjo galvą, kol jis savuosius paleido pasitraukti. Galiausiai, kada jis jau nebegalėjo laikytis, šoko paskubom į tamsų rūšį ar olą, kur buvo paslėpęs savo žmoną, ją vienu kalavijo smūgiu perkirto, po to pats sau tą patį kalaviją įsmeigė į pilvą, kad pasileido žarnos, krito šalia žmonos ir nelaimingai mirė.“ (BRMŠ I, 1996: 465).

Pilėnų tragediją analizavęs G. Beresnevičius padarė išvadą, jog Pilėnų mirtis nebuvo paprasta savižudybė (BRMŠ I, 1996: 108). Tai buvo ritualinė mirtis, nes tik du asmenys – žynė senolė ir vadas Margiris – pakėlė ranką prieš save. Kitus jie nužudė jų sutikimu. G. Beresnevičius primena Brutenio teisyną, kuriame pasakyta, jog nusižudyti galima „dievų šlovei“. Kritinėje situacijoje, kai nebelieka jokios išeities, tebėra galimybė išeiti į dievų arba protėvių pasaulį. Indų „Mahabharatoje“ sakoma: mūšyje gali atsitikti du baisūs dalykai – galima „netekti abiejų pasaulių“, mat pralaimėję mūši kariai netenka šio pasaulio, o bailiai, pabėgę arba pasidavę priešui, netenka dar ir ano (protėvių) pasaulio. Pilėnų mąstymas galėjo būti panašus, o realus pasirinkimas tebuvo mirti laisvam arba gyventi vergaujant.

Panašių atvejų yra buvę ir kitose kultūrose. Radžputai XIV a. buvo pagrindiniai Indijos gynėjai, pastoję kelią islamui. Kai svarbiausios radžputų tvirtovės Čitoros gynėjai suprato, kad apsiginti nepavyks, jie atliko

karinės savižudybės ritualą – sudegino savo moteris ir vaikus, o paskui atvirame mūšyje žuvo patys. Panašiai atsitiko žydų Masadoje – paskutinėje pasipriešinimo vietoje I a. Kai pilies gynėjai pamatė, jog neatsilaikys, nutarta atlikti masinę savižudybę. Žydai Masadą laiko garbingiausiu įvykiu savo istorijoje ir Izraelio nacionaliniu simboliu.

Pilėnai parodė, kad Lietuvoje buvo karių luomas, turėjęs savo etiką ir garbės kodeksą. Lietuviai turėjo savo stiprią ir išplėtotą religiją, kurios globojami galėjo gyventi garbingai.

Šventyklos

Iš seniausių laikų baltai turėjo daug šventviečių gamtoje. Religinės apeigos buvo atliekamos atvirojo gamtoje, namuose ir pačioje sodyboje. Buvo ir bendruomeninės šventvietės alkuose bei šventose giraitėse. Po atviro dangumi apeigas galima buvo atlikti tik šiltu metų laiku, o šaltą pavasarį, rudenį ar žiemą jau reikėjo pastogės. Viduramžiais yra žinių apie lietuvių senameldžių šventyklas. N. Vėlius mano, jog apie tokią šventyklą praneša Meco kronika. Apie 1400 metus vienoje vietovėje, puolant krikščionims, žemaičiai „atsitraukė ir pabėgo į nuostabią girią, kurią jie vadina Šventąja giria ir kur joks krikščionis nėra buvęs. Toje girioje jie gelbėdavosi, kai jausdavosi pralaimi. Ir toje girioje buvo labai stipri tvirtovė iš storų rąstų, ir stovėjo gražūs pastatai, ir visa tai buvo krikščionių paimta“ (BRMŠ I, 1996: 472).

Istoriniuose šaltiniuose kartais minimi bokštai – šventyklos. Atrodo, jog Lietuvos strategijoje tie bokštai

atliko svarbų vaidmenį. Piliakalniai turėję paaukštėjimus, ant kurių stovėdavę bokštai. Medinės varpinės, matyt, yra tų bokštų palikimas. Bokštai buvo skirti ne tik pasižvalgyti – juose būdavo užkuriama signalinė Ugnis, kūrenama apeigų Ugnis. Apie tokį Ugnies bokštą rašė Jonas Dlugošas.

Motiejus Strijkovskis „Lenkijos, Lietuvos, Žemaičių ir Visos Rusios kronikoje“ (1582 m.) aprašė, kaip Gediminas įkūrė Vilnių ir šventyklą: „Nepamiršo Gediminas ir savo dievams užtikrinti garbę savo įkurtoje sostinėje, nes nors toje vietoje, kur dabar patrankų liejykla, Lietuvos kunigaikščių Šventaragio ir jo sūnaus Germanto jau pirma buvo įsteigta amžinoji ugnis, kaip Romoje Vestai, ir gausiai aprūpinti kunigai, kurie savo galva atsakydami saugojo ugnį, kad neužgestų, bet Gediminas dar viršaus pridėjo – dievams pašventė tamsią girią (ką lotynai pagonyš ir kitos tautos vadino lucus, o lietuviai ir dabar vadina laukas) ir pagonių papročiu kunigus joje įkurdino, kurie už mirusiųjų kunigaikščių vėles anose vietose arba prie ugniaviečių meldėsi, taip pat ir žalčius, vadinamus Gyvatėmis ir Žemininkais, penėjo ir augino kaip naminius dievaičius. O ta giria palei Viliją ėjo nuo patrankų liejyklos ligi Lukiškių.

Dar Gediminas pastatė stabą Perkūnui – titnago akmenį didelį, iš kurio kunigai ugnį skeldavo, rankoj laikydami. To Perkūno garbei ir amžinoji ažuolinių malkų ugnis dieną naktį buvo kūrenama toje vietoje, kur dabar pilyje Šv. Stanislovo bažnyčia (pastatydinta Jogailos, Gedimino vaikaitis).

Buvo dar didelė salė ar šventykla Antakalnyje visiems dievams, kuriuos lietuviai, velnio kerų apdumti, garbino; ten ketvirtadienio vakarais kunigai žvakę vaškine visada statydavo ir žibindavo“ (BRMŠ II, 2001: 558).

Vilniaus Perkūno šventykla

Augustino Rotundo „Lietuvos istorijos“ (XVI a.) išrašė arba Rivijaus kronikoje yra Vilniaus Perkūno šventyklos aprašymas: „Vilniuje, kur dabar stovi katedros bažnyčia, augo senas ąžuolynas, pašvęstas stabmeldžių dievaičiams. Toje vietoje, kur mažoji Vilija (Vilnia) susilieja su didžiąja upe (Nerimi), prie pat miško buvo didelė mūrinė griaudžiančiojo Jupiterio – Perkūno, arba griaustinio dievo, šventykla, įkurta kunigaikščio Gereimundo (Šventaragio sūnaus Girmanto) 1285 metais. Jos ilgis buvo 150 uolekčių, plotis – 100 uolekčių, aukštis – 15 uolekčių. Bet viršuje ji neturėjo stogo; į ją vedė vienintelis įėjimas nuo didžiosios upės pusės; prie sienos, esančios priešais įėjimą, buvo koplyčia, kurioje laikytos visokios retenybės ir brangūs šventi daiktai. Po ta koplyčia buvo rūsys, kuriame laikyti šventi žalčiai, rupūžės ir pan. Aukščiau koplyčios kilo aukšta altana, kuri 16 uolekčių išsikišo virš šventyklos sienos. Pačioje altanoje stovėjo medinis dievaičio stabas, kuris buvo atgabentas iš šventųjų Palangos miškų. Koplyčia ir altana buvo plytinės. Prieš pat šitą koplyčią stovėjo altorius (aukuras) iš 12 pakopų, pastatytas kvadratu; kiekviena pakopa buvo $\frac{1}{2}$ uolekties aukščio, $1\frac{1}{2}$ uolekties pločio; iš viso aukštis siekė 25 uolektis. Kiekviena pakopa buvo skirta vienam Zodiako ženklui. Ant jų būdavo deginamos aukos – kiekvieną mėnesį tą dieną, kai saulė, pasiekusi savo aukštį, įžengdavo į ženklą. Tad aukščiausioji pakopa priklausė Vėžiui, o žemiausioji – Ožiaragiui. Ant šitų pakopų jokios tikros aukos (taip galvota) nedegindavo, o tik vaškinį atvaizdą, pavyzdžiui, Liūto, Mergelės ir kt. Tik ant altoriaus viršaus degindavo gyvulių aukas, būtent, tam tikromis deginimo dienomis; ten dieną naktį

degė niekad negęstanti ugnis, saugoma tam skirtų kunigų. Toji ugnis degė taip sumaniai viduje įtaisytoje įduboje, kad jokia liūtis nei sniegas ar vėjas neįstengdavo ugnies užgesinti; priešingai, liepsna, pamaitinta degama medžiaga, iškildavo net daug aukščiau. Šiame altoriuje tikriausiai buvo ir vidinių patalpų aukojimo indams ir panašioms daiktams laikyti. Prie įėjimo į šventyklą buvo Krivių krivaičio – tai reiškia kunigų kunigo – rūmas. Šis rūmas turėjo apvalų bokštą, iš kurio stebėdavo saulės judėjimą; pagal jį aukos deginimas ant altoriaus pakopos reikšdavo mėnesio pirmą dieną, ir plyta, paženklinta tam tikru ženklu, įmūryta į bokšto sieną, rodydavo metus“ (BRMŠ II, 2001: 464–465). Toliau pagal rusiškų analus pasakojamos ateities pranašystės.

1986 metais po katedros grindimis 2,5 m gylyje atkastos lietuviškos šventyklos liekanos. Tai buvo apeigų aikštelė, kurioje buvęs aukuras ir keli aukojimo židiniai. Židiniuose tarp pelenų ir anglių rasta nemaža sudegusių gyvulių kaulų, kai kur – ir žiestų puodų šukių, puoštų horizontalių lygiagrečių bei banguotų linijų ornamentu. Ši šventykla panaikinta įvedus Lietuvoje krikščionybę. Jos vietoje pastatyta katalikų bažnyčia – Vilniaus katedra. Aptikti ir pastato fragmentai, kurie skirtingai interpretuojami. Nuomonei, kad ten galėjo būti Mindaugo katedra, ne visi archeologai priitaria. Pripažįstama, jog senoji šventykla gyvavusi ir iki Mindaugo (BRMŠ II, 2001: 458). Lietuvių sakralinį centrą Šventaragio slėnyje, kur buvo deginami valdovų palaikai, mini Lietuvos metraštis.

Įėjimas į šventyklos kvadratinį pastatą, įrengus šiaurinės navos laiptus, buvo nuo Neries. Šalia jo surastus laiptus galima būtų sutapatinti su Rivijaus kronikoje minimo aukuro pakopomis. Archeologai aptiko

daugumą Rivijaus kronikoje aprašytų šventyklos detalių. Greta bokšto dar 1938–1940 metais rasti mūrinio pastato, po krikščionybės įvedimo karaliaus Jogailos dovanoto pirmajam Vilniaus vyskupui, pamatai. Šiame pastate iš tiesų galėjo gyventi lietuvių religijos vyriausiasis žynys – Krivių Krivaitis. Per archeologinius kasinėjimus šio pastato pusrūsyje rastas šulinį primenantis įrenginys, mūrytas iš plytų, kuriose išpausti romėniški skaitmenys (BRMŠ II, 2001: 458–459) (apie tai rašoma ir Rivijaus kronikoje).

Vilniaus Perkūno šventykla turėjo būti svarbiausia visos Lietuvos, o galbūt net visų senąjį tikėjimą dar išlaikiusių baltų šventykla. Tai liudija ir tai, kad šventykloje stovėjęs Perkūno stabas buvo atgabentas iš šventųjų Palangos miškų (kur tada tikriausiai gyveno kuršiai). Šventykloje šalia Perkūno buvo garbinami ir kiti dievai (BRMŠ II, 2001: 461).

Palangos Birutės šventykla

Lietuvos pajūryje svarbiausia buvo Palangos šventykla Birutės kalne. Pasak pasakojimų, vaidilutė Birutė pasižadėjo visą gyvenimą kurstyti aukuro Ugnį deivei Praurimei, ir tik kunigaikštis galėjo panaikinti tokį įžadą. Iš karo žygio jodamas kunigaikštis Kęstutis, pamatęs Birutę ir pamilęs ją iš pirmo žvilgsnio, paprašė jos tekėti. Birutė sutiko. Tada Kęstutis liepė toje vietoje pastatyti rūmus, o kalną pavadinti jos vardu. Po vestuvių jie susilaukė sūnaus Vytauto. Po Kęstučio žūties Birutė atsisakė krikštytis, grįžo į Palangą ir apsigyveno jos vyro pastatytuose rūmuose. Mirusi kunigaikštienė palaidota kalno viršūnėje. XVI a. kronikininkas M. Strijkovskis

liudija, kad žemaičiai ir kuršiai tą kalną vadinę šventos Birutės vardu.

XIV a. pab. – XV a. pr. kalne pastatyta gynybinė siena, kovų su kryžiuočiais metu, matyt, sudeginta. Po to kurį laiką kalnas buvo apleistas, o vėliau supilti pylimai, kurių vidiniu pakraščiu įkasti 16–18 cm skersmens stulpai. Tai XV a. šventvietė su keturkampiu šventyklos pastatu. Viskas apleista XV a. pab. – XVI a. pr. Čia 1983–1984 metais kasinėjimus atliko Vlado Žulkaus vadovaujami archeologai. Nustatyta, jog kalne buvo įrengtas alkas, kartu ir astronominių stebėjimų aikštelė.

Kalendorinių matavimų įrenginį sudarė vienuolikos stulpelių, išdėstytų ant pylimo, sistema. Linijos, išvestos per stulpelių poras, nurodo Saulės ir Mėnulio laidos vietas jūroje svarbių kalendorinių švenčių išvakarėse. Kai kryžiuočiai XV a. pradžioje sunaikino stebyklą, Birutės kalnas neprarado plačiose Palangos apylinkėse gyvenusių žmonių pagarbos. Libertas Klimka ištyrė šios senovinės observatorijos ir alkietės veikimą ir pateikė tokią rekonstrukciją. Įskaitant Jurgines ir saulėgrįžas, stulpeliai iš viso fiksuoja 19 Saulės laidos azimutų, atitinkančių 36 šventes. Jos gana tolygiai išsidėsto metų rate, pasiskirstydamos po devynias kiekvienam sezonui. Pietinė trijų stulpelių grupė žymi pasiruošimo žiemos sąstingiai periodą, žiemojimo ir pavasario laukimo laiką. Šiaurinė penkių stulpelių grupė susijusi su sėjos, pasėlių priežiūros ir pjūties darbais. Pagrindinė ašis žymi gamtos ciklų priešpriešas, jos virsmų momentus: pabudimo, suvešėjimo ir apmirimo taškus. Archeologai aptiko tarp stulpaviečių daugybės laužaviečių pelenus – tai šventinių kalendorinių apeigų paliudijimas (Klimka ir Žulkus, 1989).

Buvo galvojama, jog su dangaus šviesulių judėjimu susijusios ir dievybės. L. Klimkos nuomone, galima

stebėjimų stulpelius įsmeninti dieviškųjų būtybių vardais. Turime du pagrindinėje ašyje, skirtus dangaus šviesulių porai – Saulei ir Mėnuliui. Tretysis yra itin reikšmingas augmenijos ciklui. Pavasario ir šviesos dievybė, augmenijos globėjas Prūsijoje buvo vadinamas Patrimpu, Lietuvoje – Aukštėju, Dievu. Per Kūčias šis stulpelis sudaro jungtį su pietinės pusės kvadratinio stulpeliu. Pastarasis jungiasi su Mėnulio stulpeliu per Vėlines, tad gali būti įvardijamas Velinu ar Prūsiškuoju Patulu, Pykuoliu, vėlių pasaulio valdovu. Šiaurinės pusės kvadratinis stulpelis pažymi šventes, kuriose vienaip ar kitaip minimas Perkūnas. Tad šie trys stulpeliai įsmeina indoeuropietiškąją dievų triadą.

Šešėliu nuo šiaurinio stulpo nustatoma Perkūno šventė (gegužės 14 d.), 7 Perkūnai (gegužės 18 d.) ir kiti Perkūnai (gegužės 22 d., liepos 22 d. ir liepos 30 d.). Todėl stulpas vadinamas Perkūno vardu. Vidurinysis centrinės grupės stulpas skirtas Mėnulio judėjimui stebėti. Šešėlių jungtys su visais kitais stulpeliais atspindi jų veiklą žemdirbio metų cikle. Kylanti ar krintanti kraštinių stulpelių reikšmė – tai kalendorinė metų misterija, dievybių Perkūno ir Velino kova, mitologų laikoma pagrindiniu indoeuropietiškuoju Naujųjų Metų mitu. Ir visados nugalai Perkūnas, pirmuoju griausmu išlaisvinantis augmeniją iš požemio valdovo gniaužtų.

Palangos giriose žmonės ilgai dar rinkdavosi seniesiems dievams aukų aukoti. S. Daukantas rašė: „Buvusi Palangos giriose Ginčio žinyčia, nuo jos paskuoja kūrėjų kūrėjo vadinama, ant Kuršo rubežiaus, kurią slapta didžiai vėlai jau krikščionimis būdami, dar lančę žemaičiai, parusėnai ir žemgaliai arba kuržemininkai, minėdami savo laimingas dienas ir tardami save angio broliais buvusius: bet metuose 1700 išvertė ją žuvėdrai“. Vladas

Žulkus rašė, jog šios Ginčio žinyčios ieškota keletą kilometrų šiauriau Birutės kalno. Kasinėjant čia esantį Naglio kalną, aptikti tokie pat sluoksniai su laužavietėmis, kaip ir Birutės kalne. Deja, jie buvo labai suardyti. Tikėtina, kad sunaikinus alką Birutės kalne, pagoniškieji dievai paslapčiomis ir vėliau buvo garbinami nuošalesnėje vietoje Naglio kalne („Mokslas ir gyvenimas“, 1984 m. gegužės mėn., p. 17).

Vertinant Palangos šventyklos ir astronominės stebyklos jungtį, turime prisiminti ir Vilniaus Perkūno šventyklos aukuro zodiakinius laiptus, kuriuose buvo sužymėti būsimeji įvykiai. Galima manyti, kad senieji lietuvių žyniai buvo kartu ir mokslininkai, išmanantys dangaus ir žemės procesus.

Lietuvių žyniai rūpinosi svarbiausia jų šventenybe Ugnimi, kurią laikė amžina ir kuri žynių kurstoma malkomis degė dieną ir naktį. Kita šventybė buvo miškai, kuriuos garbino ir laikė neliečiamais, ir gyvatės bei žalčiai (BRMŠ I, 1996: 572). Šventuosius miškelius garbino todėl, kad jie buvo laikomi dvasių ir dievų buveinėmis. Valdovai ir karo vadai karo sąlygomis atliko ir žynių pareigas.

Lietuvos metraštis aprašo Gedimino legendinę medžioklę, žynį Lizdeiką ir Vilniaus miesto įkūrimą. Gediminas „apsistojo Šventaragio slėnyje, kur degindavo pirmuosius didžiuosius kunigaikščius, ir čia apsinakvojo. Ir tenai miegodamas jis susapnavo, kad ant kalno, kuris buvo vadinamas Kreivuoju, o dabar Plikuoju, stovi didžiulis geležinis vilkas, o jame staugia tarytum šimtas vilkų. Ir pabudo iš miego, ir tarė savo žyniui, vardu Lizdeikai, kuris buvo rastas erelio lizde, – tasai Lizdeika buvo Gedimino žynys ir vyriausiasis pagonių kunigas: „Susapnavau keistą sapną“. Ir nupasakojo viską, kas

jam sapne buvo pasirodę. Ir tasai žynys Lizdeika tarė: „Didysis kunigaikšti, geležinis vilkas reiškia, kad sostinė čia stovės, o staugimas jo viduje – kad jos garsas sklis po visą pasaulį“. Ir didysis kunigaikštis Gediminas tuoj rytojaus dieną, nebeišvykdamas, pasiuntė žmonių ir įkūrė vieną pilį Šventaragyje – Žemutinę, o antrą – Kreivajame kalne, kuris dabar vadinamas Plikuoju, ir toms pilims davė Vilniaus vardą“ (BRMŠ II, 2001: 382).

Šventyklų statyba

Liaudies dainose galima įžiūrėti senųjų šventyklų statymo motyvų. Tokių šventų giesmių fragmentų išliko vestuvinėse dainose. Vestuvinių dainų kataloge yra skyrius „Gegutė iškukavo dukrelę“ (nr. 1700). Galima išskirti tokias teksto dalis: medžio kirtimas, pastato statymas, jo konstrukcija, pranešama žinia ir įvykis. Pati statyba ir pastato įrengimas yra ryškiausia šių dainų dalis. Matyt, ji turėjo savarankišką paskirtį ir nebūtinai buvo susijusi su vestuvių apeigomis. Įdomu, kad tokių šventyklos statymo motyvų yra net keletas L. Rėzos dainų rinkinyje.

*Į šiląėjau, šilužį kirtau,
Pagiry laivą kūriau,
O kai pakūriau, Juodą laivatį
Su aštuoniais kampačiais,
Ant kožno kampo po liepos medį
Su devynioms šakatėms,
Ant kožnos šakos
Po gražų paukštį
Su meilingais balseliais
(Rėza, 1958: 31).*

*Giružėj kirto, Giružėj tašė, Pagiružy sutašė.
Pasikurdinkis margą dvarelį
Ant plačio vieškelio
Ant kiek kampelio Po alyvėlę
Su devynioms šakelėms
(Rėza, 1964: 82).*

*Šilužį kirtau, Šilužy tašiau
Pagiry laivą kūriau
O kai pakūriau juodą laivatį
Su aštuoniais kampačiais
Ant kožno kampo Po briedžio ragą
Su devynioms šakatėms
Ant kožnos šakos Po aukso kupką
Rinčovynačio pripiltą
(Rėza, 1964: 153).*

Juškų liaudies dainų rinkiniuose galima pastebėti panašių motyvų: „Oi budavosim naują laivelį. Ant keturių kertelių/ Ant kertužėlių Po gegužėlę“ (JLD, 1954: 751); „O ir pastatė Margą dvarelį/ su keturiais kampeliais“ (JLD, 1954: Nr. 603).

Dzūkų dainose galima pastebėti jotvingių „aukštų bokštų“ įvaizdžius: „Oi, ir pastatė Aukštą klėtėlę/ Ant keturių kampelių/ Oi, kas kampelis Vyno kupkelis/ Ir lelijų krūmelis.“

Medžio kirtimas turi gilią apeiginę prasmę. Liaudies dainose minimas dar ir medelio viršūnėlės laužimas. Dažniausiai – tai vestuvių simbolis, naujos šeimos kūrimas, atsiskyrimas nuo „giminės medžio“. Viršūnės nukirtimas ar nukirpimas reiškia kokią nors svarbią pradžią. Senovės Šumere kedro nukirtimas buvo iškilmingas ritulinis veiksmas. Iš nukirsto kedro buvo statoma šventykla, taip pat

su ypatingomis apeigomis. Toks dvarelis su nepaprastais kampais nėra koks paprastas statinys. Ką reiškia kampų skaičius? Pajūrio ir žemaičių dainose „dvarelis“ arba „laivas“ dažniausiai aštuonių kampų, labiau į rytus – keturi kampai. Perkūno arba Perūno Naugardo šventyklose pakraščiais degė aštuoni židiniai, o vidury stovėjo Perūno stabo stulpas. Kampuose ne tik ugnys degė, ten stovėjo ypatingi stulpai – stabai, arba stulpai su briedžio ragais ir pan. Aštuoniakampės šventyklos praktiškai buvo apvalios. Tokia, matyt, buvo Palangos Birutės kalno šventovė.

L. Klimka, aiškindamas Birutės alko šventyklą, taip pat prisimena L. Rėzos rinkinio dainas. Birutės alko statytojai vadovavosi mitologine mąstysena ir stebyklą statė kaip šventovę, atspindinčią Visatos sandarą. Laivas su aštuoniais kampais, kuriuose po devyniašakį medį, – sakralinės erdvės ir laiko simbolis, pasaulio modelis. Alke šventinio ritualo dalyviai imituodavo dievų veiklą atkuriant ir sustiprinant tvarką kosmose. Remiantis tokiomis mitologinėmis nuostatomis, galima stebėjimų stulpelius įsmeninti dieviškųjų būtybių vardais.

Gedimino ir kitų Lietuvos valdovų išmintis

Lietuvos valdovai laikėsi senųjų savo krašto tradicijų ir religijos. Įvairūs istoriniai šaltiniai liudija, jog Lietuvos valdovai buvo kartu ir senosios religijos vyriausieji žyniai. Jotvingių kunigaikštis Skomantas metraštininkų vadinamas „pasižymėjusiu burtininku“, Mindaugas pats aukodavęs seniesiems dievams.

Istorikas S. C. Rowellas aukštai vertina Gedimino politiką, pagrįstą senameldišku pliuralizmu, jis gebėjo vie-

nyti skirtingas tautas su skirtingomis religijomis, ir LDK valstybė, valdoma Gedimino, sėkmingai plėtėsi, o jo religinė filosofija buvo iš tikrųjų veiksminga. 1324 metais jis pareiškęs, jog „krikščionims jis leidžias savo dievą garbinti pagal savo papročius, rusams pagal savo apeigas, lenkams pagal savo papročius, o mes garbiname dievą pagal savo apeigas, ir visi turime vieną dievą“ (Gedimino laiškai, 1966: 129). Ką turėjo galvoje Gediminas, sakydamas „visi turime vieną dievą“? Būta įvairių aiškinimų, bet kad jis nebuvo monoteistas, akivaizdu.

Gedimino laiškai, pasiekę mus, yra labai svarbūs pažinti senąją lietuvių pasaulėžiūrą ir religiją. Jie rodo, jog mūsų valdovai buvo neatskiriamai susiję su baltiškąja etnine tradicija. Gediminas teigė, jog popiežių jis „norįs laikyti tėvu, nes jis yra vyresnis už mane; ir kitus tokius asmenis laikysiu tėvais, ir poną arkivyskupą panašiu būdu laikysiu tėvu, nes jis yra vyresnis už mane; o tuos, kurie vienmečiai su manimi, laikysiu broliais, o kurie jaunesni už mane – sūnumis“ (Gedimino laiškai, 1966: 127). Sakydamas, kam skiria savo pagarbą, jis net neužsimena, ar tie žmonės geri, ar blogi, ar verti pagarbos. Jis kalba apie fundamentalią pagarbą vyresniam pagal amžių žmogui. Toks vertinimas yra vienas iš svarbiausių tradicinės kultūros bruožų. Tokia pagarba apėmė ne tik gyvuosius, bet ir mirusiuosius, ji ypač ryški mirusių senolių gerbime.

Gediminas nebuvo vienvaldis monarchas ir sprendimus darydavo pasitardamas ir įsiklausydamas į bajorų nuomonę. Rowellas atkreipė dėmesį į pagrindinį Gedimino, senameldžių valdovo, rūpestį – išlaikyti religinę politinę pusiausvyrą šalyje. Tai galima būtų pavadinti Darnos politika, o Darna yra pagrindinis senosios baltų pasaulėžiūros principas, kaip indų Dharma. Vėlesni

įvykiai Lietuvoje parodė, jog vienos religijos (katalikų) išigalėjimas pražudė valstybę.

Tikybą Kęstutis laikė tautos savasties dalimi ir, pasak istoriko Igno Jonyno, kovodamas už tautos nepriklausomybę, neišvengiamai turėjo ginti ir lietuvių religiją. Kęstutis mirė kaip paskutinis lietuviškojo tikėjimo kunigaikštis. Kęstučio iškilmingas sudeginimas ant laužo turėjo padaryti tautai nepaprastai didingą įspūdį. Vygandas Marburgietis savo kronikoje įrašė, kad žemė pravėrė pusantro žmogaus ilgumo plyšį ir priėmė į save Kęstučio pelenus. M. Strijkovskis „Kronikoje“ (1582 m.) pasakojo: „Kęstučio kūną Skirgaila, Jogailos brolis, kunigaikščių papročiu garbingai perkėlė į Vilnių. Liepęs sudėti didelį laužą iš sausų medžių Vilniaus klonyje, tėvų žemėje pagonių papročiu kunigaikštis parengė visa, kas reikalinga kūnui deginti. Ten pat mirusįjį aprenė kunigaikščio drabužiais ir pašarvojo su ginklais, su kardu, ragotine ir saidoku, uždėjo kūną ant laužo, taip pat drauge gyvą jo ištikimiausią, geriausią tarną, puikiai išpuostą jo žirgą, pora kurtų, sakalus ir šunis, barsuko ir meškos nagus ir medžioklės trimitą. Paskui, sudėję dievams aukas ir apgiedoję jo narsumą, padegė dervuotą laužą ir taip visus kūnus sudegino. Paskui pelenus ir apdegusius kaulelius surinkę įdėjo į karstą ir palaidojo. Tokia buvo gyvenimo pabaiga ir laidotuvės garsaus Kęstučio“ (BRMŠ II, 2001: 562).

Konstantinopolio patriarcho raštuose Algirdas vadinamas „ugnies garbintoju“. Stačiatikiai Algirdą ir lietuvius laikė Ugnies garbintojais. Metraščiai Algirdą apibūdina kaip asketą: nei alaus ir midaus, nei vyno, nei giros negėrė, buvo didžiai išmintingas ir santūrus, tvirtos valios, įžvalgas. M. Jučas teigia, jog iki gyvenimo pabaigos Algirdas išliko pagonis. Metraščiai jį vadina net „pagonių

patriarchu“. Algirdas „daugeliu kalbų kalbėjo“, vadinas, be lietuvių ir rusėnų, mokėjo ir kitų kalbų.

Lietuvių senasis religingumas nebuvo formalus, jis nepriklausė nuo formų ar nustatytų dogmų, todėl ir priėmę krikštą Lietuvos valdovai dar išlaikydavo protėvių papročius. Įdomus yra Jogailos gyvensenos aprašymas „Karalius buvo toks pamaldus, kad pamaldesnis negali būti jokio luomo žmogus. <...> Vyno niekuomet neragavo, gėrė gryną vandenį, tris dienas savaitėje pasninkaudavo, penktadieniais nevalgė nieko, tik duonos ir vandens – į dienos pabaigą. Karą skelbdavo tik sukurstytas ir paskatintas“ (BRMŠ I, 1996: 539). A. Kojelavičius apie Jogailą rašė: „Stipraus kūno, jis mokėjo iškęsti vargus ir negandas, garsėjo kilnia, aukštų tikslų siekiančia siela. <...> Ypač rūpinosi kūno sveikata, todėl kiekvieną ar kas antrą dieną pėrėsi pirtyje. Valgė ir gėrė su saiku, o svaigalų visada vengė. Tenkinosi šiurkščiomis ir paprastomis drapanomis, niekada nesipuikavo prabangiais drabužiais. Iš mažumės labai mėgo medžioti, nes medžioklės grūdino kūną ir pratino iškęsti visokiausius žygių sunkumus. <...> Rengdamasis išeiti iš namų, paprastai atsistodavo ant vienos kojos ir tris kartus ratu apsisukdavo. Žmonės sakė, kad šitaip jis daro dėl senų prietarų, kadangi jis niekam nėra atskleidęs, kodėl taip elgiasi, nesmerksiu jo prietaringumo“ (Jurginis, 1992: 185).

Tai, kad Lietuvos valdovai su pamėgimu lankėsi pirtyje, pažymima amžininkų pranešimuose. Švitrigaila apie 1426 m. prašė popiežiaus leidimo lankytis pirtyje norimu laiku. Tokį leidimą jis gavo ir leista buvo pirtį lankyti net šventomis dienomis. Daug ką pasako ir tai, kad Švitrigailą kai kurie jo priešai kaltino nutolimu nuo krikščionybės ir pagoniškų papročių laikymusi (Daunys, 2003: 35). Jonas Dlugošas rašė, jog lietuviai „pirtyse prausiasi kasdien ir

vyrų, ir moterų“ (BRMŠ I, 1996: 567). Pirties tradicijų tyrinėtojai teigia, jog ši tradicija buvo ypač būdinga baltams nuo seniausių laikų. Pirtis buvusi ne tik prausimosi pastatas, bet vandens ir ugnies, gimimo bei mirties religinių apeigų vieta. Vadinamosios „rusiškos pirtys“ iš tikrųjų yra lietuviškos pirtys.

Išlikę Lietuvos valdovų gyvenimo būdo, jų elgsenos ir pažiūrų aprašymai iš tiesų kelia nusistebėjimą. Ne kariniai ar fiziniai jų pranašumai, bet dvasiniai ir asketiški jų bruožai traukė liudininkų dėmesį. Iš kur visa tai, kaip buvo auklėjami lietuvių vadai? Galima tik spėlioti, jog egzistavo ypatingos sveikos gyvensenos tradicijos, susijusios ir su religinėmis nuostatomis. Darnos idėja persmelkusi tradicinę lietuvių ir baltų kultūrą (Trinkūnas, 2005: 3).

Vilniaus valdovų rūmuose vyko senameldžių diduomenės gyvenimas, kuris neturėjo būti nuobodus. Šiandien gerai žinoma baltų muzikos ir dainavimo kultūra, davusi net „dainuojančią revoliuciją“, bet tokia ji pasidarė ne vakar ir ne užvakar. Vytautas Landsbergis teigia, jog valdovų dvare turėjo skambėti profesionali senoji lietuvių muzika. Gedimino duktė Aldona buvo išleista 1325 m. už Lenkijos karaliačio Kazimiero. Jonas Dluogošas rašė: „Moteris ji buvo garbinga, nuolanki savo vyrui karaliui, atlaidi ir labdaringa dievobaimingiems vargšams, tačiau prisirišusi prie to, kas teikia džiaugsmą, mėgstanti dainas ir šokius bei pasaulietiškas linksmybes. Tiesą sakant, šie menai bei papročiai jai dar iš mažumės buvo įdiegti tamsuolių tėvų namuose, bet ir priėmusi krikščioniškuosius papročius, anų neišsižadėjo: Kazimierui veikiau nekreipiant dėmesio į tai negu pritariant, ji jodinėjo arkliu ar važinėjosi karieta, o ją lydėdavo būgnų, arfų bei kitų muzikos garsų bei dainų sutartinė“ (BRMŠ I, 1996: 570). Už džiugų, kupiną muzikos gyvenimą kaip „už tokį

blogą pagonišką paprotį“ gediminaitė Lenkijoje vėliau buvo smerkiama. Net Jogaila, įsikūręs Krokuvoje, atsi-vežė su savimi muzikantų, kaip spėjama – kankliuotojų. V. Landsbergis neabejoja, kad Lietuvos valdovų rūmuose skambėjo lietuviškos sutartinės, jis rašė: „Turime rafinuotai išstbulintą lietuvių sutartinių sandarą ir stilių. Tokios dainos negali būti atsitiktinis, trumpalaikis reiškiny. Jose slypi geležinis modelis, padėjęs žanrui išlikti neįtikėtino-se visuomeninėse permainose. Tas modelis yra aukštos kultūros su giliomis šaknimis liudijimas, o pačios sutar-tinės – dainos bei instrumentinės pjesės – tikra lietuvių tautos klasikinė muzika“ (Landsbergis, 1993: 36–42).

Krikšto klausimas ir krikštinimas

Lietuvos ir jos valdovų krikštas mūsų istoriografijoje tapo dažniausiai svarstomu klausimu. Vienoks ar kitoks šio klausimo sprendimas daro įtaką visos Lietuvos isto-rijos koncepcijai. Ypač tai svarbu kalbant apie Lietuvos įsiterpimą į Europos civilizacijos procesą. Kitose to meto Rytų Europos šalyse užteko valdovui apsispręsti priimti krikštą, ir pasekmės skleidėsi be didesnių sunkumų – šalis tapdavo krikščioniškosios Europos dalimi. Mindaugo žū-tis tapo šio klausimo Lietuvoje sprendimu, „gadinančiu“ nuoseklų Lietuvos europėjimą. Lietuvišką tikrovę lengviau suprasime, jeigu pripažinsime jos kultūros bei civilizacijos savitumą ir nuolatinę pastangą ją apginti ir išsaugoti.

Krikšto reikalas buvo susijęs su daugeliu problemų. Pirmiausia tai buvo politinis klausimas. Krikščionių po-litinis karinis žiedas vis labiau veržė ir spaudė Lietuvą iš visų pusių. Nemažiau svarbūs buvo vidiniai socialiniai, ideologiniai, religiniai klausimai. Esminiai sprendimai

priklausė nuo valdančiųjų elito, tačiau jų valią ribojo daugumos, t. y. liaudies, nusiteikimas. Kol žmonių suėigos arba krivulės buvo reikšmingos, kol paprastų žmonių nuomonė turėjo reikšmės valdantiejiems, krikšto priėmimas buvo sunkiai įmanomas. Krikščioniškosios idėjos, kaip tai parodė kalbininkai, pasklido baltų kraštuose jau senesniais laikais, bet jos negalėjo sugriauti pagrindinių religinių tradicijų. Tokios iš svetur ateinančios idėjos reikėsi visais laikais, pavyzdžiui, mirusiųjų deginimo paprotys. Vis dėlto religinės naujienos būdavo priderinamos prie įprastų tradicijų. Esminis senosios religijos bruožas buvo tradicijos arba tėvų ir protėvių autoritetas. Dievų ir religijos laikomasi, nes taip darė tėvai ir protėviai.

„Gediminas niekada nelaikė krikšto svarbiausiu dalyku. Jis suprato priklausymo krikščioniškam pasauliui pranašumus, bet vertino ir gyvenimo be jo apribojimų privalumus“ (Rowell, 2001: 243). Versija, jog Gediminą nužudė už tai, kad jis ketino priimti krikštą, pasirodė esanti klaidinga (Rowell, 2001: 287). Apie krikštą Gediminas yra pasakęs: „Ką jūs kalbate man apie krikščionis? Kur atrasime didesnių skriaudų, didesnės neteisybės, smurto, nedorumo ir turto gobšumo, jei ne tarp krikščionių žmonių, o ypač tarp tų, kurie dedasi dorais vienuoliais, kaip, pavyzdžiui, kryžiuočiai, tačiau kurie daro visokią pikta“ (Gedimino laiškas, 1966: 129).

Beveik visą XIV amžių Lietuvos valdovai vengė leisti į krikšto akciją, o keli bandymai dažnai tebuvo imitacija, nes vis dar buvo tikimasi išsilaikyti. 1351 m. vengrų ir lenkų kariuomenė sukėlė grėsmę Lietuvai. Mėginamas sustabdyti įsiveržimą, Kęstutis sutiko krikštytis su sąlyga, kad bus gauta iš popiežiaus karaliaus karūna ir bus gražintos kryžiuočių užimtos žemės. Kaip

vyriausias žynys, Kęstutis atliko jaučio aukojimo ritualą, taikliai sviesdamas lietuvišką durklą jam į kaklą. Tada Kęstutis ir vyresnieji lietuviai pasitėpė rankas ir veidą jaučio krauju. Nupjovęs jaučiui galvą, Kęstutis su lietuviais tris kartus praėjo tarp jaučio galvos ir liemens, lietuviškai kartodami priesaikos žodžius Perkūnui. Tačiau netrukus Kęstutis atsimetė nuo priesaikos, kuri, matyt, buvo tyčia netaisyklingai atlikta, o pats pavojus jau buvo praėjęs. N. Vėlius mano, jog Kęstutis ir Algirdas pasidalijo valdžią – Kęstučiui teko visų pirma juridinė ir maginė, o Algirdui – karinė valdžia (BRMŠ I, 1996: 402). Abu broliai 1358 metais vėl derėjosi dėl krikšto, iškeldami sąlygas gražinti kryžiuočių užgrobtas žemes, o jiems išsikelti į stepes ir ten kovoti kryžiaus karą. Žinoma, šie reikalavimai buvo nerealūs, bet tokiu būdu, matyt, siekta susilpninti kryžiuočių agresiją.

Kai kurie lietuviai, ypač vadai, kartais išdavystės keliu tapdavo krikščionimis. P. Dusburgietis pasakoja, kaip 1302 m. vienas lietuvis, vardu Draika, Aukaimio pilėnas, slapta pasiuntė savo sūnų Piną pas brolių Volradą, Ragainės komturą, nuolankiai ir pamaldžiai prašydamas padėti jam išsivaduoti iš stabmeldystės klaidų. Buvo sutarta ir, „prisiartinus brolių kariuomenei, jis slapta atidarė pilies vartus, ir broliai, ten įsibrovę, visus išžudė, išskyrus vieną, būtent Sudargo sūnų, kuris vis dėlto buvo sunkiai sužeistas. Paėmę į nelaisvę moteris ir vaikus, sudegino iki pamatų pilį ir papilį, o minėtąjį Draiką nuvedė į Ragainę, kur jis su visa šeima buvo pakrikštytas“ (BRMŠ I, 1996: 350).

Lietuvoje krikščionybė buvo siejama su agresija ir nelaimėmis, todėl ir pasipriešinimas naujai religijai buvo visuotinis. Prievartiniu būdu krikštas buvo sunkiai įmanomas. 1329 m. didžiulė jungtinė Vakarų krikščionių

kariuomenė „apsupo Medvėgalio pilį, kuri po ilgų kovų pasidavė krikščionių tikėjimui, o 6000 šios pilies žmonių tapo viešpaties vardu pakrikštyti, tačiau neilgai trukus jie atkrito nuo krikščionybės“ (DPK 1985: 325). Vygandas Marburgietis apie Medvėgalio žmones rašė taip: „Bet žiemai prabėgus jie ėmė šlykštėtis krikšto ir ilgėtis stabmeldiško tikėjimo“ (Vygandas Marburgietis, 1999: 69). Tokių pavyzdžių, kaip Medvėgalio „apkrikštijimas“, buvo daug.

Labiau turėjo sektis kompromisinis krikštas, nes Lietuvos valdovai jau buvo įgiję valdymo galių ir vis stiprėjo valdovų vienvaldystė. Artėjo momentas, kai valdovo apsisprendimas galėjo tapti įsakymu pavaldiniams. Krikštas galėjo būti priimamas, nes to pareikalavo karalius. G. Beresnevičius mano, jog galėjo būti ir kompromisinis variantas, kai krikštas priimamas kaip priedas, neatsisakant protėvių tikėjimo. Religinė naujovė „tiesiog pridedama prie paveldėtos iš protėvių tradicijos. Jie sutinka priimti lenkų Dievą, bet tik tiek“ (Lietuvių mentalitetai, 2002: 60). Gal tuo metu sklido ir tokios kalbos? Tai būdinga senosioms politeistinėms religijoms, galėjusioms priimti į savo panteoną naujus ir netgi svetimus dievus. Bet XIV amžiuje tokių kompromisų, kaip buvo plintant ankstyvajai krikščionybei, jau negalėjo būti. Lietuviai greitai tuo įsitikino.

Krikštas

Beveik 400 metų truko pastangos primesti krikštą Lietuvai. Tokio pasipriešinimo svetimai religijai sunku dar kur kitur atrasti. Baltai buvo ypač prisirišę ir prie savo žemės, ir prie savo šventybių bei dievų. Bet krikščioniškasis spaudimas pagaliau palaužė pasipriešinimą.

Silpniausioji grandis pasirodė besanti valdovų gretose. Nuolat vykstant karui valdovai pasiekė tokios galios, kad nei pavaldinių, nei paprastų žmonių nuomonė jau mažai ką jiems bereiškė. Tad galima buvo mėginti įsakymais ir grasinimais priversti tautą atsisakyti protėvių tradicijų ir religijos, atsisakyti prigimtinių dievų. Valdovams religija tapo tik formalumas arba ženklas, kurį galima keisti, jeigu to reikalauja aplinkybės. Reikėjo tik apsispręsti, kokią krikščionybę priimti – Rytų ar Vakarų. Vytautas, kaip praneša šaltiniai, krikštijosi 5 kartus – 2 kartus katalikiškai, 3 kartus stačiatikiškai. Tai buvo ne religinė, bet politinė strateginė akcija, kurios tikslas buvo išlaikyti savo rankose valdžią.

Lietuvos valdovų apsisprendimas krikštytis reiškė vieną svarbų dalyką. Šiuo aktu valdovai nutraukė ryšį su protėvių religija, su gyvąja tradicija ir su savo tautos žmonėmis. Elitas su naująja religija galutinai atsiribojo nuo senosios religijos, kuri savo esme buvo prigimtinė žemiškoji religija. Dauguma lietuvių liko chtoniškosios religijos žmonėmis. Valdantysis elitas pasuko keliu, kuris juos vis labiau ir labiau tolino nuo savo etnoso, nuo tautos. O gal buvo galima suderinti senąją religiją su naująja, rasti kokį kompromisą? Krikšto pasekmės, po to sekę įvykiai parodė, jog kompromisas buvo neįmanomas. Vėliau pasireiškęs religinis sinkretizmas, kai liaudies tradicijos neva derinosi su krikščionybė, buvo laikinas reiškinys ir palaipsniui sunyko.

Pirmiausia Vilniuje buvusi užgesinta Amžinoji Ugnis, saugoma žynių, sugriauta šventykla ir aukuras, ant kurio buvo deginamos aukos, kertama šventoji giria ir užmušami namuose laikyti žalčiai. Tai matydami kai kurie pagonys verkė, bet nedrįsę priešintis karaliaus valiai (Vilniaus miesto istorija, 1968: 50).

Šventaragio slėnyje sugriautos Perkūno šventyklos vietoje tuoj pat statoma šv. Stanislovo bažnyčia. Šis lenkų šventasis simbolizuoja katalikų bažnyčios viršenybę karališkajai valdžiai. Tuo buvo norima parodyti, jog nuo šiol Lietuvoje valdys bažnyčia, kurios turės klausyti visi valdovai.

„Naugardo metraštyje ir kituose rusų metraščiuose užrašyta: kai Jogaila įvedęs vokiečių tikėjimą ir krikštijęs savo pusę Vilniuje, du dideli lietuviai atsisakę priimti tą tikėjimą ir Jogaila nubaudęs juos mirtimi. Kituose (Sofijos) metraščiuose priduriama, kad tie du lietuviai, kurie nenorėję priimti lotynistų tikėjimo, buvę ilgai kankinami ir po to nužudyti“ (Vilniaus miesto istorija, 1968: 49).

Nežinome, ką išgyveno amžinosios Ugnies kurstytojai, šventųjų apeigų kriviai, vaidilos, žyniai, ką patyrė tomis tragiškomis dienomis senojo tikėjimo gynėjai. Juk buvo griunamos, trypiamos protėvių ir tautos šventenybės, tai, kas buvo ginama, saugoma šimtus metų, nuo pat Vaidevučio ir Brutenio laikų. Z. Ivinskis sakė, jog „lietuvių tautos dvasios pasaulyje stipriai įsikerojęs pagoniškasis tikėjimas jungė ją krūvon ir jos likiminėje bendroje kovoje jai teikė atsparumą“ (Vyšniauskaitė, 1994: 56).

Simonas Daukantas, įsigilinęs į tuos dramatiškus istorinius įvykius, tarsi girdėjo rūsčius krivio žodžius: „Patsai krivė krivaitis, visų aukščiausias kunigas, suvadinęs gimines ties Kernave, maldavo dievus, užtarytojus Lietuvos ūkės, o pabengęs malda, sako, būk taip taręs suėjusioms giminėms svieto: „Atėjo jau žmonės, vadinami krikščionys, kurie, norėdami jums liuosybę išplėsti ir amžinai apvergti, visaip jus vilios. Mokys jus sekti išmintingus ir protingus įstatymus, bet anie patys jų niekuomet nepildys. Linkės jums mylėti artimą savo ir patį save, vienok patys gers jūsų kruvinas ašaras ir

kruviną prakaitą, noris vieną dievą garbins ir vienos vieros bus. Jūs, dieną ir naktį dirbdami, nepakakinsit turtų ir gėrybių tiems kraugeriams, kurių kalbos nesuprasit; sakau, kapus tėvų savo išarsit, lieknus šventus iškirsit, versmes, balas išdžiovinsit – nė taip jų gobėjimo neatšotinsit. Bet dar, kad tas nelaimės jums darys, lieps kentėti, džiugindami antru gyvenimu ir tardami, jog už juos pačius bus tenai laimingesniais, vienok patys ant to antro gyvenimo neatbos. Jūsų vargai, ašaros širdies jų nesugraudins. Šimtus, tūkstančius metų jiems vergausit, o nė kokios nuo jų paguodos nesulauksit. Panieks anie jūsų bočių prabočių išmintingą tikėjimą, įstatymus ir apsiėjimus, nebleis rašyti, skaityti jūsų kalba, ant galo, išplėšę jums tą paskutinę priviliją, paskaitys jus pačius tarp savo gyvulių, dovanos, mainys, pardavos viens kitam it bestijas ir, tartum ant didesnės apjuokos, vadins dar jus savo broliais krikščioniškais. Klausykit manęs, giminės, čia susirinkusios, tai yra žabanklai, kuriuos nori anie jūsų liuosybę nuspėsti; jei manęs netikit, veizėkit į latvius, kurie jau ašarose vargų savo paskendo. Netikėkit, sakau, jų žodžiams, sekite geriau įstatymus bočių prabočių, kuriuos pildydami nieko netrūkot, visi liuosi, laimingai, viso pertekę gyvenot, dirbot sau, kuomet galėjot, ilsėjot, kuomet norėjot; jei dar laimingais toliau norit būt, ginkit drąsiai namus savo. Atėjo, sakau, diena, kurioj reikia lietuviui, žemaičiui ar liuosam mirti, ar amžinu krikščionų vergu tapti“ (Daukantas, 1976: 127–128).

Krikštytojams svarbiausia buvo patraukti į savo pusę bajoriją. 1387 m. pradžioje Jogaila skelbia privilegijas Lietuvos bajorams, kartu ir pagrasindamas nepaklusniems. „Mes prisiekėme visus lietuvius įvesti, patraukti, jėga priversti į Romos bažnyčios paklusnumą, prie ko gali būti priverčiami net kūno bausmėmis“ (Ivinskis, 1991: 291).

Nors diduomenė gavo įvairių privilegijų ir materialinės naudos, naujoji religija pareikalavo keisti papročius ir atsisakyti protėvių tradicijų. J. Dlugošas pasakojo, kaip Jogailos sesuo Aleksandra 1426 m. laidojo savo vyrą, Mozūrų kunigaikštį Ziemovitą.

Ji surengė vyrui iškilmingas laidotuves lietuviškai. Apvilko brangiais drabužiais, papuošė sidabro grandine, kardu ir riterio diržu, apavė karo batais, paklojo jam minkštą ir prabangų guolį, galvą papuošė auksu, ir taip jo kūną paguldė karstan pagonišku, ne krikščionišku papročiu. Tokio barbariškumo negalėjo pakęsti Plocko vyskupas Stanislovas Pavlovskis. Kai tik baigėsi laidotuvės ir visi išsiskirstė, jis liepė iš karsto išimti auksą, sidabrą, brangius apdangalus, papuošalus, visa tai jis paskyrė Dievo ir žmonių labui (t. y. Bažnyčiai). Toks elgesys su karaliaus Jogailos seserimi rodo, jog „lenkai labai įdėmiai sekė karališkos giminės elgesį, matydami juose neofitus, vakarykščius lietuvius – pagonis. Prisidėjo dar ir kryžiuočių propaganda, po Žalgirio mūšio skelbusi, jog Jogaila ir Vytautas yra krikščionybės priešai. Bijota visko, kas primena lietuvišką pagonišką kultūrą“ (Grabski, 1968: 243).

Krikščionybei įsigalint Lietuvoje, prasidėjo grėsmingas „elito atskėlimo nuo tautos procesas“. A. Bučys rašo: „Jogailai teko vykdyti seną klasikinę, dar Senovės Romos imperijoje išstobulintą „periferijos“ elito atskėlimo nuo tautos ir tolesnio ištautinimo strategiją. <...> Taikus „civilizavimas“ gal net geriausias pavergimo būdas, kadangi, tariant Tacito žodžiais, „panaudojant ir diegiant malonumų troškimą“ galima pririšti prie taikaus būvio ir dykinėjimo žmones. <...> Ir visa tai, kas buvo tik pavergimo ir nelaisvės pakopa, tie nepatyrę ir neišmanantys žmonės vadino kultūra, geru išsiauklėjimu ir subtiliu skoniu“ (Bučys, 2008: 152).

Jogaila išleido dekretą, kuriuo dvasininkų teisės sulyginamos su bajorų teisėmis. O bažnyčia tuoj pat apdovanojama didžiulėmis dovanomis. Lietuvos valstybėje dar nebuvo magnatų latifundijų. Labai žymaus bajoro valdas paprastai sudarė vienas kaimas, turtingo bajoro – keletas kaimų arba nedidelis valsčius. O Vilniaus vyskupija dėl 1387 m. Jogailos vienkartinės dovanos, skirtos Vilniaus vyskupijos įkūrimo ir Lietuvos krikšto proga, iš karto tapo didžiulių žemės valdų – vieno didelio Tauragnų valsčiaus, trijų mažesnių Bokštų, Dubrovnios ir Verkių valsčių, Molėtų ir Labanoro kaimų, beje, ir jurisdikos Vilniuje – savininke (Ochmanskis, 1996: 109).

Lietuvių pakrikštijimas katalikais juos kiek apsaugojo nuo surusėjimo, atėmė kryžiuočių karinės veiklos motyvą, bet atidarė vartus sulenkinimui, kuris tęsėsi iki pat XX amžiaus. O ką gavo pakrikštyti lietuviai valstiečiai? Jie buvo dovanojami apsikrikštijusiems bajorams, paverčiami veldamais, buvo įbaudžiavinami. Vytautas ėmė dalyti valstiečius bajorams už karinę tarnybą, buvo panaudota teisinė prievarta valstiečius verčiant baudžiauninkais, o to pagonybės laikais nebuvo. Dėl tokio krikščioniškos teisės taikymo 1418 m. įvyko pirmas valstiečių sukilimas.

Valdovų dvare įsikūrę naujojo tikėjimo nešėjai ėmėsi tvarkyti visą gyvenimo būdą. Lietuvių menas ir muzika taip pat turėjo trauktis šalin, nes buvo pagoniški. Senieji giedotojai ir kankliuotojai buvo susiję su senosios religijos apeigomis, pagerbiant dievus, valdovą, raudant laidotuvių metu ir pan. Valdovų dvare vis dažniau ėmė skambėti krikščioniška, t. y. lenkiška, vokiška arba itališka, muzika.

Nors Lietuvoje viešojo gyvenimo senameldiški simboliai ir buvo pašalinti, buvo sunku paneigti teigiamą požiūrį į savo krašto praeitį. Matyt, valdžioje buvo ir

nuosaikesnių jėgų. Albinas Jovaišas, tyrinėdamas XVI a. Lietuvos metraščius, padarė išvadą, jog metraščiuose palaikomas pagonybės autoritetas: „Pirmieji metraštiniai pasakojimai atsirado Vytauto iniciatyva, tarnavo jo politikai. Juose negalėjo būti smerkiama pagonybė, nes ir Vytauto senelis Gediminas, ir tėvas Kęstutis, ir motina Birutė, buvo ir jis pats iki ketvirtos dešimties metų – visi buvo senameldžiai. Pagonybės pasmerkimas būtų reiškęs Lietuvos valstybingumo tradicijos paneigimą. Be to, metraščiai neleido įsigalėti katalikybės monopoliiui, nes valstybės tautinė ir religinė sudėtis vertė reikšti toleranciją tiek vakarykščiams pagonims lietuviams, tiek stačiatikiams baltarusiams, ukrainiečiams“ (Jovaišas, 1987, nr. 3).

Krikštijimas pasiekė ir žemaičius. Jogaila 1413 metais Žemaitijoje „išgriovė stabmeldiškus aukurus, iškirto šventąsias girias ir atvyko prie labiausiai žemaičių garbinamos dievybės – ugnies, kurią, be jokios abejonės, laikė švenčiausia ir amžina. Apeigų žyniams be perstojos kurstant malkomis, ji kūrenosi už Nevėžio upės pačioje aukščiausios kalvos viršūnėje. Karalius Vladislovas, prisiartinęs prie bokšto, kuriame kūrenosi ta ugnis, jį padegė, o ugnį išžarstė ir užgesino. Po to lenkų kareiviams liepė iškirsti miškus, kuriuos žemaičiai garbino kaip šventas savo dievų buveines. <...> Žemaičiai didžiai nuliūdę su kartėliu rengėsi vėl įžiebtį amžinąją ugnį, kurios pelenai ugniakure dar tebebuvo šilti. Slapta jie štai kaip susitarė: „Jei karaliui išvykus įstengsime atgaivinti aukure išblėsusią ugnį, tai įsitikinsime, kad mūsų dievybė negalėjo būti sunaikinta.“ Karalius pasiliko keletą dienų tarp netikinčiųjų ir visą tą laiką savo kariams liepė prinešus iš Nevėžio vandens ir aukurą, ir nepašvęstą ugniavietę iki pat kraštų gausiai užlieti ir paskandinti“ (BRMŠ I, 1996: 580–583).

Jonas Balčius, tyrinėjantis lietuvių tradicinę dorovinę kultūrą, padarė išvadą, jog „būtent krikščionybė, o ne kokia nors kita pasaulio religija baltų gyvenamuose kraštuose pradėjo ir po kelių šimtmečių intensyvaus autochtonų bei jų tikėjimo naikinimo įgyvendino gamtiškosios tikrovės desakralizacijos idėją, o patį šį gamtos sekuliarizacijos procesą pavertė neregėto masto nelaime visoms baltų tautoms, kartu sunaikindama ir archajiškąją baltų homo religiosus žmogaus tipą, t. y. dorovinį prūsų, latvių ir lietuvių mentalitetą bei identitetą“ (Balčius, 2005: 86). Iš tikrųjų buvo naikinamas gilusis baltų religingumas, ir ši nelaimė išvirto šimtmečius trunkančiu dvasiniu chaosu ir doroviniu nihilizmu.

Senojo tikėjimo draudimo laikai arba religinis pogrindis

Tautininkas rašytojas Vytautas Alantas yra pasakęs: „Tikras, religinis pogrindis lietuviuose prasidėjo po Jogailos krikšto 1387 m.“ (Alantas, 1992: 175). Išgriovus šventyklas, išvaikius žynius ir vaidilas, senasis tikėjimas prarado organizuotą pavidalą. Diduomenė vis labiau atsiribojo nuo tradicinių tautos vertybių ir tapo iš esmės socialinės sprespaudos jėga. Negi taip ir subyrėjo tūkstančius metų gyvavusi dvasinė tradicija? Tolesni įvykiai parodė, jog senoji religija išliko ir išgyveno. Išgyveno be šventraščių, be teologijos mokymų. Taip atsitiko todėl, kad lietuvių religija buvo tautos kraujas ir kūnas, ji buvo protėvių tradicija. Uždrausti galima buvo tik viešąsias senosios religijos apraiškas. Labiausiai nukentėjo valdovų senameldiškas kultas, suformuotas naujomis valstybės sąlygomis. Tačiau senosios religijos svarbiausi dalykai

slypėjo liaudies papročiuose, jos religinėje pasaulėžiūroje, kurią užgniaužti arba pakeisti buvo nepaprastai sunku. Istoriniai dokumentai rodo, kur buvo nukreiptos valdančiųjų pastangos ir kas buvo stengiamasi įveikti, sunaikinti – tai priklausomybė senajai religijai. Kadangi senoji religija nesiribojo tik dievų, kulto ar teologijos klausimais, įtariai buvo žiūrima į visas senųjų tradicijų apraiškas, net ir į lietuvių kalbą. Lietuvių kalba sunkiai skynėsi kelią į viešumą todėl, kad ji tiesiog simbolizavo senąją nekrikščioniškąją Lietuvą.

„Žemaičių bajorų skundas“ prieš Kryžiuočių ordiną Konstancos bažnyčios susirinkimui (1416 m.) buvo adresuotas visiems pasaulio valdovams: „Išgirskite, prašome jus, kurie mylite teisingumą, baisią mūsų priespaudą, kuri mus ir mūsų šeimas didžiai sužalojo. Dėl jos labiausiai reikėtų verkti, negu kalbėti. Kiek prispaustųjų vaitojimo pasigirdo mūsų krašte, kurio nuo amžių nebuvo girdėję. Teikitės taip pat sužinoti, kad mes turime žmonių pavidalą, nesame nebylūs gyvuliai, kurie dovanojami, paroduodami, perkami. <...> Nenorime tarnauti tiems, kurie jų pavergtus žmones yra įpratę ne valdyti, o spausti“ (BRMŠ I, 1996: 517–518). Skunde išvardijama daugybė kryžiuočių nusikaltimų. Tai buvo bajorų skundas, bet dar didesnę prievartą patyrė paprasti valstiečiai. Beje, Lietuvos bajorai irgi gana greitai išmoko panašiai elgtis su sau pavaldžiais valstiečiais. Įbaudžiovinti valstiečiai neturėjo kam rašyti skundų, tad savo protestus jie reiškė drastiškiau – periodiškais sukilimais.

Bet tuo pačiu metu rašytame šv. Romos imperatoriaus Zigmanto laiške rūpi tik senojo tikėjimo naikinimas. Jame rašoma: „Lenkijos karaliui Jogailai 1417 m. Žemaitijos krikšto proga. Džiaugiamės, kad Jūs tai padarėte žemaičių tautos atvirkimo labui. Todėl, šlovingasis broli, <...>

skubiai platinkite Jums pavaldžiose tautose krikščionių tikėjimą, atverskite jas kuo didesniu stropumu, naikinkite stabų garbinimą, griaukite pagoniškas šventyklas, remdamiesi gerais pamokslininkais“ (BRMŠ I, 1996: 521). Žemaičiai netrukus (1418 m.) sukyta ir išveja vyskupą bei kunigus, sudegina bažnyčias. Vytautas liepė 60 vadų nukirsdinti, parodydamas, jog nepakęs jokio pasipriešinimo. Sunku įsivaizduoti, ką reiškė žemaičiams netekti savo elito. Stiprėjo feodalinė priespauda, kurios tikslas buvo įbaudžiuoti naujakrikštus. Žemaičiai lengvai nepasidavė ir siekė autonomijos, todėl 1441 m. vėl sukilo. Daumantą žemaičiai išsirinko seniūnu, o jis buvo senameldis. Prieš sukilusius žemaičius Vilnius pasiuntė kariuomenę, įvyko derybos ir autonomija buvo pripažinta.

Nesunku suprasti, kokią neapykantą kėlė krikščioniškieji Lietuvos valdytojai, vis labiau demonstruojantys savo vienvaldystę. Vytautas nenorėjo susilaukti Mindaugo likimo, todėl sukūrė tokią savo apsaugą, kad jokie senameldžiai kerštytojai prie jo neprisiartintų. Vilniuje ir Trakuose jis įkurdino totorius, kaip savo asmeninę apsaugą. Galima teigti, jog tai buvo lemtingas Lietuvos valdovų žingsnis, radikaliai atskyres juos nuo etninės tautos. Lietuviams nebajorams teliko vienas kelias – eiti vergauti baudžiuon.

Lietuvių religija buvo sunkiai atskiriama nuo senosios kultūros, todėl naujosios religijos platintojams nepakako tik sugriauti šventvietes ar iškirsti šventuosius medžius. Bažnytiniai potvarkiai prieš pagonybę rodo, kas buvo svarbu senajame lietuvių tikėjime.

Jokia visuomenė, ypač tradicinė, negali išsilaikyti be savo autoritetų ir vadų. Tai gali būti karo arba bendrijų vadai, panašų vaidmenį atlieka ir religiniai simboliai, dievai bei šventieji. Autoritetais dažniausiai tampa tie, kurie laikosi tos bendrijos tradicijų. Senosios bendrijos

autoritetai buvo ir vyresnieji pagal amžių, ir mirusieji protėviai, kurie kaip tik ir buvo bendrijos išlikimo garantai. Yrant tradicinėms bendrijoms, valdantieji vis labiau tampa represyviais veikėjais, prarasdami moralinį ir dvasinį autoritetą. Protėvių gerbimas labai ilgai išliko lietuvių tradicinėje kultūroje. Tai buvo ir senosios religijos esminis bruožas, ateinantis beveik iš akmens amžiaus. Santykis su „anuo pasauliu“ nėra tik paprastas mirusių artimųjų paminėjimas. Chtoninė pasaulėžiūra išreiškia visuminį požiūrį į gyvųjų ir mirusiųjų pasaulį. Lietuvių senoji pasaulėjauta iškelia šių, atrodytų, visiškai skirtingų sferų sąveiką ir vieningumą, Senasis folkloras kalba apie įvairialypį gyvųjų ir mirusiųjų santykį, jų bendravimą, abipusę priklausomybę, apie perėjimą iš vieno pasaulio į kitą. Protėviai buvo didžiausias autoritetas visiems lietuviams – ir liaudžiai, ir diduomenei. Būtent tai ir buvo visiška priešybė krikščioniškai pasaulėžiūrai bei religijai, kurios autoritetai buvo visai kitokie.

Sembos vyskupo Michaelio Jungės 1426 metų įsakai rodo, jog, nepaisant ilgalaikio geležinio kryžiuočių valdymo, prūsai atkakliai laikėsi savo senųjų papročių ir protėvių tikėjimo. „Ateityje miškuose bei giriose niekam nevalia daryti kokių nors susirinkimų ir apeigų, neatitinkančių Šv. Motinos Bažnyčios nuostatų, o savo kreszes (apeiginis gėrimas) tegu daugiau nebešventina; bausmė už tai – smarkus išplakimas ir uždraudimas laidoti su Bažnyčia. Taip pat savo vaikų, pakrikštytų jų klebonų, tegul neperkrikštija nei upėse, nei kur kitur, tegul nerenka jiems kitų vardų, negu buvo duoti per krikštą. Nusidėjusieji turi sumokėti tris akmenis vaško arba turi būti smarkiai nuplakami. <...> Taip pat jokio kryžiaus ant mirusiojo kapo tegu jie nestato, o pastatytus tegu nugriauna; už nusidėjimą bausmė – trys markės: pusė Bažnyčiai, o kita

pusė – teisėjui. <...> Taip pat visus pagonių piktus papročius, piktnaudžiavimą jais ir apeigas, kurias kuriuo nors būdu atlieka prie savo mirusiųjų, tegu iš pagrindų naikina, nusivalo ir meta, o ypač demonų tenesišaukia giriose, miškuose ar namuose, ir aukojimų bei puotų ten nieku būdu tenerengia: bausmė nusidedantiems – uždrausti laidoti su Bažnyčia. <...> Taip pat visiškai neleidžiama jiems dainuoti, burti iš alaus, iš jaunučių paukščiukų ir visokiais kitokiais būdais. <...> Taip pat joks prūsas, vyras ar moteris, tenepiktnaudžiauja ateityje miškuose – teneatlieka žiaurių pagoniškų apeigų, nes jie jau tapo krikščionimis, ypač prie milžinkapių ir kapų. <...> Šitaip nusidedančius bausti griežčiausiu nuplakimu. <...> Taip pat ateityje nė vienas vyras nė moteris teneatlieka siaubingų apeigų kapinėse ant mirusių draugų bei artimųjų kapo – tegu nerauda, nevaitoja, kaip lig šiol yra įpratę daryti; už šį nusidėjimą bausmė – žiaurus nuplakimas ir trys markės Bažnyčiai ir teisėjui. <...> Jei iš minėtųjų prūsų atsirastų toks, kurs neapkęstų minėtojo Kristaus gerbėjo ar kaip nors jį dėl to užgauliotų žodžiais ar kokiais kitais darbais, tai toks nusidėjęs turi būti baudžiamas žiauriausiu plakimu ir trimis markėmis, kurias reikia plėšte išplėsti. Taip pat jeigu vienas iš sutuoktinių nepakęs Bažnytinio santuokos sakramento, šiaip pirmąjį kaip nors šmeiš, tai toks bus nubaustas nuplakimu iki kraujo ir trimis markėmis Bažnyčiai ir pasauliečiui teisėjui“ (BRMŠ I, 1996: 483–485).

Matyt, turėti omenyje senoviniai lietuvių antkapiniai paminklai – „krikštai“, kurių iki XX a. buvo Kuršių nerijos ir pamario lietuvininkų kapinaitės. Dar buvo gyvas paprotys bažnyčioje pakrikštytus vaikus perkrikštyti upėse ir duoti jiems senuosius lietuviškus vardus (Vyšniauskaitė, 1994: 16). To meto pranešimuose sakoma, jog žmonės „gerbia pagoniškus šventuosius ir vaidilas“.

Vaidilutė Birutė

Karų ir persekiojimų išvarginti žmonės troško motiniškos globos ir užtarimo. Palangos vaidilutė Birutė, tapusi Kęstučio žmona ir Vytauto motina, įgavo tokios globėjos savybių. XVI a. gale Motiejus Strijkovskis savo kronikoje pasakojo apie Birutės kultą pajūryje: „O Palangoj prie jūros mačiau pats piliakalnį, iškilnų kalną tos Birutės, kurį ir dabar žemaičiai ir kuršiai tebevadina Šventosios Birutės kalnu ir iki pat šiai dienai tebešvenčia iškilmingai jos šventę ten, toje vietoje, kur ir Romos kunigas užvažiuoja, o iš žvakių ir aukų gauna nemaža naudos. Nors, beje, nemanau, kad tas aukas Dievas priimtų, nes ta Birutė juk buvo pagonė“ (BRMŠ II, 2001: 561). Vysk. Merkelio Giedraičio pakviesti jėzuitai Birutės kalno papėdėje pastatė Marijos statulą, bet žmonės ją palaikė Birutės atvaizdu ir toliau garbino kaip šventąją Birutę. Manoma, kad jau 1506 m. šioje vietoje galėjo būti pastatyta pirmoji Birutės kalno šv. Jurgio koplyčia. Bažnyčios inventorinės knygos vietos parinkimą koplyčiai ant Birutės kalno paaiškina: tai padaryta atsižvelgiant į žmonių pagarbą „žinyčios“ vietai, idant šie „neatkristų į savo numylėtus dievus“.

Vaidilos ir draudžiama religija

Senameldžių dvasininkai – vaidilos, žyniai – buvo pašalinti iš valdovų bei diduomenės aplinkos. Galimas daiktas, kad jie buvo aukštos kvalifikacijos, tęsę tūkstančio ir daugiau metų senumo tradicijas. Kaip matėme, kažkokį dvasinį mokymą yra gavę ir Lietuvos valdovai, taip pat atlikinėję religines apeigas. Deja, visa tai turėjo prapulti.

Tačiau reikia turėti galvoje, jog senoji lietuvių religija, nepaisant reformų ir permainų, išlaikė vieningumą. Todėl ir žynių tradicija pačioje liaudyje išsaugojo daug svarbių dalykų. N. Vėlius teigė, jog Mažosios Lietuvos dvasregiai (XIX–XX a. pradžioje) paveldėjo senųjų prūsų dvasininkų ypatybes. Žynių net būta kelių specializacijų, todėl jie buvo įvairiai vadinami – burtininkai, gyvatininkai, regėtojai ir t. t. (Trinkūnas, 1995: 459).

Šie žmonės, palaikantys senosios religijos gyvybę, buvo sistemingai persekiojami. 1445 m. „Potvarkyje visam Ordino kraštui“ skelbiama: „Mes nutariame ir prašome, kad joks burtininkas ar burtininkė neturi būti pakenčiami mūsų pareigūnų, tarnautojų, garbingų piliečių, miestiečių, valstiečių, o turi būti jų atitinkamai ir labai rūpestingai teisiami“ (BRMŠ I, 1996: 504).

Garsioje „Sūduvių knygelėje“, priskiriamoje 1525 metams, aprašomi Sembos sūduvių papročiai bei religija. Ji pradedama sakiniu apie vaidilas: „Jie išsirenka senus vyrus, kuriuos laiko garbingais ir šventais, kaip mes vyskupus, juos vadina Viršaičiais, per juos garbindami savo dievus, teiraujasi jų apie savo ligas ir perduoda jiems savo troškimus“ (BRMŠ II, 2001: 143). Knygelėje aprašomos sūduvių religinės apeigos. Pirmoji jų aukojimo šventė skirta pavasario dievui Pergubriui. Į šventę viename name sueina šešiolikos kaimų žmonės. „Ten yra parūpinta viena ar dvi statinės alaus. Ten jie turi savo senąją Viršaitį, ožio aukotoją. Taigi senasis atsisėda ant kėdės, o kiti sūduviai stovi aplink jį, ir senis paliepia atnešti medinį žemą kaušėlį, pripilti jį pilną alaus ir paduoti jam, sėdinčiam ant kėdės. Ir jis laiko iškėlęs kaušėlį ir, prašydamas didžiausio ir galingiausio dievo Pergubriaus, kad jis išvarytų žiemą ir duotų visam kraštui lapus ir žolę“ (BRMŠ II, 2001: 144). Alus geriamas ir kaušelis eina ratu, visi gieda dievus

šlovinančias giesmes. Toliau knygelėje aprašomas ožio aukojimas, taip pat dievų pagerbimas. Dievai išvardijami tokia tvarka: Ukapirmas, Svaikstikas, Aušautas, Autrimpas, Patrimpas, Bardaitis, Pergrubrius, Pilnytis, Perkūnas, Pikulas, Pokulai, Puškaitis, Barstukai, Markopoliai.

Dievų vardai nuorodo už jų slypinčias sakralines esmes. Iš paminėtų dievų vardų galima spręsti, kas buvo svarbu juos garbinantiems žmonėms. Rūpėjo šviesa, dangaus šviesa (Dievas, Saulė, Ugnis), padedanti žmogui gyventi, rūpėjo sveikata (Aušautas), gyvybinės gamtos jėgos (Perkūnas ir kt.), žemės dovanos, vandenys, tykančios pavojai. Senasis tikėjimas padėjo žmogui gyventi ir dalyvauti minėtų jėgų sąveikose.

Liaudies papročiuose bei folklоре buvo tęsiamos svarbiausios senosios religijos tradicijos. Gintaras Beresnevičius rašė, jog „baltų religijoje gelminėms religijos srovėms imliausi buvo valstiečiai, nes būtent jie buvo artimiausi chtoniškiems Žemės motinos, Žemynos kultams, t. y. Deivės Motinos apraiškomis“ (Beresnevičius, 1995: 194). Tačiau gelminės religijos nederėtų susiaurinti tik iki Deivės Motinos religijos. Etninei kultūrai bei folklorui būdinga išlaikyti ir išsaugoti įvairias religines tradicijas.

Ugnies gerbimas, toks būdingas baltams, turėjo pasitraukti iš griaujamų šventyklų ir susirasti saugesnę vietą. „Sūduvių knygelėje“ aprašomos vestuvinės apeigos, kuriose Ugnis – viena iš svarbiausių šventybių. Mergvakaryje, „kada viskas apraudama, kas namuose yra, tada ji ima savo draugus ir vedasi prie ugnies. Čia ji taria: „O mano miela šventa panike“. Tai reiškia maždaug: o mano miela šventa ugnele, kas atneš tau sausų malkų, kas tave saugos? Kai jaunoji išvažiuoja iš namų ir kai ji atvyksta prie kaimo ribos, ją sutinka vyriškis su deglu rankoje, apibėga tris kartus apie vežimą ir taria: „Kaip tu savo mielo

tėvelio namuose saugojai ugnele, taip ir toliau saugok, tik ji bus jau sava.“ Kai jaunoji atvyksta į namus, ji sodinama ant kėdės ir pasveikinama, po to vedama aplink židinį“ (BRMŠ II, 2001: 151).

XVI šimtmetyje Prūsijos valdytojai ir toliau nepajėgia priversti prūsų pamesti savo tikėjimo. Viename iš įsakymų (1525 m.) nurodoma: „Dabar, kai mūsų krašte burtininkavimas, ypač ožio garbinimas Semboje, yra visuotinai paplitęs, įsakome visiems mūsų valdininkams, taip pat bajorams, tarėjams ir miestų bei kaimų kilmingiesiems atidžiai sekti ir, jei bus surastas ar vyras, ar moteris, užsimantys burtininkavimu arba linę garbinti ožį, apie juos turi būti mums pranešta. Ir tas, kuris bus pripažintas šio straipsnio pažeidėju, turi būti pagal įstatymą nubaustas“ (BRMŠ II, 2001: 34).

Vaidila Suplitas

Reikėjo nuslopinti ir įveikti prūsų vaidilų tradiciją. Lukas Davidas savo „Prūsijos kronikoje“ gana išsamiai pasakoja apie Semboje gyvenusį vaidilą Valtiną Suplitą. 1520 m. lenkai puldinėjo Prūsiją ir laivais taikėsi užgrobti pajūrį. Nebuvo priemonės, kaip juos sustabdyti. Suplitas „tikras vaidila, apsiskelbęs žinąs, kaip sulaikyti priešus, ir jeigu jis turėtų tam vyresnybės leidimą ir gautų iš vals tiečių pagalbos ir pritarimą, tai nė vienas iš matytų laivų neturėtų priplaukti prie jų kranto“ (BRMŠ II, 2001: 288). Gavęs vietos valdžios sutikimą, jis atliko apeigą, paskersdamas juodą jautį ir katilė išvirdamas mėsą. „Visą laiką jis rankomis ir kojomis darė visokius keistus judesius, drauge kalbėdamas ypatingą prūsišką maldą savo dievams“. Visi, kiek buvo vyrų, valgė mėsą ir gerė alų. Keletą dienų

po aukojimo vėl pasirodė keli laivai iš Dancigo, bet niekas neišsilaipino, laivai apsisuko ir grįžo atgal. Vėliau tų laivų jūreiviai pasakojo, jog Sembos pajūrys jiems pasirodęs baisus ir pavojingas, todėl atsisakė savo kėslų užpulti Sembą. Visi suprato, jog tai Valtino Suplito darbas. Kadangi nuo krantų pasišalino ne tik laivai, bet ir žuvys, teko vėl prašyti Suplito pagalbos. Šį kartą buvo aukojama kiaulė, vėl buvo vaisės ir alaus gėrimas. „Jis dar daugiau kalbėjo ir išdarinėjo visokius savo burtavimo judesius.“ Savo apeigas Suplitas atliko Alknikiuose, t. y. senovinėje apeigų vietoje. Bendros vaisės ir apeiginiai veiksmai susirinkusiųjų rate rodo, kad dar gyvavo prūsų religijos bendruomeninės tradicijos, o to krikščionių valdžia, žinoma, negalėjo pakęsti.

Sembos valdžia susirūpino tokiu stabmeldystės protrūkiu. Sembos vyskupas buvo didžiai nepatenkintas ir „įsakė dažnai minėtam Valtinui Suplitui kartu su kitais pajūrio valstiečiais (73 vyrai iš 8 kaimų), stabmeldžio vaidilos (*Waideler*) tikėjimo draugais, t. y. tais, kurie jį laikė savo dievaičiu, atkelti į Pabėčių pilį ir prisistatyti jam. Buvo nutarta nubausti stabmeldžius pagal nuopelnus ir įstatymus, griežtai ir be jokio pasigailėjimo.“ Toliau Lukas Davidas plačiai aprašo bausmę ir pažeminimus, kuriuos patyrė tie valstiečiai, o labiausiai Valtinas Suplitas. Susirinko žiūrėti žmonių iš aštuonių Sembos parapijų ir netgi iš Karaliaučiaus. Prasikaltusieji plakė vienas kitą vytinėmis, o Suplitas gavo 150 kirčių. Iš Luko Davido teksto tiesiog sklinda ironija ir žiaurumas: „kiekvienas minėtų stabmeldžių valstiečių turėjo iš eilės su derama pagarba prieiti prie jo (vaidilučių vyskupo) ir, parodydamas dėkingumą už jo pamokymus, suduoti jam vytinę po du kirčius“ (BRMŠ II, 2001: 292). Šis baudimas buvo tik pradžia, atgailavimai ir maldavimai turėjo tęstis metus ir daugiau.

REPRESYVIOJI SISTEMA

(XVI–XVIII a.)

Iš drąsių ir išdidžių sembų, kurių daugelis buvo padėję galvas pasipriešinimo kovose, liko tik beteisiai užguiti baudžiauninkai. Užkariautojai mėgavosi savo valdžia ir į mažiausią savivaliavimą atsakydavo tyčiojimosi spektakliais. Gal jau tuo metu ėmė formuotis lietuviškojo Rūpintojėlio įvaizdis, pavirtęs populiaria susimąsčiusio ir liūdno Kristaus skulptūrele.

1526 m. Prūsijoje uždrausta aukoti bažnyčioje vaškines figūrėles, ką ypač darė nuotakos prieš santuoką. O darančius taip „už kaklo prirakinti prie stulpo šventoriuje per visą laiką, kurį (bažnyčioje) giedama ir sakomas pamokslas. Kad būtų visų einančių į bažnyčią matomi“ (Vyšniauskaitė, 1994: 39). Tas pats įsakymas pakartojamas 1541 m., tik sugriežtintas: už pakartotinę panašų nusikaltimą reikia bausti mirties bausme. 1540 m. dokumente grasinama kūno bausmėmis visiems tiems, kurie nelanko bažnyčios, kurie nesiklauso pamokslo. Tuo metu buvo naudojamos įvairiausios prievartos priemonės, o pačioje bažnyčioje „viduje turi būti įtaisytas stulpas su geležine kilpa, prie kurio turi būti baudžiami tokie dieviškų ir mūsų įsakymų niekintojai“. Įsakoma taip pat bažnyčiose įrengti specialų suolą, kuriame sėdėtų po vieną asmenį iš kiekvieno kaimo ir sektų, kas dalyvauja pamaldose, o apie nedalyvaujančius praneštų valdžiai (Vyšniauskaitė, 1994: 39).

Žiauriai priespaudai buvo bandoma pasipriešinti. 1525–1528 m. lietuvių ir prūsų valstiečių sukilimas Prūsijoje buvo paskutinis jų mėginimas ginkluota jėga išsivaduoti iš kryžiuočių užkariautojų palikuonių jungo.

Prievartos sąlygomis formavosi religinis dvilypumas, kuris ilgam tapo ir prūsų, ir lietuvių kultūros bruožu. Valdantieji buvo suvokiami kaip svetimi, per jėgą brukantys svetimą tvarką ir religiją. Elgesys ir mąstymas tapo dvilypis ir tai tęsėsi šimtmečius. 1535 m. Karaliaučiaus kunigas Johannesas Poliandras rašė: „Nors iš pradžių nenuoširdžiai pakluso popiežiui, bet dabar daugelis jų (prūsų) pritaria Evangelijai, tačiau slapta susitarę nesiliauja laikytis senųjų savo papročių“ (BRMŠ II, 2001: 173). Apie lietuvių, gyvenančių tokiais sunkiomis baudžiavos sąlygomis, charakterį sunku spręsti vienareikšmiškai. Prievarta ir baudžiava nebūtinai turėjo sunaikinti žmogišką savigarbą. Yra nemaža liudijimų, rodančių, jog etniniam lietuviams buvo būdingas savigarbos ir garbės jausmas. I. Kantas rašė, jog lietuvis linkęs mažiau pataikauti nei kaimyninės tautos. Be to, jiems priprasta su viršininkais kalbėtis atviraširdiškai ir kaip lygiam su lygiu. Lietuviui būdingas ir išdidumas, kuris nėra išpuikimas. Visa tai liudija jo drąsią prigimtį ir kartu laiduoja jo ištikimybę.

Dvasinių paprastų žmonių vadovų vis atsirasdavo, o valdžios pastangos juos sudrausti ar išnaikinti buvo nevaisingos. Žyniavimu, burtininkavimu užsiimančių žmonių gausa buvo specifinis prūsų bei Prūsijos lietuvių mitologijos ir religijos bruožas (BRMŠ II, 2001: 304).

J. Freibergas 1548 m. rašė: „Dabar pasitaiko daug žmonių, tiek vyrų, tiek moterų, kurie ieškodami patarimo ar pagalbos, kai jiems kas atsitinka, eina pas burtininkes ar vaidilas, ir visiškai jais pasikliauja“. Prūsai slapta „dar ir šiandien stabmeldžiauja, kaip neseniai, 1546 metais, atsitiko Girmavoje, kur už tai buvo nubausti keturiasdešimt prūsų. Jie turėjo vienas kitą mušti rykštėmis, kai kuriuos išvanojo teismo vykdytojas, o

paskui jiems nukirpo plaukus. Taip pasielgti įsakė Polentzu vadinamas Sembos vyskupas“ (BRMŠ II, 2001: 197–198).

1571 m. Labguvos amtmono tarnybiniame rašte pranešama apie Tepliaivos valsčiaus gyventoją Mikelį, atliekantį pagoniškas apeigas ir skelbiantį senųjų dievų valią: „aš įsakau tą Mikelį uždaryti į kalėjimą, nes jis vakar dėl tos pačios priežasties atvyko pas užmario žvejus ketindamas čia toliau skleisti savo sumanytą stabmeldystę“ (BRMŠ II, 2001: 228). Betgi vargšas Mikelis darė tai, ko išmoko iš savo tėvų ir protėvių. Tie patys kaltinimai bus sakomi ir po kelių šimtmečių, kai bus bandoma prikelti senasis tikėjimas.

Fizinių bausmių nepakako, nes žmonės buvo kantrūs, tad griebtasi psichologinės ir kitokios prievartos. Įsigalint protestantizmui atsirado veiksmingesnis būdas diegti krikščionybę – per lavinimąsi, krikščionišką literatūrą, t. y. per švietimą.

Martynas Mažvydas

Martynas Mažvydas – 1547 m. pirmosios lietuviškos knygos, katekizmo, autorius. Mažvydas savo laiškuose skundžiasi, jog Ragainės apylinkių valstiečiai nepažįsta krikščionybės tiesų ir jomis nesidomi, nelanko šventadieniais ir per šventes bažnyčios. Jie laikosi pagonybės – daro įžadus Perkūnui, Lauksargi garbina tie, kurie susirūpinę pasėliais, Žemėpatį – kurie gyvuliais; kurie linkstą „į piktus darbus“, tie dievais išpažįsta aitvarus ir kaukus ir pan. (BRMŠ II, 2001: 182).

Žmonės slapta daro sužadėtuves, kūdikį krikštyti „paveda arba kaimiečiui, arba kokiai senei“. Galima

spėti, kad naminės krikštynos – tai nuo senovės praktikuotos kūdikio priėmimo į kaimo bendruomenę apeigos. Jaunuosius dažnai sutuokdavo bendruomenės įgaliotas žmogus. Mažvydas mini tokį žmogų – stalių iš Tilžės. Laiške kunigaikščiui Albrechtui Mažvydas piktinasi, kaip žmonės bedieviškai elgiasi per Kalėdas, Naujųjų metų, Trijų karalių, Grabnyčių, Apreiškimo, Velykų, Šeštinių ir Sekminių metu (BRMŠ II, 2001: 193–195). J. Sabinas 1545 m. savo raštuose užsimena apie žalčių garbinimą sūduvių Semboje.

1595 m. K. Hennenberegis rašo, jog Šakūnėliuose prie Rusnės upės yra liepa, kurią vargšai žmonės laiko šventa ir dar slapčia naktimis čia meldžiasi ir atnašauja (BRMŠ II, 2001: 345).

Naminės santuokos irgi buvo laikomos teisėtomis, tad XVI a. dar ne visada buvo tuokiamasi bažnyčioje. Tačiau 1563 m. Tridento bažnytinis susirinkimas nutarė, kad teisėtos santuokos gali būti tik tos, kurios yra atliktos bažnyčioje, dalyvaujant mažiausiai dviem liudytojams.

Padėtis Lietuvoje

Rašytinių žinių apie padėtį Lietuvoje buvo daug mažiau nei apie Prūsiją, bet žmonių būklė turėjo būti panaši. 1526 m. S. Herberšteinas keliavo per Lietuvą ir matė labai žiaurią lietuvių valstiečių priespaudą: jie turi atlikti sunkias prievoles dvarininkui, turį duoti duoklę dvasininkui už žmonos ar vaiko palaidojimą, kūdikio pakrikštijimą ir kita, pagaliau vykdydami už kokį nors nusikaltimą pono paskirtą mirties bausmę privalą patys pasikarti (Vyšniauskaitė, 1994: 44). K. Hennenberegis

1595 m. rašė apie vis didinamas baudžiavines prievolas – valstiečiai jų turi atlikti dvigubai ir trigubai daugiau nei senovėje.

„Lietuvos statutas“ (1529, 1566) įtvirtino privilegijuotą bajorų padėtį. Statutas buvo tobulinamas, kad labiau patenkintų bajorų poreikius. Valstiečiai nebuvo laikomi piliečiais, tad už nusikaltimus buvo baudžiami daug griežčiau nei bajorai.

Žemės, kaip pagrindinės gamybos priemonės, savininkais pagal tebegaliojančią (XVIII a.) 1588 m. Lietuvos statutą galėjo būti tik bajorų luomo žmonės. Žemės savininkais ir nuomininkais negalėjo būti ne tik valstiečiai, bet ir miestiečiai.

Valstybės piliečiai galėjo būti tik bajorai – žemės savininkai.

Stiprėjantis Lietuvos valstiečių įbaudžiavinimas negalėjo nesukelti pasipriešinimo. 1536 m. prieš feodalų jungą sukyta Telšių krašto valstiečiai, sukyta šiaurės Žemaitija. 1544–1545 m. sukyta Aukštaitijos valstiečiai.

Mirusiųjų minėjimai, kaip ir anksčiau, lieka svarbūs žmonių papročiuose. R. Lubenau, tuo metu keliaavęs per Kuršą, matė vietinių gyventojų pagonišką mirusiųjų paminėjimą per Kalėdas ir keistą šokį, kurį apie stalą visą naktį šokę vyrai, moterys ir vaikai, dviem lazdomis mušdami į tuščią alaus statinę (Vyšniauskaitė, 1994: 29). Tilžės ir Ragainės apskričių kuršiai ir lietuvninkai lankė gojus ir „stalų garbinimą darė“ – kėlė miškeliuose puotas mirusiųjų garbei. Mirusiuosius įsakoma laidoti prie bažnyčių šventoriuose. Motiejus Strijkovskis apie 1578 metus savo kronikoje rašė, jog Žemaitijoje tebėra švenčiama pagoniška Ilgių šventė, prasidedanti lapkričio 1 d. ir trunkanti keletą savačių. Tada prisimenami mirusieji ir jų garbei geriamas alus. Per tas šventes žemaičiai kviečia

mirusiųsios iš kapų į pirtis vaišėms, ten dengiantys vėlėms stalus (Vyšniauskaitė, 1994: 53).

Jono Lasickio knygelė „Apie žemaičių, kitų sarmatų bei netikrų krikščionių dievus“ (1615) – svarbiausias žemaičių senosios religijos ir mitologijos šaltinis. Knygelę tyrinėjo daugelis mokslininkų, pareiškta įvairių vertinimų. N. Vėlius išvelgia tokį dievų panteoną: „Žemaičių dievų sąrašas pradedamas Aukštėju Visagaliuoju – dangaus dievu, – o po jo tuoj minima daugybė žemėpačių. Ko gero, tai ir buvo svarbiausieji to meto žemaičių dievai. Toliau dievai išdėstomi tam tikrais ciklais: dangaus ir atmosferos dievai (Perkūnas, Audra, Perkūno teta, Aušra, Bežlėja ir kt.), miško dievai (Medeina ir Ragaina, Kerpičius, Šiliničius), namų (Ublanyčia, Dugnai, Polengabia, Užpelenė) (BRMŠ II, 2001: 577). J. Lasickio aprašytųjų žemaičių dievų gausumas, N. Vėliaus nuomone, nesunkiai paaiškinamas. Iš seno žemaičiai, kaip žemdirbių ir gyvulių augintojų gentis, matyt, turėjo daug dievų ir ypač deivių.

„Daug žemaičių vėl patampa stabmeldžiais“ – taip pavadino M. Valančius vieną savo „Žemaičių vyskupystės“ skyrių. Kilus ginčams tarp katalikų ir liuteronų, pasirodė, jog „krikščionys ir patys nežino, kaip reikia tikėti“, todėl žmonės „sugrįžo į seną tėvų savo stabmeldišką, arba pagonišką, tikėjimą. Paskyrę sau vaideliotus, arba kunigus, vėl sukūrė šventą ugnį. Ant Aukos kalno pas Salantus ir ant Birutės kalno pas Palangą apent pradėjo aukas, arba apieras, dievui Perkūnui deginti, nešiojo namon kaulus sudegintųjų ant garbės dievų gyvulių, vildamos, jog tie kaulai paskalsins javų brandą. Apent užaugino savo namuose žalčius ir gyvates, už dievaičius paskaitytus, kaukoles žalčių ir krames gyvačių, praurbinę ir ant siūlo pravėrę, nešiojo ant kaklų savo, vildamos,

jog tokie rožančiai apgins juos nuo ligų ir turtus padaugins. Nebkirto ažuolų su šermukšniais, kaipo medžių, po katrais dievai geba ir čėdija ilsėtis. Nekuriuos didžius akmenis už dievus paskaitė. Stabmeldišku būdu šventino sukaktuves numirėlių savo, dėdami ant kapų nuovakar bliūdus ir raugtines šiupinio. Nekrikštytiems vaikams savo davė vardus medžių ir žolių arba, trumpai bylant, pavirto būtinai į stabmeldžius. Mažas tiktai dalykėlis bajorų, iš Lenkų žemės atėjusių ir čia tėviškes įgijusių, tebebuvo katalikais“ (Valančius, 1972: 87). Reikia tik stebėtis, kaip nuosekliai atgimė senosios religijos papročiai, nors krikščionys krašte viešpatavo jau du šimtus metų. Bet katalikų bažnyčia netrukus vėl susigražino savo neribotą valdžią, o protėvių senoji religija vėl turėjo pereiti į pogrindį.

Jokūbas Lavinskis, jėzuitas, 1583 m. laiške rašė apie lietuvių religingumą. „Šie žmonės, kaip ir beveik visi lietuviai, visada buvo linke į religiją. Tačiau blogas tikėjimas ir klaidingas požiūris buvo juos taip sugadinęs, kad jie mažai kuo skyrėsi nuo pagonių“ (BRMŠ II, 2001: 608). Rudenį jie garbina žemės deivę, dievų motiną, kuriai moterys aukodavo nupenėtą kiaulę ir ją suvalgydavo puotaudamos ir gerdamos apeigų alų. N. Vėlius pažymi, jog ši deivė primena dar Tacito aprašytą Dievų Motiną. Vyrai taip pat turėjo savo apeigas ir garbino namų dievą Dimstipatį bei kitus dievus, kurių garbei aukodavo aviną arba jautį. „Apie krikščionybę mažai ką žino, apie sielų nemirtingumą ir Kristaus krauju įgytą atpirkimą nėra girdėję; į bažnyčią nevaikšto, sakramentų nežino, švenčių per visą gyvenimą nešvenčia“ (BRMŠ II, 2001: 610).

Įvairūs šaltiniai praneša, jog lietuviai vis dar garbina Ugnį, žalčius ir senuosius dievus, o ypač Perkūną. Kiti

XVI a. šaltiniai mini Perkūno, Žemynos ir Medeinės garbinimą. M. Daukša 1595 m. „Katekizme“ rašė, jog prieš pirmąjį Dievo įsakymą prasižengią tie, „kurie garbina ugnį, Žemyną, gyvates, žalčius, Perkūną, medžius, Medeinę“ (Vyšniauskaitė, 1994: 56).

Naujos katalikų pastangos

Krikščioninti žmonės sekėsi sunkiai, ypač tai pasakyta apie kaimą. Būtent į kaimą ir buvo sutelktas didesnis dėmesys. Žemaitijoje, kaip ir anksčiau, vis ruseno senojo tikėjimo židiniai. Bažnyčia suskato kurti vienuolynus. Kretingoje 1602 m. įkurdinami bernardinai, Tytuvėnuose – 1614 m., Telšiuose – 1624 m.

Prie Šiluvos akmenis žmonės stebuklingai išgydavo, todėl šis akmuo buvo žinomas žmonėms. 1608 m. Šiluvoje ant akmenis apsireiškusi Marija. Tai buvo katalikiška reakcija prieš protestantizmo plitimą. Žemaičių vyskupas Antanas Tiškevičius nustatė, kurios parapijos privalo eitynes rengti į Šiluvą, kurios – į Kalvarijas. Nustatytos piniginės baudmės, kas nerengs eitynių (Valančius, 1972: 359).

Vyskupas Merkelis Giedraitis po 1587 m. įkurdino jėzuitus Kražiuose. Vyskupo susitikime su popiežiaus legatu Possevinu buvo aptartas kovos su senuoju tikėjimu planas. „Toliau popiežiaus legatas kalbėjęs su vyskupu Merkeliu Giedraičiu apie tai, kaip geriau Žemaitijoje išrauti pagonybę. Štai koks Possevino planas: iš geresnių kaimų reikėtų parinkti po du vaikus, iš viso dvylika, juos siųsti į Vilnių į ten esančius bendrabučius (bursas), ar šiaip kur, kad ten išmokytų atmintinai katekizmo. Paskiau, vienam nešant iškeltą

kryžių, giedodami eitų mokyti vaikų ir suaugusių, kaip daroma tolimuose užjūriuose ir ispanų kolonijose“ (Rabikauskas, 1982: 11).

Bendruomenės

Kol tradicinės bendruomenės laikėsi, tol gyvavo ir papročiai bei senoji religija. XVI a. pabaigos dokumentuose (žemininkų skunduose teismui) pastebime, jog protėvių alkai buvo ano meto žmonių mėgstamos susijimo vietos, kuriose buvo švenčiamos įvairios šventės, puotaujama, geriamas apeiginis ir paprastas alus. Jau pats alko vardas rodo, jog tai yra vieta, kur seniau būdavo aukojama. Baltų aukojimai buvo susiję su puotomis (BRMŠ II, 2001: 642). Pavasario Sambariai, Sekminės, Petrinės, kaip bendruomeninės šventės, buvo švenčiamos alkuose. XVII a. šaltiniai mini latvių panašiai švenčiamas „Sobar“, kai bendruomenė aukodavo seniesiems dievams (Vyšniauskaitė, 1994: 62).

Bendruomenė saugojo ir globojo savo žmones ištikus sunkumams. Atrodo, kad net baudžiavinės vergijos laikais skriaudžiamas žmogus nesijautė beviltiškai, nes užnugaryje jautė bendruomenę. T. Lepneris XVII amžiuje rašė: „Lietuviai esą kantrūs ir mėgsta juokais visa apversti. Sakysim, jei teismo sprendimu lietuvius išlupa, tai jie juokdamiesi tai „pamokymu“ vadina. Jei lietuviui geležinius pančius ant kaklo deda, tai jis turi ūpo sakyti „ką čia, žmogus, darysi – ta geležis visgi dėlto ne šunims, bet žmonėms priruošta“ (Yčas, 1921).

Bendruomenėms vis iškildavo naujų pavojų, silpninančių jų gyvavimą. Ypač raganų bylos pakenkė kaimo bendruomenių susitelkimui.

Raganų bylos

Pirmieji nuo raganų gaudytojų nukentėjo kaimiečiai žolininkai. Nepasitikėjimą liaudies medicina kurstė bažnyčia. Žolininkų teismai atsirado pradėjus gaudyti raganas. XVI a. kaltinamieji raganavimu buvo daugiausia žolininkai – žmonės, gydę žolėmis. Bet koks senųjų papročių, tikėjimų, burtų bei prietarų laikymasis krikščionybės teoretikų buvo vadinamas raganavimu ir burtininkavimu, ir už tai žmonės buvo traukiami į raganų teismus (BRMŠ II, 2001: 428). Teismų bylose minimos būrimo priemonės, būrimų būdai ir užkalbėjimai liaudyje išliko iki pat XX amžiaus.

Su demonologų mokymu kaime plito nepasitikėjimo, neapykantos ir keršto dvasia, griauianti bendruomenėje viešpatavusią dorovę, supratimą, kaip dera žmogui gyventi ir elgtis. Demonologijos praktika moraliai smukdė kaimą. Iš raganų bylų matyti, kad kankinimais aukos buvo priverčiamos „išduoti“ savo motinas, vyrus ar žmonas, savo vaikus bei kaimynus, kurie toliau buvo kankinami ir pasmerkiami. Retais atvejais kankiniai žūdavo, neįtraukdami kitų žmonių. 1698 m. prie Kelmės buvo pastebėtas nuogas vyras, kūrenantis laužus. Išdegintame sklype jis ketino sėti javus. Laikas buvo prieš Jonines, buvo karšta. Apie tai buvo pranešta valdžiai, jis buvo suimtas ir pristatytas teismui. Tardymo protokole pasakyta, kad, surištas ir įmestas į vandenį, plaukęs kaip antis. Vadinasi, velnias jį saugojo, kad nenuskęstų. Net tris kartus kankinamas ugnimi jis net neprašėkėjo, geros valios neparodė ir neprisipažino. Teisėjams ir maldininkams buvo aišku, kad tas vyras su velniu susidėjęs pagonis, ir jį sudegino. J. Jurginis rašė: „Mikalojus Karalius girdėjo, kaip tardytojai ir teisėjai – kilmingi bajorai

ir prastuoliai maldininkai – jį koneveikė, ir žinojo, koks bus „šventosios teisės“ sprendimas. Tylėjimu kankinant ir metant į laužą jis niekino tuos, kurie iš pamaldumo ir dievo baimės buvo netekę proto ir sąžinės“ (Jurginis, 1984: 145). Tarp Vilniaus universiteto profesorių neatsirado nė vieno, kuris būtų pasisakęs prieš raganų deginimą.

Dainos ir protėvių dvasia

Atsisakyti protėvių religijos reiškė atsisakyti pačios protėvių dvasios, kuri spinduliavo drąsa, pasitikėjimu ir išdidumu. Reikėjo sugniuždyti žmogaus dvasią, jo linksmumą ir smagumą. Muzika ir dainos prūsams bei lietuviams buvo svarbiausia dvasinės išraiškos forma, kurioje galima buvo patirti laisvės išgyvenimą. Būtent tai sutramdyti ir griebėsi valdantieji.

1418 m. Prūsijos luomų seimas Marienburge įsaku sekmadienio švenčių ramybei išlaikyti draudžia muziką, laimės žaidimus ir šokius.

Prūsijos Hercogystės Konsistorijos bažnytiniame nutarime (1638 m.) aprašomi „nepadorūs ir triukšmingi vestuvinių apeigų papročiai ir griežtai įsakoma būgnus subadyti ir trimitus sudaužyti, jei triukšmas nesiliaus, taip pat bažnyčios naudai uždėti trijų markių bausmę“ (Mažoji Lietuva, 1958: 278). Raginės kunigas Teodoras Lepneris 1744 metais reiškė savo nepasitenkinimą stabmeldiška lietuvių muzikos dvasia: „Lietuviai linkę staugti, žaisti ir dainuoti, kanklės, smuikai, dūdų turi nuolat skambėti.“ T. Lepneris pripažįsta lietuvių dainingumą: „Jie visi kompozitoriai ir patys pritaiko savo dainoms gaidą.“ Tačiau jų estetika kunigui visai nepriimtina:

„Jų kakarinės dažniausiai tokios skardžios kaip to žvėries, kurs ėda avis“ (BRMŠ III, 2003: 363).

E. Wagneris 1621 m. aprašė Mažosios Lietuvos vestuves, kuriose nuotaka ir jos draugės „pradedą plėšyti gerkles keistais dainavimais, labiau primenančiais vilkų staugimą, negu muzikinę harmoniją“. Nuotaką „veda prie židinio, iš kur jinai, gaudžiai dejuodama, ištraukia nuodėgulį, ir <...> raudodama, palydi savo išvykimą tokiomis aimanomis: – Sudiev, ugnele manoji. Likit sveiki, nameliai ir jūs, namų dievai“ (BRMŠ III, 2003: 22).

Krašto potvarkiuose smerkiamos ir per ilgai švenčiamos vestuvės, per didelės vaišės, vaškinių vainikų aukojimas per vestuves.

1674 m. J. A. Brandas pasakojo apie lietuvių laidojimo apeigas. Išneštą mirusįjį padeda priešais namus ant žemės. Susirenka artimieji ir kaimynai, susėda aplinkui karstą, rėkia ir staugia gailingais balsais mirusiajam tokius žodžius: „Ak Brolau, ak Teteliau, Kodėl numirei, kodėlėj mane palikai“ (BRMŠ III, 2003: 69). Po to būna didelės šermenys, daug mėsos ir alaus.

Vilniaus kolegijos jėzuitų metinės ataskaitos (1585–1618)

Pavieniai bažnytiniai potvarkiai ir akcijos prieš senąsias senameldiškas tradicijas nedavė apčiuopiamų rezultatų. Tad sistemingos kovos ėmėsi jėzuitų ordinas, plėsdamas misijinę veiklą į kaimą, iki tol dar gyvenusį palyginti savarankišką gyvenimą. Vilniaus kolegijos jėzuitų metinės ataskaitos (1585–1618) pateikia platesnį savo veiklos ir naikinamos stabmeldybės paveikslą.

Plačiai paplitęs paprotys maitinti mirusiųjų vėles. Buvo žiūrima, kad kaimiečiai neaukotų aukų žemei, kad negarbintų namų dievybių. Daug nuo neleistinių santuokų atkalbėta. Beveik šimtas neteisėtų santuokų, kuriose jie ilgokai gyveno, bažnyčios apeigomis padarytos teisėtomis (BRMŠ II, 2001: 627).

Surinkus iš laukų derlių, aukoja dievams, sunešę grūdus pas žynį arba aukotoją, kuris amžiumi yra kiek už kitus vyresnis ir, kaip manoma, pranoksta kitus dieviškų dalykų žinojimu, padaro alaus ir iškepa duoną. Pripilamas pilnas bokalas alaus, ir žynys, atsistojęs žmonių vidury, kreipiasi į Dievą: „O Dieve, kuo geriausiai ir palankiausiai mumis šią vasarą rūpinaisi ir gausų derlių davei, taigi at-eik ir naudokis tuo, kas aukojama“ (BRMŠ II, 2001: 627).

Kai paklausė, kaip tą dievą Dimstipatį garbina, jie visiškai nenorėjo aiškinti, nes turį slaptų apeigų, apie kurias negalima kitiems prasyti. Sugabenę iš laukų javus, jie ruošia puotas, į kurias kviečia vienas kitą. Savo žynį pasodina garbingiausioje vietoje, jis kaip koks pranašas garsiai visiems paskelbia savo spėjimus apie būsimų metų derlių (BRMŠ II, 2001: 632).

1609 m. septyniolikoje vietų buvo panaikinti prietarai ir demonų garbinimas, buvo nukirstas žmonių garbintas medis-dievas ir sudegintas.

1611 m. jie garbino įvairias dievybes – žemės dievą Žemėpatį, Andėvį arba Neptūną, derliaus sargą Bieaukurį, Pagirnį, Užpelenę arba Vestą. Yra tokių, kurie garbina nepaliestas giraites ir girias tarsi dievybę ir neleidžia ten net mažiausios šakelės nulaužti.

1622 m. Upytės valsčiaus laikytojo nurodymai: „Kad niekas nedrįstų vesti žmonos be klebono leidimo, neišlaukęs 3 užsakų per pamokslą, grasinant kapos grašių pabauda bažnyčiai ir visą dieną buvimo kengėse prie

bažnyčios bausme arba geroku plakimu prie žmonių. <...> Tą pat pabaudą ir bausmę turės pakelti tie, kurie šauktų į savo namus burtininkus arba garbintų kokius nors dievukus, arba statytų kokius stalus (šermenų) pagonišku būdu“ (BRMŠ III, 2003: 470).

XVII a. Akmenės, Alytaus, Beržėnų, Šiaulių, Telšių ir kt. valsčių valstiečiai rašydavo pilies teismui skundus dėl savo ponų neapsakomo išnaudojimo ir skriaudų. Dvarų valdžia griebėsi dar didesnės prievartos, baudžiauninkai varu versti atlikinėti krikščioniškas apeigas. Pvz., Tverų valsčiaus nuostatuose buvo nurodyta, kad kiekviename kieme būtų paskirti 2 dešimtininkai, vienas kiekvieną sekmadienį atvestų valstiečius į bažnyčią, o kitas – suburtų pasilikusius namuose į vieną vietą melstis. Dvarininkas buvo įpareigotas sekti, kad krikštynos, vestuvės ir kitos apeigos būtų atliekamos su bažnyčia ir kunigu (Vidmantas, 1981: 5). Už bažnyčios nelankymą buvo skiriamos įvairios bausmės: piniginės baudos, plakimas rykštėmis, papildomas darbas dvare, prirakinimas už kaklo prie bažnyčios durų. M. Valančius „Žemaičių vyskupystėje“ rašė: „senovės klebonai, pajutę, kokį nors vargdienį parapijoje šventomis dienomis į bažnyčią neinant, žvejojant, darbą dirbant ir su žydais į kelią važiuojant, per dešimtininkus atvadindavo į špitolę, keletą dienų badu stapindavo, ant galo, kaip vien reikiant kailį išdirbę, namon atleisdavo <...> prasikaltusius ties bažnyčios durimis už kaklo prikergdavo prie sienos, kad žmonės, įeidami ir išeidami iš bažnyčios, stebėtųsi. Dar kartais pas bažnyčios duris, visiems matant, rykštėmis kaltuosius tvodavo“ (Valančius, 1972: 363). Tik 1787 m. buvo uždraustas toks žmonių „vedimas ant gero“.

Šešuolių dvaro, priklaususio Vilniaus vyskupui, nuostatuose buvo sakoma: „Reikalaujame, kad per visas

šventes mažiausiai bent po vieną žmogų iš namų būtų šventose mišiose, už nepaklusnumą pirmą kartą bausti 6 grašiais bažnyčios naudai, antrą kartą – dvigubai ir į kaladę įrakinti, trečią kartą dar didesnė bausmė turi būti skiriama. Kaimų dešimtininkai turi žiūrėti, kad tas būtų vykdoma.“ Už bažnyčios nelankymą pabaudą valstietis mokėdavo ir dvarininkui, ir kunigui. „Vaitui pagal tą užsakymą keletą ūkininkų nučyžus, visi dievobaimingais tapo“.

Aukoja draugų ir protėvių vėlėms ir kasmet, o ypač per Velykas, Kalėdas, Visus Šventuosius, ruošia joms puotas. Burtininkavimas ir paprotys mirusiųjų garbei kelti puotas kapinėse anuo metu Lietuvoje buvo labai paplitęs. Už tai 1653 m. nutarime baudžiama piniginėmis bandomis bažnyčios labui (BRMŠ III, 2003: 487). Lietuviai mano, jog kitame pasaulyje mirusysis gyvena taip, kaip ir čia gyvena. Po keturių savaitių rengiama ritualinė atminų puota, apie kurią sakoma: „Vėlė negalės ilsėtis, jeigu jai nepadengsi stalo. Tai vadinama stalo vėlėms padengimu“ (Vyšniauskaitė, 1994: 90).

Latviai

Apie lietuvių kaimynų latvių religinį gyvenimą praneša taip pat bažnytiniai dokumentai. Latviai valstiečiai elgiasi panašiai kaip lietuviai ir prūsai, tęsdami savo protėvių tradicijas.

1613 m. Livonijos bažnyčių vizitacijos dokumentai praneša, jog tose vietovėse latviai atsidavę stabmeldybei, turi savo žynius, garbina kai kuriuos medžius, kuriuos jie laiko šventais, „po kuriais tam tikru laiku susirenka ir aukojimui skirtoje vietoje žynio vadovaujami aukoja jautį,

statines alaus. Aukojimo metu papjovę jautį, puotauja, šoka ir atlieka savo apeigas“. Vieni garbino medžius, kiti meldėsi Perkūnui (BRMŠ III, 2003: 561).

1600 m. vešlūs medžiai, kuriuose visiškai kvailai ir prietaringai valstiečiai manė esant kažkokią dievybę, jiems matant buvo iškirsti ir sunaikinti (BRMŠ III, 2003: 563). 1618 m.: „Kasdien tose barbariškose vietose (Vendene) buvo raginama atsisakyti senųjų prietarų. Kažkoks žmogus kartu su žmona, būdami ažuolo garbintojai, buvo atvesti į sveiką protą ir, atsiklaupę priešais Švenčiausiąjį Sakramentą, žadėjo, atgavę sveikatą, medį nukirsti arba sudeginti“ (BRMŠ III, 2003: 567).

1636 m. Paulius Einhornas, evangelikų liuteronų kunigas, kritikuoja jėzuitų pastangas išnaikinti latvių pagonybę: „Žmonės buvo ir liko stabmeldžiai, nes jėzuitai nieko daugiau nedarė, tik vertė vargšus žmones klausytis jų mišių, šauktis šventųjų, <...> kietakakčiai stabmeldžiai juos tik vedžiojo už nosies, nes tol, kol būdavo jų akyse, vaizdavo gerus katalikus, labai pamaldžiai klausydavosi jų mišių, klaupdavosi ir lankstydavosi kuo nužeminčiausiai, bet vos tik dingdavo jiems iš akių, vėl tapdavo tikrais pagonimis <...> vargšai katalikų kunigai ničnieko nesuprasdavo, o apsuksieji žmonės kikendavo sau į kumštį“ (BRMŠ III, 2003: 612). P. Einhornas 1649 m. apie latvius rašė: „Nors žmonės dabar yra pamokyti krikščionių tikėjimo ir jo kasdien tebemokomi, vis tiek nemeta šios pagoniškos stabmeldystės ir tebesišaukia savo deivių, kaip tai matyti iš jų dainų, kurias dainuoja savo kalba ir kurios yra tikri himnai dievams arba dainos jų dievų garbei; aš pats daug kartų girdėjau, kaip medžiotojai tokiomis dainomis šaukiasi Miško motinos, keliauninkai – Kelio deivės, moterys – Daržų arba Gyvulių motinos“ (BRMŠ III, 2003: 630).

Už kai kuriuos vestuvinius papročius (nuotakos grobimą) buvo įvesta net mirties bausmė. Labai piktai vertinamas dainavimas vestuvių metu – „dainuodavo dieną ir naktį tokias šlykščias, nepadorias ir lengvabūdiškas dainas, kad net pats velnias nieko šlykštesnio ir nepadorenio nesugalvotų“ (BRMŠ III, 2003: 635).

„Latviai, kol būna bažnyčioje arba Dievo bendrijoje, yra krikščionys, klausosi Dievo žodžio, meldžiasi, ir tar nauja tikrajam Dievui, tačiau parėję namo vėl laikosi savo pagoniškos stabmeldybės ir prietarų. Tad daugelis, kurie turėjo juos mokyti ir šviesti, nesugebėdavo perprasti jų būdo ir savybių, jų nenuoširdumo, veidmainystės ir slapta praktikuojamos stabmeldystės“ (BRMŠ III, 2003: 636).

1689 m. daugiausia buvo aukojama per krikščioniškąsias šventes (Marijos gimimo, Apreiškimo, šv. Onos, Petro ir Povilo dienomis), kurios daugmaž atitiko senąsias latvių kalendorines šventes. Panašūs papročiai baltų ir kaimynų kraštuose išliko iki pat XX amžiaus. Mirusiesiems skirtos aukos buvo paliekamos kapinėse arba išdalijamos neturtingiesiems.

Apie 1618 m. Rygos jėzuitų kolegijos metinę ataskaitą N. Vėlius rašė: „Nors misijos vyko praėjus beveik 400 metų po krikščionybės įvedimo, senieji papročiai ir tikėjimai dar buvo išlaikę stebėtinai daug archajiškų bruožų – garbinami latvių dievai bei jų hierarchija, jiems skiriamos aukos, ritualai ir kt.“ (BRMŠ III, 2003: 548).

Matas Pretorijus

Matas Pretorijus (1631–1707) parašė didelį veikalą „Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos teatras“, kuriame paskelbė daug žinių apie senojo tikėjimo ir papročių

gyvavimą jo laikais Rytprūsiose. Tai savotiška Prūsijos lietuvių papročių ir tikėjimų enciklopedija. N. Vėlius aukštai įvertino šį M. Pretorijaus veikalą ir, aptardamas jį, padarė keletą svarbių išvadų. Šiame krašte „nuo seno buvo ryškesnė Žemės mitologija ir todėl tiek daug jos relikto išliko iki Pretorijaus laikų. Stiprus čia turėjo būti ir žynių sluoksnis, jeigu praslinkus net 300 metų po krikščionybės įvedimo dar buvo tiek daug įvairių žyniavimu bei burtininkavimu užsiimančių žmonių. Pretorijaus užrašyta medžiaga yra tarsi tiltas, jungiantis senąsias religines apeigas, ritualus su šiandieninėmis etnografinėmis šventėmis, o senuosius dievus – su šiandieninėmis mitinėmis folkloro būtybėmis ir padedantis suprasti tiek vieną, tiek kitą tradiciją. Nors Pretorijaus aprašytosios šventės daug kuo sutampa su XIX–XX amžiaus lietuvių etnografinėmis šventėmis, tačiau dar išlaiko griežtą ritualą: aukojama dievams, kalbamos maldos ir pan.“ (BRMŠ III, 2003: 106).

Šios Vėliaus mintys yra labai svarbios, nes tokio „tilto“ konstatavimas parodo, jog senosios religijos tęstinumą galima sieti su etninės kultūros tradicija.

Pretorijus pasakoja, kaip prie Ragainės senas žmogus, atėjęs iš Žemaitijos, meldėsi prie šakomis suaugusios kriaušės. Pretorijus ėmė klausinėti senio, kuris drebdamas iš baimės prisipažino, kad atėjo dėl sveikatos. Pretorijus liepė nupjauti medį.

„Katyčių pamokslininkas N. Cintijus netoli Vainotų aptikęs seną žemaitį, vėlų vasaros vakarą, kai buvo labai žvaigždėtas dangus, stovintį tarp dviejų ąžuolų ir retsykais abiem rankomis graibstantį orą, bet nekalbantį nė žodžio. Tas žemaitis, minėtam kunigui stebint, stovėjo daugiau kaip valandą, vis dėlto šis [kunigas] pastebėjo, kad retkarčiais paslapčia kažką murma.

Tačiau vyras stovėjo toks sustingęs ir visu kūnu toks nejudrus, kad būtų buvę galima pagalvoti, jog jis lyg iš žemės išaugęs. Veidą ir akis jis buvo taip įsmeigęs į dangų, kad net nematei jį judant ir tik iš graibstymo ore rankomis galėjai spręsti, jog jis gyvas. Kunigas keletą kartų jį užkalbinęs, bet anas nieko neatsakęs ir į jį net nepažvelgęs, o tik be atvangos žiūrėjęs į dangų. Pagaliau kunigas pasiryžo prieiti prie to žmogaus arčiau ir papurtęs priversti jį kalbėti, bet čia jis pastebėjo netoli esančiame slėnyje keletą žmonių; pagalvojęs, kad jie gali būti pavojingi ir savo patobelio, arba bažnyčios tarno lietuvio, perspėtas, to nepadaręs; iš tų žmonių jis sužinojęs, kad šis senas žemaitis esąs burtininkas, turėjęs jiems pasakyti apie vieną slėnyje gulintį lietuvių giminaitį, apie kurį jie neturėję jokios žinios, ar jis miręs, ar šiaip dingęs be žinios. <...> Po ilgesnio laiko žemaitis pradėjęs linguoti į visas keturias pasaulio puses. Tai trukę kokį ketvirtį valandos, tada vyras puolęs ant kelių, tris kartus pabučiavęs žemę, paskui atsistojęs ir triskart baisiai surikęs: Way, way, way. Į tą šauksmą pas jį atskubėjo žmonės iš slėnio, suklaupę prie ažuolo ir, žvelgdami į dangų bei iškėlę rankas, murmeldami meldėsi, o jis tris kartus nuleido rankas ir kaskart jam nuleidžiant rankas žmonės triskart bučiavo žemę. Tai galėjo trukti maždaug ketvirtį valandos, po to jie atsis-tojo ir žemaitis jiems nupasakojo jų giminaičio būklę“ (BRMŠ III, 2003: 269).

Matome religinį transą, primenantį šamanizmo praktiką. Pretorijus aprašo daug panašių burtininkavimo, t. y. senų apeigų atlikimo, atvejų.

„Čia galima matyti, kaip nadruviai, būdami senovės prūsais, dar užsispyrę laikosi savo senosios stabmeldystės, ir kad jų dievų atminimas jiems neišsina iš atminties, o

jei kas nors kartais prie jų prisimestų, tai būtų galima sužinoti, kad daugelis širdyje dar laikosi senosios pagonybės ir ją myli“ (BRMŠ III, 2003: 249).

„Kai prūsai buvo priversti priimti krikščionių tikėjimą, šiuos ir visus kitus dievus garbino namie slapta, savo pareigą atlikdavo dažniausiai vakarais“ (BRMŠ III, 2003: 256).

„Nadruvių moterys, kai joms ateina eilė saugoti namų ugnį, paprastai vakare, ją užžerdamos dar vartoja šiuos žodžius: „Šventoji Ponyke (Ugnele), aš tave gražiai apklošiu, kad tu ant manęs nepyktum“ (BRMŠ III, 2003: 262).

Pretorijus daro išvadą, kad jo laikais jau nyko pasakojimai apie tautos praeitį. „Per nadruvių ir skalvių keliamas šventes, kai jie išgėrę linksminasi, į žmones prabyla koks nors senas vyras. <...> Bretkūnas sako, kad jo laikais daug buvo šnekama žmonėms apie jų kilmę, papročius, karus. Nepastebėjau, kad jie dabar taip darytų. Tikriausiai jie liovėsi apie savo kilmę pasakoti palikuonims“ (BRMŠ III, 2003: 285).

Bendruomenės

Pretorijus rašo apie bendruomeniškumo ir savo dvasinių vadovų reikšmės nykimą. „Kadangi žmonės dabar nuskurdę ir tolydžio vis labiau nuskursta, tai nyksta bendruomeninės šventės, į kurias dar prieš 30 metų Nadruvoje, Skalvoje ir Sūduvoje dažnai susiburdavo visas kaimas. Aukojama būdavo viso kaimo ir kelių kaimų akivaizdoje. Ir evangelikų kunigų uoli priežiūra Kunigaikštiškuose Prūsuose prisidėjo prie išnaikinimo maldininkų, atsiradusių vietoj vaidilučių,

kurie tokiuose bendruomenių susibūrimuose būdavo reikalingi. Dabar tų tipų ten vargiai bepamatysi, nebent apsilvilkusių žemaičių elgetų rudinėmis. Kitados toksai maldininkas turėjo savus kaimus, kur kasmet lankydavosi, ir už savo maldas šį tą pelnydavosi“ (BRMŠ III, 2003: 299).

Bendruomenei palaikyti buvo tam tikrų papročių. „Čia reikia štai ką pabrėžti: tą dieną, kai šitaip švenčiama derliaus šventė, negalima nė su kuo bartis, labiausiai su šeimyna, reikia elgtis draugiškai“ (BRMŠ III, 2003: 294).

1775 m. G. Ostermejeris paskelbė „Kritiškas pastabas apie senovės prūsų religijos istoriją“. Jis rašė, jog „senovės prūsų religinių papročių pėdsakų dar yra išlikę mūsų lietuvių gyvenime“. Įsidėmėtina išvada: „Tai prietaringiausia tauta iš visų krikščionių, jie tokie atkaklūs, jog jokios poveikio priemonės neduoda vaisių“ (BRMŠ IV, 2005: 75). Panašiai to meto kuršiais skundžiamasi Livonijoje.

Kalba ir raštas

Visuomenės raštingumas, mokėjimas skaityti bei rašyti laikomas pažangos ir civilizacijos požymiu. Tačiau spauda ir raštingumas dažnai tarnavo valdančiųjų tikslams. Senoji baltų-lietuvių kultūra buvo gyvojo žodžio kultūra, ji nebuvo rašytinė kultūra. Kol Lietuvos valdovai naudojosi kitų kalbų raštu, kraštui grėsmės nebuvo. Bet kai valdantis elitas, pakeitęs religiją, pakeitė savo kultūrą ir net kalbą, jis atsiskyrė nuo savo tautos visais atžvilgiais. Nei iki Mikalojaus Daukšos kreipimosi į bajorus paskelbimo, nei jį paskelbus gau-

sioje XVII a. archyvinėje medžiagoje nėra nė užuominų, kad bajorai savo seimeliuose ar individualiai būtų reikalavę ar siūlę Lietuvos valstybinėse institucijose arba bažnytinėse kanceliarijose vartoti lietuvių kalbą. Savojo luomo kalba jie nedvejodami laikė lenkų kalbą. 1528 m. Vilniaus vyskupystės statute nurodoma, kad uždraudžiamas lietuvių kalbos vartojimas bažnytinėse krikštijimo apeigose. 1697 m. lenkų kalba tapo Lietuvos teismų ir kanceliarijos kalba, pavaduodama kanceliarinę slavų ir lotynų kalbas. Lietuvos bajorija ir miesčionija sparčiai lenkėjo XVII ir XVIII a. XIX a. lenkėjimas jau apėmė ir valstiečius.

Katalikų dvasininkams lietuvių kalba buvo reikalinga tik išmokyti melstis, o raštas – vos išmokus lietuviškai skaityti toliau mokytis lenkiškai. Raštas jau nuo M. Mažvydo pirmosios lietuviškos knygos turėjo vieną tikslą – skleisti krikščionybę, griauinant dar gyvuojančią senąją lietuvių kultūrą. Tokiomis sąlygomis lietuvių rašytinė kalba negalėjo formuotis reikiamu būdu. Ji virto žargonu, o raštija degradavo. V.Kavolis lietuvių raštiją apibūdino taip: „lietuvių kalba pradėti spausdinti tekstai pasmerkė lietuvių kalbą likti bendrojo kultūrinio regreso įrankiu beveik nuo pat jos pradžios iki Strazdo ir Daukanto XIX a. pr.“ (Kavolis 1994: 387).

Valstiečiams rašto mokytis nebuvo iš ko. 1760 m. išleisto elementoriaus paskirtis buvo padėti lietuviams išmokti lenkiškai. XVIII a. padidėjo lietuviškų spausdintų knygų skaičius, bet tų knygų turinys ir forma tarnavo tik lenkinimui. V. Kavolis rašė, jog liaudis buvo šviečiama siekiant sutvirtinti jos tamsumą. Iki pat XIX a. pabaigos kaimuose ir miesteliuose buvo skaitomos „peklos knygos“ (Kavolis 1994: 400).

Represyvioji sistema

Vytautas Kavolis 1610–1750 metus Lietuvoje pavadino „represyvosios sistemos“ viešpatavimo laikotarpiu. Tai buvo tamsiausias lietuvių kultūros laikotarpis. Viena iš tos sistemos žymių buvo „ideologinių mažumų su skirtingom esminių dalykų sampratom visokeriopas slopinimas“, o pasekmės – rezignavęs klusnumas, „savo likimo“ pasyvus priėmimas ir agresijos prieš „svetimuosius“ pagausėjimas (Kavolis 1994: 384). Čia „ideologinėms mažumoms“ mes turėtume priskirti ir didžiąją tautos dalį – beteisius valstiečius, kurių ideologija ir buvo tradicinė kultūra su išlikusia nepripažįstama ir persekiojama senameldyste.

XVII a. pabaigoje ir XVIII a. pradžioje Lietuvoje išplito pakelės ir sodybų kryžiai. Tai buvo religinio sinkretizmo apraiška, savyje slepianti prispaustos tautos pastangas atgauti savarankiškumą. V. Kavolis daro svarbią išvadą: „Lietuva pirmą sykį į savo rankas paima šiek tiek iniciatyvos krikščioniškosios religijos sferoje. Tai vidinio išsilaisvinimo pradžia pačiose nuosmukio gelmėse“ (Kavolis 1994: 399). Svarbiausia buvo siekiančio išsivaduoti žmogaus iniciatyvos. XIX amžiuje šios iniciatyvos pamažu žingsnis po žingsnio kėlė tautą.

Kryžių statymas buvo ikikrikščioniškos medinių paminklų statymo tradicijos pratęsimas. Dar 1426 m. Sambijos vyskupas Mykolas Jungė nurodė, kad antkapinius paminklus („cruces“) draudžiama statyti, o pastatytus reikia sunaikinti. 1725 metais Žemaičių vyskupijos sinodas paskelbė draudimą statyti liaudies menininkų padarytas skulptūreles ir paveikslus į koplytėles. Vyskupas A. Tiškevičius tiesiog uždraudė daryti skulp-

tūrėles, nes jos neatitiko bažnytinių reikalavimų, „jie visai svetimi bet kokiai šventai tradicijai“. Menotyrininkė Akvilė Mikėnaitė apie tai rašė: „Skulptūros raidai šis konfliktas turėjo didelę reikšmę. Atskirta nuo bažnyčios, ji išvengė pastarosios suvaržymų, ji vystėsi daugiau ar mažiau savarankiškai“ (Mikėnaitė 1995.1: 6).

Iš tiesų, tautos kūrybinės galios vėl prasiveržė savo pačios susikurtu keliu. Mediniai paminklai – stogastulpiai, koplytstulpiai, koplytėlės, kryžiai ir skulptūros buvo statomos visom svarbesnėm šeimai ir kaimo bendruomenei progom – laukuose, miškuose, upelių pakrantėse, kapinėse, piliakalniuose, kryžkelėse, sodybose. Etnografas V. Šukevičius rašė, jog Vilniaus apylinkių kapinėse buvo tiek daug kryžių, kad neliko vietos nei medeliui, nei krūmeliui. Apie skulptūrų gausumą rašė M. Brenšteinas – kiekvienoje koplytėlėje knibždėte knibžda šventųjų figūros (Mikėnaitė 1995.1: 6). Tai buvo sinkretinės religijos šventųjų skulptūros, kurių krikščioniškas apvalkalas slėpė senąsias dievybes. Prieš tokį nevaldomą liaudies religijos proveržį kovojo visos valdžios.

Liaudies skulptūras, kaip meno kūrinius, pirmieji įvertino Paulius Galaunė ir Mikalojus Vorobjovas tik nepriklausomoje Lietuvoje. O Bažnyčios atstovai ir toliau laikėsi kritiškos pozicijos. Antai prelatas Adomas Jakštas rašė, jog kryždirbiams nevalia daryti kryžių iš savo galvos, bet pagal paveikslą, jiems duotą ir dangiškos valdžios užtvirtintą. Įstatinėjimas būdelių su paveikslais šventųjų į medžius turi būti visiškai užgintas. Tarybiniais metais liaudies koplytėlės, kryžiai su skulptūromis buvo naikinami jau kitais motyvais, todėl šių tradicinių paminklų šiandien mažai belikę.

Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštis (1711–1773)

Vilniaus jėzuitų akademinės kolegijos ganytojiškos veiklos dienoraštis (1711–1773) rašytas šimtmečiu vėliau negu metinės ataskaitos, tačiau ir jame minimos senojo tikėjimo apraiškos. 1718 m. darbuotasi norint pašalinti „stalų iškilmes“, kuomet keliamos vaišės ir maitinamos mirusiųjų vėlės, kurios malda kviečiamos į puotą. „Buvo rasta žmonių, kurie garbino Saulę ir Mėnulį.“, jie buvo prašomi padėti gydyti ligas. Misija išvyko į šiaurę, kur dar gyva pagonybė, o „kaimiečių lūpomis pagarbiai tariami penkių dievybių vardai: Saulė, Mėnulis, Žaibas, Ugnis ir Duona, garbinama ugnis ir žemė. Tos pagoniškos apeigos buvo pasmerktos, jų buvo atsižadėta“.

1723 m. „Viename pagoniškame krašte viduryje pelkių buvo garbinamas didžiulis akmuo. Didelė daugybė žmonių kiekvieną sekmadienį per jaunatį iš visur suplaukdavo prie to akmens, jį garbindavo arba jam nusilenkdavo, arba klaupdavosi, arba aukodavo tam akmeniui duonos, vilnų, linų, pinigų. <...> Iš visur atvykę tikėdavosi atgauti sveikatą“ (BRMŠ IV, 2005: 123). Misininkai privertė žmones akmenį nuskandinti. Beje, ši labai sena žmonių tradicija buvo gyva dar ir XX amžiuje. Aukštaitijoje žinoma daugiau tokių akmenų, kuriems dar visai neseniai buvo nešamos aukos ir prašoma sveikatos.

1726 m. pranešama apie Dievus Pagirnius – žalčius, laikomus namuose, kurie „gyvena nematomi įsirausę žemėje <...> moliniuose puoduose arba mediniuose induose. <...> Jei tai žemei ar demonui neatiduodama derama pagarba, jie tikrai žūsta. <...> Kad toje žemėje šis demonas nebūtų daugiau garbinamas, šešis dievus pagirnius, iš pakampių ištraukęs, sumečiau į vandenį ar

ugnį. Tokių ar į juos panašių prietarų buvo išnaikinta daugiau kaip 100“ (BRMŠ IV, 2005: 125).

„Du ažuolai dievaičiai buvo nukirsti ir sudeginti, nes paprasti žmonės prietaringai juos garbino ir garsiai meldė stebuklą“ (BRMŠ IV, 2005: 126).

1781 m. Obelių dvaro instrukcijoje rašoma: „Reikia stropiai žiūrėti, kad visi valstiečiai eitų į bažnyčią kiekvieną sekmadienį ar per šventes, tai yra, kad iš kiekvienų namų bent vienas žmogus eitų į bažnyčią, o kas ketvirtą savaitę ateitų pats šeimininkas; jei neateitų, bausti dviem lažo dienomis, o jei ši atgaila nepataisytų, tada rykštėmis nuplakti. Visi privalo kasmet būtinai eiti velykinės išpažinties savo parapijoje ir pristatyti velykinės išpažinties korteles; nepriėjusiems skirti griežtą bausmę“ (BRMŠ IV, 2005: 151).

XVIII a. vidury netoli Vilniaus vietiniai žmonės garbino šventą ažuolą, apie tai buvo pranešta valdžiai. „Pasauliečių ir dvasininkų diduomenė buvo nuvykusi ažuolo nukirsti. Tačiau niekas jų nedrįsęs kirsti, kad kokia pikta dvasia iš ažuolo jam nekeršytų, tik kiekvienas tuo kratėsis, tuo lyg patvirtindami suvartų sodiečių miniai, jog vis dėlto ažuolas turįs kažin kokios paslaptingos galios. Teišdrįsęs kirsti neseniai iš Prancūzijos atvykęs, ten „prietarų nusikratęs“, Stanislovas Poniatauskas (būsimasis lenkų karalius), kuriam nieko neatsitikus ir kiti kirvio griebęsi“ (*Lietuviškoji Enciklopedija*. 1934, t.2: 538). Vis dėlto atsitiko – jis tapo paskutiniu lenkijos ir Lietuvos valdovu, kuriom ir leido sugriūti.

Baltiškoji lietuvių kultūra, prisiglaudusi valstiečio trobelėje, gyvuojanti senosiose bendruomenėse, vargiai galėjo ilgesnį laiką išlaikyti savo tapatybę. Keitėsi ir pati valstietiškoji visuomenė, o jos vaikai vienaip ar kitaip iškopdavo į viešpataujančios kultūros lygmenį. Tik jie

galėjo senąją protėvių kultūrą prakalbinti naujųjų laikų kalba. Bet išsilavinimas galėjo ir nutolinti nuo gimtosios kultūros bei pasaulėžiūros, kaip tai atsitiko su Prūsų surinkimininkais. Kristijonas Donelaitis buvo vienas iš modernėjančios lietuvių kultūros pradininkų.

Donelaitis

Jonas Balčius aiškina, jog Donelaičio „Metai“ visiškai pagrįstai gali būti įvardyti baltiškosios pasaulėžiūros bei pasaulėjautos atšvaitu. Šios ikikrikščioniškos pasaulėžiūros pagrindą visada sudarė gamta, susijusi su senaisiais dievais. „Gamtos, kaip aukščiausios realybės, aukščiausios tikrovės visuotinumą ir inkarnatyvumą suvokimas bei per daugybę įvairiausių epifanijų įprasminimas rodo, jog ir visų baltų panteono dievybių amžinumas išplaukia iš šių gamtos procesų amžinojo cikliškumo, kuris ir yra jų loginis bei koceptualusis pagrindas“ (Balčius 2006: 166). „Metuose“ persipynusios baltiškoji ir krikščioniškoji pasaulėžiūros. Vieną Donelaitis įgijo gimtinės aplinkoje ir intelektualinėje etnosų patirtyje, o kitą – protestantiškame auklėjime ir mokyme. Donelaičio fenomenas buvo galimas tik todėl, kad dar gyvavo lietuviškasis etnosas, dar buvo tradicinės kultūros nešėjų, bet šiai kultūrai kilo vis daugiau grėsmių.

Surinkimininkai

Mažosios Lietuvos lietuvininkai buvo paskutiniai vakarų baltų palikuonys. Jų kelias į išnykimą suintensyvėjo XVIII a. viduryje, K. Donelaičio laikais. Tuo metu į marų

nusiaubtą ištuštėjusį kraštą kėlėsi tūkstančiai zalcburgiečių, kurie ir paplatino liuteronišką pietizmą – asketiškąjį religingumą.

Lietuvninkai jau buvo paveikti vokiškojo liuteronizmo, paveikti raštingumo pagalba, nes Biblijos skaitymai, kurie buvo privalomi liuteronims, išstūmė iš sąmonės protėvių pasaulėžiūrą ir tradicijas. Lietuvninkai surinkimuose instinktyviai ieškojo nuosavos egzistencijos, ieškojo būdų būti savimi. Religinė dvasia, išsilaikiusi dar iš gilių protėvių tradicijos, ėgavo rūsčią surinkimininkų naminių pamaldų formą. Dievo žodžio sakytojai buvo parenkami ar išrenkami surinkimininkų bendrijoje. Tai buvo tarsi senosios saviškių dvasininkų vaidilų tradicijos pratęsimas, bet jau be senosios religijos turinio. Otto Glagau rašė, kad „nėra abejonės, jog „maldininkai“ ir jų keliaujantieji sakytojai yra dvasininkų konkurentai, ir šie dėl to širdyje prieš juos nusistatę“ (Lietuvninkai 1970: 255).

Sakytojai sąmoningai atsisakė lietuviškų papročių, tradicinių dainų ir etninių drabužių ir taip organizuotai vedė lietuvininkus į išnykimą. Lietuviams itin būdingas dainavimas buvo pasmerktas kaip nuodėmė, nes tai buvo pagonybės palikimas. Net knygos lotynišku raidynu, kurios buvo spausdinamos Lietuvai, buvo vadinamos „šėtono išmislu“, jie pripažino tik gotiškąs spausdinius. Ypač kentėjo nuo surinkimininkų 1885 m. įsikūrusi „Birutės“ draugija. Vokiečiai ir evangelikų kunigai pasi-naudojo surinkimininkais ir sugriovė visas birutininkų pastangas kelti lietuviybę ir pagreitino lietuvių suvokietinimą. Sunaikinę savo lietuviškumą, surinkimininkai dar laikėsi savo religinės bendruomenės, meldamiesi ir giedodami lietuviškai, kol juos galutinai uždraudė 1939 metais naciai.

Lietuviams iškilo naujų pavojų. 1802 m. buvo paruoštas smulkus lietuvių vokietinimo planas ir pradėta spaudoje rašyti prieš lietuvių kalbą, kad esą jos vartojimas trukdąs Prūsijos pažangai ir vokiškai kultūrai plisti. Lietuvių kalba tinkanti tik tikybai mokyti, o kultūringam žmogui esanti nereikalinga (Rėza 1958: XV).

TAUTOS BUDIMAS

(XIX a.)

Europoje vyko nauji kultūros ir pasaulėžiūros pokyčiai. Apšvietos ir romantizmo, o ypač Johano Godfrydo Herderio idėjos, pasiekė ir Lietuvą. XVIII a. susidomėjimo susilaukė ir lietuvių folkloras. Pamažu blėso neigiamas požiūris į liaudies kultūrą ir ypač tautosaką.

Liudvikas Rėza

Šiuo laikotarpiu ima reikštis Liudvikas Rėza, pradėjęs lietuvių tradicinės kultūros reabilitaciją, po šimtmečio atvedusią prie senosios religijos atgimimo. Liaudies dainas Liudvikas Rėza pradėjo rinkti 1807 m. 1825 m. spaudoje pasirodė „Dainos oder Litauische Volkslieder“. Rėza rašė, kad lietuvių liaudis, palyginti su paprastais Prūsijos vokiečiais, stovinti aukštesnėje kultūros pakopoje. Lietuviai valstiečiai esą kūrybingesni, jų menas daug tobulesnis, nes jų civilizacija aukštesnė, susikūrusi Lietuvai dar tebeturint politinę nepriklausomybę. Nepriklausomo savo būdo lietuvis niekad neprarado: jis pratęs su savo viršininku kalbėti kaip su sau lygiu (Rėza 1958: XVII).

L. Rėza rašė, jog Lietuvoje krikščionybė įvesta labai vėlai, tik XV amžiaus pradžioje, o pagonybė laikėsi ilgai ir po reformacijos, paminėdamas M. Pretorijaus veiklą „Prūsijos įdomybės“. Straipsnyje apie liaudies dainas L. Rėza rašo, jog jose iki šių dienų išliko prisiminimas pagoniškųjų dievybių – Perkūno, Laimos, Giltinės, Bangpūčio, Žemynos. L. Rėzos dainų rinkinyje apdainuojama Saulė, Aušrinė, Mėnulis; gražios eilutės

„Miela Saulyte, Dievo dukryte“, „Žemynėle, žiedkelėle“ ir kt. Dėl poros mitologinių dainų autentiškumo iki šiol abejojama. Tačiau tos dainos tik patvirtina L. Rėzos simpatijas senajai lietuvių mitologijai ir religijai. L. Rėza neskyrė prūsų bei prūsų lietuvių nuo visos lietuvių tautos.

1809 m. poemoje „Balgos griuvėsiai“ L. Rėza išsako pranašavimą apie būsimą rūstų sprendimą kryžiuočių ainiais. „Ainiai Armino, sakykit, kuo nusikalto ši tauta, kuri netrokšdama aukso ir užkariavimų, bet ažuolynų tyliame pavėsyje garbino tik savus dievus? Ateis ana diena didžioji, aukštai ten rūstus bus sprendimas: Kaltė krenta ant galvos tironų ir, kaip vėjo išnešiojami šiaudai, dings iš svetimų kraštų pagrobti turtai. Pali kuonys, atsiminę jų tėvams darytą skriaudą, keršys už nekaltai praliętą kraują.“

Vyko ir socialinės permainos, plito visuomenės demokratėjimo idėjos. Atsirado bajorų bei išsilavinusių žmonių, kurie suvokė baudžiauninkų beteisiškumą. Tai smerkė ir K. Donelaitis, o 1816 m. Dionizas Poška savo „Mužike Žemaičių ir Lietuvos“ rašė: „Dėl ko gi tave niekin, kaip dulkes tarp vėjų?“ Brendo supratimas, jog ir šitie engiami ir beteisiai žmonės priklauso tautai, jog jie taip pat verti pilietinių teisių. Prasidėjo ilgas procesas, kuriame žemiausio socialinio sluoksnio kultūra, išsaugojusi pagoniškąjį paveldą, ėmė pamažu kilti į pripažinimą. Bet kelias buvo ilgas su daugybe kliūčių. Žymiausi Lietuvos žmonės – poetai, istorikai – patyrė vidinių prieštaravimų ir skaudžių apsisprendimų, kuriems didžiausią įtaką darė santykis su bažnyčia. Vis dėlto lėmė ne subjektyvūs sprendimai, bet didžioji tautos tradicija – gimtoji kalba, žemė, primiršta istorija, platus folkloro paveldas.

Birutė

Vaidilutės Birutės kultas ilgiausiai išsilaikė pajūrio krašte. 1842 m. L. Jucevičius rašė: „Liaudis, su didžiu dėkingumu atsimindama tos kunigaikštienės (Birutės) dorybes, po mirties įskaitė ją į savo krašto deivių tarpą. Net kai jau visai sunyko pagonybė Žemaičiuose, pastarieji žmonės nesiliovė Birutės laikyti šventąja. Minios žmonių plaukdavo iš tolo melstis prie jos kapo ir prašyti, kad ji iš šventovės aukštybių pažvelgtų į jų skurdą. Krikščionių kunigai turėjo ne sykį vaikyti susirinkusiųjų pulkus. Tačiau nei įkalbinėjimai, nei grasinimai, nei ginkluotų pajėgų naudojimai neįstengė fanatikų atgrasinti. Su ginklu rankose jie rinkdavosi atiduoti garbės mirusiajai Birutei“ (Jucevičius 1959: 441–442).

Silvestro Valiūno apie 1823 m. sukurta ir vėliau Dionizo Poškos pataisyta Birutės daina virto liaudies ir tautine daina. Ši daina buvo bundančios tautos daina, atsiradusi prisimenant Birutės kultą Palangoje. Dainos kūrimo procese be Poškos, dalyvavo dar Daukantas, Jucevičius, Gizevijus ir kt. Birutės daina lenkiškai išplito tarp lenkakalbių, o žemaičiams tapo tiesiog himnu, kurį nustelbė tik Vinco Kudirkos himnas. Dar Maironis rašė: „Ir skamba po kaimus Birutės daina“. Birutės vardas buvo labiau pamėgtas net už išpopuliarėjusią Gražiną ir Pajautą, ypač aušrininkų laikais, vardą pamėgo ir latviai. Mažonoje Lietuvoje Birutės draugija pradėjo savo veiklą 1885 m. ir tapo lietuvininkų sąjūdžio simboliu. Vėliau Lietuvos universitete nuo 1928 m. veikė studentų Birutės draugovė. Vaidilutės Birutės tradicija pasirodė esanti tikrai gajai.

Romantizmo banga, pasiekusi Lietuvą, sujudino kultūrinį elitą, kuris buvo jau lenkakalbis ir net davė lenkams didelį poetą Adomą Mickevičių. Būrys užsi-

degusių literatų rašė apie nuostabią senovės Lietuvą, o Teodoras Narbutas lenkiškai parašė devynių tomų „Lietuvių tautos istoriją“. Pirmas tomas buvo skirtas lietuvių mitologijai. Jame gana daug etnografinių aprašymų, kurie liudija kraštotyros formavimąsi Lietuvoje. Nors T. Narbutas, kūrybiškai sekdamas antikinę mitologiją, atkūrinėjo lietuvių pagoniškąją mitologiją, jis nelaikė jos lygiaverte krikščionybei, taip pat jis nemanė, kad reiktų grįžti prie protėvių lietuvių kalbos. J. Jurginis rašė: „Narbutas aukštino ne tik Vytautą, bet ir kitus LDK valdovus už jų nuopelnus krikščionybei, nes atkakliai naikindami pagoniškus prietarus, jie kultūrinę savo valdinius. <...> Liaudis pakluso monarchams, nes matė esant jų tėvus, noriai vykdė jų valią, nes matė, kad juos visuomet vedė prie gero. <...> Aukščiausias viešpats parodė mūsų žemėje stebuklą, švelniu vėjeliu išsklaidęs ilgaamžio tamsumo miglą. Išsigalėjusi pamažu šviesa, laimė, tautinė santarvė, laisvė ir individualus gėris“ (Jurginis 1984: 193). Beveik kaip Antano Baranauko krikščioniškoje poezijoje.

Senosios lietuvių religijos ir mitologijos populiarumą galima pastebėti tarp Vilniaus universiteto studentijos. „Nenaudėlių“ draugijos nariai turėjo slapyvardžius, kurie buvo vartojami sueigose. Narys turėjo pats pasirinkti slapyvardį ir būtinai iš lietuvių mitologijos. Jis turėjo žinoti pasirinkto dievo paskirtį, užsiėmimą. Antai J. Šimkevičius turėjo Perkūno slapyvardį, a. Sniadeckis – Sotvaro ir t. t. Tačiau pasigirdo ir kritiškų balsų. Universiteto rektorius J. Sniadeckis piktinosi, kad jaunieji poetai rašą apie laumes ir įvairius vaiduoklius: „Argi tos nesąmonės ir plepalai, iškelti iš tamsybių ir prietarų amžių, gali dominti išlavintus žmones“ (Griška 1971, 4: 29).

Lietuvybė imta suvokti kaip neatskiriama nuo pagonybės, kuriai sužlugus sunyko ir lietuvybė. Tokias mintis reiškė nemažai to meto rašytojų ir kultūros veikėjų.

Juzefas Kraševskis rašė: „Drauge su lietuvių tikyba pragaišo viskas, kas su ja šiaip ar taip susivieniję buvo: papročiai, kalba, iš dalies net senoviškos tiesos. Ant jų vietos atsirado lenkiškos ir rusiškos: kalba, papročiai, tiesos. Jau jei kur, tai čionai tikyba buvo viskuo, rišosi nepertraukiamai su tautyste ir drauge su savimi ją priblokšti turėjo. Atimant tikyba, niekinta visą atskirą Lietuvių tautystę. Reikėjo numirt, idant svetimu nauju atgimtum“ (Basanavičius 1903: 7–8).

Simonas Daukantas

Simonas Daukantas iškilo kaip nelaukta ir netikėta asmenybė, jis gerokai skyrėsi nuo jį supusių bendraamžių. Kas jį paskatino taip radikalai pasukti lietuvybės keliu? Juk Vilniaus universitete studijavo, panašią literatūrą skaitė ir Adomas Mickevičius bei kiti Vilniaus universiteto šviesuoliai, jų idėjos ir mintys buvo artimos, jie vaikščiojo to paties Vilniaus gatvėmis. Gal S. Daukantas buvo imlesnis etniškiems impulsams? Žinomas pasakojimas, kaip S. Daukantas akstiną dirbti lietuvybės labui gavęs kartą Vilniuje iš išeinančių iš bažnyčios kaimiečių vyrų užgirdęs nusiskundimą, kad, girdi, jie iš kunigų negauna savo kalba išgirsti pamokslo ir savo kalba neturi jokių knygų. Kokia dvasia buvo užplūdusi S. Daukantą, galime įsitikinti skaitydami jo ankstyviausią veikalą „Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių“ (1822). V. Kavolis apie S. Daukanto idėjas rašo, kad pirmą sykį

po pusketvirto šimtmečio pastangų sunaikinti pagoniškąją kultūrą ir tautosaką savo raštuose ją reabilituoja (Kavolis 1994: 432). S. Daukantas manė, kad tuometinės baudžiavos deformuoto kaimo ir krikščionybės moralinės kultūros pastatą iš viso reikėtų nuversti, grįžtant praeitin, į geresnius – lietuvių būdai labiau tinkančius senovės papročius ir žengiant, iš kitos pusės, priekin, į moderniojo mokslo šviesą.

S. Daukanto „Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių“ (1845) buvo vienintelė ir kartu labai svarbi Lietuvai knyga, išspausdinta ir platinta jam gyvam esant. „Būdas“ geriausiai išreiškė tautos budimo dvasią, kurios paslaptį potekstė jaučiama kiekviename knygos sakinyje. Šią knygą beveik galima būtų pavadinti pirmąją lietuviška knyga, lietuviška ne tik savo kalba, bet, svarbiausia, turiniu. Ją galima būtų pavadinti ir „Lietuvių tautos knyga“, tokia kaip Biblija – žydų tautos knyga, Edda – germanų tautų knyga, Kalevala – suomių tautos knyga. „Būdą“ Daukantas rašė, kad tautiečiai pažintų savo tautos praeitį, jos vertybes ir tiesas, kad galima būtų atsispirti nedraugams, atgauti pasitikėjimą savimi, savo jėgomis. Dar giliau jis jautė, jog tautai reikalinga knygų knyga, kuri būtų lietuviui vadovėlis, savotiškas katekizmas. „Būdas“ svarbus ne istorinėmis žiniomis, šaltinių panaudojimu, bet, galima sakyti, dvasiniu mokymu. Kiekviename sakinyje jauti jėgą, ir nesvarbu, apie ką rašoma – apie girias, dievus, karybą, sodybą, gyvenamus pastatus, – visur spinduliuoja pirmą pradę galybę ir tiesa. Lietuviško šventraščio tiesos dėstomos tvirtais it ažuolas sakiniais, ir tie sakiniai turėtų būti išmokstami atmintinai, kaip kasdieninės maldos. „Motinos, išleisdamos savo vaiką į svetą ir įduodamos jam Laimos ženklą, sako: „Mirk, vaikeli, ar doru žmogumi būk ir namų savo

neužmiršk“ (Daukantas 1993: 8). Dorumas – tai svarbiausia lietuvių vertybė, galinti padėti išsilaikyti ir laimėti, tai stiprybės šaltinis. Dorumas suprantamas kaip senosios lietuvių religijos ir tradicinės kultūros esmė. Doras buvo tas, kuris laikėsi papročių, kuris sutarė su dievais ir žmonėmis, buvo darbštus ir kantrus. „Aukščiau visko – laisvė. Kožnas velijo ant vietos liuosas mirti, nekaip kraugeriam vergauti. Laisvė ir nepriklausomybė reiškė gyventi taip, idant nereikėtų nuo svetimų prašyti, nuo neprietelių maldauti. Kožnas savo nuopelnu ir uždarbiu kakinos, svetimo negeidė. Tas tarp jų turtingu vadinos, kas nuo svetimo nieko nereikalavo“.

S. Daukantas, vienas iš pasišventusių lietuvių, rašė lietuvių knygą – dorybių ir auklėjimo šventraštį. Tautos knyga – tai knyga, kurią turi visi skaityti, suprasti ir gerbti, turi ja vadovautis. Ar tapo šis veikalas Tautos knyga? Deja – ne, tačiau tautinio sąjūdžio žmonėms, aušrininkams tokia ji tapo. Apie S. Daukanto darbus „Aušrai“ A. Baranauskas rašė: „Jis nė vienos knygelės neišdavė apie krikščioniui reikalingus daiktus. Jo brošiūros buvo apie lotynišką gramatiką, biografiją Kornelijaus, apie tabako auginimą, apie bičių veisimą, apie apsidabojimą su ugnimi apsieinant, pavyzdys senosios Lietuvos etc. Valančius siuntė Daukanto knygas visiems kunigams dėl pardavimo žmonėms, ale beveik visur jos klebonijose pasilikusios, kadangi jų nieks nenorėjo pirkti. Žmonės jos visai neišmanė“.

Vienas iš svarbesnių „Būdo“ skyrių „Tikyba senovės lietuvių“. S. Daukantas teigia, jog žinios apie senąjį tikėjimą yra nusišlėptos arba išnaikintos, belieka vienas šaltinis – „lietuviški žodžiai, įrašyti senovės gadynių raštuose“. Pasaulio gyvybės įkvėpėjas arba perėtojas yra Perūnas arba Perkūnas. Dar J. Lasickis rašė, jog

Perkūnas savo motiną Saulę, per dieną nuvargusią ir nudulkėjusią, vakare vedęs į pirtį, idant ryto metą vėl linksma keltųsi ir žibėtų. Perkūnas parūpinęs žmonėms ugnį, todėl „anie turėję ugnį už slaptį savo tikybos. Žodis pats kurti, kurstyti buvo šventu ir dėl pačios ugnies tedėvimas, todėl jį vadino Kūre, arba Kūrėju, vadino jį Praamžiu, amžiaus neturinčiu, vadino jį Aukštėju, Gyveleidžiu, Visagysčiu, t. y. visiems gyvybę duodančiu, vadino jį Vaisgamčiu, Aukopirmu, Labdariu, Derintoju, Sutvaru, Pergrūdžiu, Viešpačiu“. S. Daukantas senovės lietuvių dievus laikė Aukštėjo arba Perkūno privalumais arba galybėmis, prie kurių žmonės priprato, kaip prie atskirų dievybių: „Lietuvių žyniai ir išminčiai savo Perūnui pagal jo privalumus daug vardų pramanė“ (Daukantas 1993: 80). „Būde“ toliau aprašomi senieji lietuvių papročiai, šventės, šventvietės. Šią religijos aprašymą galima pavadinti Daukanto teologija, kuri padarė įtaką vėliau prasidėjusiam senosios religijos atgimimui.

Antanas Baranauskas

Antanas Baranauskas pradėjo poeto kelią lietuvių tautinio budimo pradžiose. Jis rašė: „Pirmieji tiesos spinduliai mano prote lietuviškai praspindo; pirmieji širdies jausmai lietuviškai man krūtinę sukaitino, sudrebino. Mane motutė lietuviškai supdama lylavo, auklėtoja lietuviškai pasakas sakydavo. Pirmosios dainos lietuviškai man širdin kliudė“. 1857 m. poetas parašė eilėraštį „Dainu dainelė“, kuriame apdainavo senovės Lietuvą: „Ant smėliakalnių, ant piliakalnių/ Ažuolai švęsti kerojo,/ Ir tie dievaičiai, kuriuos žemaičiai,/ Kuriuos lietuviai turėjo“. Bet jau šiame eilėraštyje Baranauskas reiškė pasitikėjimą

bažnyčia: „Nors ponai spaudė, bažnyčia glaudė/ Lietuvos prastus žmonelius/ Po savo sparnu, kaip tikrus tarnus/ Kaip tikras savo aveles.“

1858 m. parašė „Anykščių šilelį“, kur grožisi senąja Lietuva, o pati poema tapo lietuvių poezijos klasika. A. Baranauskas išreiškė lietuvių dvasią, šiandien suprantamą, kaip indoeuropietišką archetipinę mąstyseną. Poemoje viešpatauja tokie žodžiai, kaip miškas, kalnas, drūtumas, šventumas, amžinas žaliavimas, vėjas ir kt. Iškeliamos tokios vertybės, kaip žmogaus ir medžio ryšys, senųjų dievų – Perkūno, Vėjo dievo ir kitų apraiškos. Poetas turėjo ne tik prigimtinės protėvių dvasios, paliestas tautinio atgimimo įtakų, jis domėjosi tautosaka, krašto istorija. Matyt, kad jis kurį laiką balansavo tarp lietuviybės ir krikščionybės, bet pastaroji galutinai jį patraukė bažnyčios ir seminarijos sienose. 1861 metais jis jau rašė: „Ir stenėjo sviestas po blūdais pagonų,/ Kintėjo sunkybės dievų ir ponų./ Žmonės vogė, mušės ir paleistuvavo“. Baltai buvo baudžiami pelnytai, nes nenorėjo krikščionybės priimti: „Kryžiauninkų vaiskas Prūsus pakorojo:/ Atėmė žemę, žmones iškapojo,/ Apkrikštijo gvoltu ir nevalio laikė. <...> Kas dievo neima pyrago,/ Tas pasakum paklauso kruvino botago“. O po Lietuvos krikšto: „Lietuva tų dien atgijo, prašvito./ Pagonijos šturmas nuo dūšių nukrito,/ Pasibaigė dienos vargo ir koronės,/ Prasi-dėjo dienos Dieviškos malonės, Prasidėjo amžiai gerumo ir laimės“ (Baranauskas, 1970: 55–58).

A. Baranauskas galų gale net ėmė reikšti nepasitenkinimą lietuvių tautiniu sąjūdžiu, smerkė „Aušrą“. Būdamas vyskupu 1878 m. yra pasakęs: „pas ką bus rasta lietuviškų laikraščių, tas bus iš seminarijos išmestas“. A. Baranausko atitolimas nuo lietuviybės primena Mažosios Lietuvos sa-kytojų žlugimą lietuviybės atžvilgiu.

Lenkėjimas ir lenkinimas

XIX a. tvirtesnio ūkininko troboje knyga tampa lyg ir prestižo reikalu. Dvaruose ir dvareliuose spausdinto žodžio tradicijos senos, gilios, bet jos daugiausia atspindi lenkiško žodžio kelią. Ekonominių ir politinių privilegijų užtvaramis atsitvėrę Lietuvos bajorai, visa dvarininkija buvo svetima lietuvių liaudžiai ir kultūrine prasme: lietuvių liaudies kultūros ir kalbos niekinimas ėjo kartu su socialine priespauda (Aleksandravičius 1989: 62).

LDK jėzuitų mokyklose buvo įvestos metelingos. Metelinga – mokinių bausmės lentelė, kabinama ant kaklo prakalbėjusiam lietuviškai ir nešiojama skirtą dienų skaičių. Vėliau metelinga buvo įvesta į visas mokyklas ir kabinama tik lietuviškai prakalbėjusiam mokiniui. Metelingos buvo panaikintos tik po to, kai visas mokyklas perėmė carinė valdžia.

1830–31 m. sukilimo lietuviškame atsišaukime į žemaičius ir lietuvius sakoma, kad nugalėjus sukilimui „palikset tuo kartu tikrais Lankais walnays“ (Lietuvių tautos tapatybė, 2007: 44). Lietuvių bajorai ir dvarininkai laisvės idėją siejo su lenkiškumu. Išsilavinimas reiškė tapimą lenku.

Lenkėjimas suintensyvėjo panaikinus baudžiavą. Lietuvos lenkėjimas vyko visą XIX amžių, nors tuo pačiu metu vyko ir priešingas procesas – lietuvybės budimas.

Buvo nemaža Lietuvos vietovių, kur lietuviškai pradėta melstis ir giedoti tik XIX a. pab. ir XX a. pr. Vilniaus vyskupijos bažnyčiose vyko nuolatiniai konfliktai tarp lenkuojančių ir norinčių lietuviškų pamaldų. Vincas Martinkėnas knygelėje „Lenkinimas per Vilniaus vyskupijos bažnyčias 1897–1940“ (1989) aprašo daugybę faktų, kaip

buvo trukdoma atsirasti lietuviškai katalikybei. 1933 m. Rudnios bažnyčioje įvyko kruvinos muštynės, o lenkuojantys šaukė „užčiaupti burnas pagonims“. 1935 m. Eišiškių kunigas Kulikovskis įtikinėjo, kad kas lietuviškai meldžiasi, mokosi ar skaito, tas yra pagonis ir užsitraukia Dievo nemalonę. Tokiems savo parapijiečiams suregistruoti įsitaisė „juodąją knygą“. Vilniaus krašte tokia nuomonė apie lietuvius išsilaikė iki mūsų dienų. Lenkiškame leidinyje „Konteksty“ (1993, Nr. 3-4) paskelbta Vilniaus krašto lenkų sociologinė apklausa. Jų nuomone, lietuviai iki šiol yra pagonys, o katalikais tik apsimeta: „Lietuviai mėgsta prie namų dėti akmenis, sodinti ąžuolus, statyti ąžuolinius stulpus – tautodailės kūrinius, jie kūrena ugnį savo švenčių metu. Lietuviai mėgsta susirinkti prie piliakalnių, pilkapių, dainuoja pagoniškas liaudies dainas.“

Sinkretizmas

Kadangi sunaikinti senojo tikėjimo, slypinčio liaudies papročiuose ir folklore, nesisekė ir buvo neįmanoma, krikščionybės idėjoms ir simboliams teko derintis prie vietinių tradicijų. Tai buvo sinkretizmo kelias, kuris formavosi pasaulėžiūroje, liaudies mene, kalendoriniuose papročiuose ir pan. Ir čia matome dvilypumą, kuomet po oficialiais simboliais ir apvalkalais glūdi senoji tradicija, senieji dievai ir deivės.

Religinėms galioms svarbu ne tiek jų išvaizda, kiek sakralioji funkcija, o funkcijos dažniausiai išlieka iš gilios senovės. Štai kodėl sinkretizmas gali egzistuoti išlaikydamas senąsias sakralumo tradicijas.

Kadangi minėti senųjų dievybių vardus buvo draudžiama ir pavojinga, jie būdavo nutylimi arba keičiami.

Gintaras Beresnevičius mano, jog tokia tabuizacija turėjo vykti dar iki XIX a. vidurio, tačiau liaudies dainose ar tautosakoje įstvirtino ne krikščioniški vardai, bet Perkūnas, Dievas ir Velnias, kurie „prarijo“ senuosius dievavardžius. Ši trejybė tiesiog išlaikė seniausią lietuvių religinę tradiciją.

Dievdirbiai, droždami šventuosius ir biblinius personažus, dažniausiai drožė savo gimtojo kaimo žmonių veidus ir pavidalus, arba savo mitinius globėjus.

Marcelijus Martinaitis rašė: „Atrodytų, kad tų statulėlių akimis praregėjo lietuvių garbintas, apdainuotas ir šventu laikytas dainų ir senųjų tikėjimų medis. Lyg būtų išsipildęs pagonių religijos įtikėjimas, kad mirusiųjų vėlės po mirties apsigyvenančios medžiuose.“ (Martinaitis, 2002: 17). Liaudies medinė skulptūra, tarsi koks Janusas, turi du veidus: vienas jų iš koplytėlių, nuo stogastulpių atgręžtas į mus, į mūsų laiką, o kitas – gilyn į praeitį, į kolektyvinę sąmonę, t. y. į senąją religiją. Krikščionių dievai ir šventieji nebūtinai reiškė naujų sakralinių funkcijų atėjimą į žmonių gyvenimą, bet daugiau pastangas išstumti tradicines šventybes.

Sinkretizmo procesas nebuvo ir negalėjo būti sklandus. Senoji tradicija grūmėsi su ateivės religijos pastangomis įsigalėti. Sunkiai sekėsi įveikti senamedžiškų paminklų statymą. M. Valančiaus laikais Grinkmiškio parapijoje klebonas persekiojo stogastulpių ir koplytėlių statymą. Būdingas buvo nutikimas Žemaitijoje prie iš senovės gausiai lankomo Aušrinės kalno. 1845 m. žmonės leido pastatyti medinį Kristų prie didelio ąžuolo, prie upelio – Aušrinės kalno papėdėje. Netrukus norėta vietą panaikinti ir perkelti skulptūrą į bažnyčią. Vietiniai žmonės tam pasipriešino (Kosman, 1976: 241).

Dievo vardas paprastai siejamas su krikščionišku Dievu, pamirštant, kad lietuviškas Dievas yra baltiškos ir indoeuropietiškos kilmės ir kad jo turinys yra skirtingas, kitoks. Įvairių laikotarpių šaltiniai mini lietuvių tradicinėse šventėse ir apeigose pagarbinamą Dievą. Be didesnių svarstymų Dievo paminėjimas priskiriamas krikščioniškai tradicijai. Tačiau Norbertas Vėlius, aptardamas 1653 m. „Knygą nobažnystės krikščioniškos“, rašo: „Dangaus Dievo, skalsinančio į žemę beriamą sėklą, laistančio ją šiltu vandeniu, paveikslas yra artimas senųjų, ikikrikščioniškųjų dievų, besirūpinančių žemės vaisingumu ir derlingumu, žmonių sveikata ir gerove, paveikslams. Ypač liaudies tikėjimus primena teiginys, kad derli ta žemė, kurią Dievas užmina koja“ (BRMŠ III, 2003: 531). Ypač ryškūs tokio Dievo bruožai yra lietuvių liaudies dainose, kurios iki pat XX amžiaus neįsileido universalaus krikščioniško Dievo į savo dainas. Krikščionybės diegėjai baltų žemėse buvo paėmę bendrabaltišką „Dievą“, kaip krikščionių Dievo atitikmenį, ir ilgus šimtmečius stengėsi įveikti senojo Dievo turinį ir užvaldyti baltų sąmonę monoteistinio krikščioniško Dievo galiomis. XVII a. tekstuose gana dažnai skamba lietuviški kreipiniai ir maldos į Dievą. Nereikėtų to priskirti krikščionybės įsigalėjimui liaudies religijoje. Po vienu Dievo vardu dar ilgai slypėjo ir viena, ir kita religinė tradicija. Lietuvišką Dievą išvelgti galima liaudies dainose, kur jis pasirodo tik tam tikrais konkrečiais atvejais.

Dievas duoda giedrą dieną, nes pats yra dangus, dangaus šviesa: „Davė Dievas giedrą dieną, šviesų vakarėlį“; „Duok, Dievuli, giedrą dieną man rūteles sėti“.

Dievas duoda derlių, rugius ir duoną: „Oi tu Dievužėli, didis sėjužėli, dovanok pėdelį, o atstumk vargėlį“;

„Duos tamstai Dievas baltą duonele“. Rugys siejamas su Dievu, todėl rugius sėja šviesią dieną švariai, baltai apsirengęs sėjėjas.

Dievas susijęs su vedybomis, vestuvėmis: „Žada Dievas mane į porą“; „Kad tu būsi Dievo skirta, vis tu būsi mano“; „Ar Dievo duota, ar Laimužei lemta, ma mergelė“; „Nepaskyrė Dievulis dalelės, neužaugo dėl manį bernelis“; „Kad Dievas duotų po bernelį“.

„Dievas“ įvairiomis formomis žinomas beveik visoms senosioms indoeuropiečių tautoms nuo pat protokalbės laikų. Tačiau labai svarbu pažymėti, jog baltai ir senieji indai išlaikė pirmąjį Dievo vardą ir reikšmę, o slavai ir iranėnai žodžiui Dievas (*devas* ir kt.) suteikė priešingą, t. y. neigiamą, prasmę (Toporov, 1975: 324), o Dievą ėmė vadinti *Bog* (slavai), *Gott* (germanai). Tai būdinga reformuojamoms religijoms. Baltai išlaikė senąjį Dievą, ir tai rodo jų religijos stabilumą ir mokėjimą per tūkstantmečius tęsti religinę tradiciją.

Ką patyrė lietuviškas ugnies gerbimas, stiprus jau gilioje senovėje? Ugnies gerbimo įvairovę rodo ugnies dievybių gausa. Tai Gabija, Gabjauja, Jagaubis, Polengabija (Pelenų Gabija), Dimstipatis ir kt. Krikščioniškųjų konkurentų, ugnies globėjų, taip pat būrys šventųjų – Agota, Florijonas, Barbora, Laurynas, Cecilija ir kt. Kadangi Gabijos ir Agotos vardai panašūs, jie ir buvo tariami pakaitomis arba kartu. Pavyzdžiui: „Gabija, Agota – žibi sukurta, mygok užklota“ (Laukuva).

Tačiau išstumti visų lietuviškų ugnies dievybių nepavyko. Gabijai buvo meldžiamasi ir XX amžiuje, o maldų išliko stebėtinai daug. M. Martinaitis mano, jog ritualinio deginimo paprotys buvo išlikęs ir elgesyje su krikščioniškais dalykais. Nustoję gerai tarnauti „šventukai“ – statulėlės, šventųjų paveikslai, maldaknygės ir kt.

būdavo atiduodami ugniai, tikint, kad ugnis sielą išvaduoja iš materialaus kūno (Martinaitis, 2002: 38).

Tacito minima aisčių Dievų Motina rodo gilią lietuvių religijos moteriškumo tradiciją, į kurią įsiterpė ir archetipiškai susijusi krikščionių Marija. Katalikų valdomoje Lietuvoje paplito šv. Marijos garbinimas, nes liaudyje jis buvo suprantamas kaip Motinos globėjos garbinimas. Žemaitijoje gausu koplytėlių su šv. Marijos statulėlėmis. Vilniaus Aušros Vartų Dievo Motinos garbinimas taip pat gali reikšti Deivės senovinio gerbimo tęsimą. Dievų Motinos palikuones Žemyną ir Laimą iš sakralinės sferos ėmė stumti šv. Marija. Lietuvių istorinė atmintis jau nebeveikė, ir tai, kad Marija buvo Kryžiuočių ordino globėja, kad ji laimino baltų naikinimą, o nukariauta teritorija buvo pavadinta „Marijos žeme“, lietuviams jau nieko nebereikė. Svarbu buvo turėti deivę užtarytoją ir globėją. Tačiau visai paneigti Žemynos nepavyko, tad ji buvo gerbiama ir mylima iki pat XX amžiaus.

Perkūnas – vienas iš svarbiausių lietuvių dievų – išliko su savo vardu, nors jo funkcijas bandė perimti biblinis Elijas. „Alijošius važinėjęs poru baltų arklių ir su karietu pa dungų, ir ratai skelių ugnį. Tai tį Perkūnas“ (Laurinkienė 1996: 193). Pavasario Perkūną ėmė keisti šv. Jurgis, mat ir vienas, ir kitas išlaisvindavo žiemos pašalo sukaustytą žemę.

Rūpintojėlis – susimąstęs, kenčiantis Kristus. Socialinės ir dvasinės prievartos nukamuotas lietuvis įžvelgė tokiame Kristuje save, savo likimą. Kaip M. Martinaitis rašė, Rūpintojėlio kilmė neaiški, jis nėra bažnyčios įteisintas kaip kanoniškas siužetas, bet baudžiauninkams artimas.

Populiariausias liaudyje buvo Dievas Senelis, žmoniems pasirodantis keliaujančio elgetos pavidalu. Gausu pasakojimų apie susitikimus su Dievu Seneliu, apie jo

stebuklingą elgesį, apie pamokymus ir pabaudimus. Jis sergėjo dorovę ir tikrino žmonių dorumą, buvo dievas, keičiantis savo pavidalą. 1935 m. pasirodė „Mūsų Tautosakos“ IX tomas su J. Elisono parengtu dideliu rinkiniu „Dievas Senelis“. Dievas Senelis vadinamas keliais vardais, taip pat ir krikščioniškais, tačiau Dievas Senelis neabejotinai atėjo ne iš krikščioniškos tradicijos. Jis buvo paprastų žmonių, valstiečių dievas globėjas, dažniausiai pasirodydavęs kaip senelis elgeta. Pasakojimuose ponai jį vydavė šalin, o vargšai žmonės elgetą priimdavo, pamaitindavo ir apnakvindindavo. Ponai būdavo nubaudžiami, o gerieji žmonės apdovanojami. Toks dievas žinomas ir kitų senovės tautų tradicijose. Baltų rytiniai kaimynai finno-ugrai taip pat turi panašių pasakojimų apie dievą senelį. Mariai pasakoja, jog tuo seneliu pasirodydavęs dievas Perke (baltų Perkūno atitikmuo) (Mify drevnej Volgi 1996: 337). Skandinavų dievas Odinas, pasivertęs paprastu valstiečiu, keliauja su lazda po žmones ir visko juos moko. Norbertas Vėlius, tyrinėjęs pasakojimus apie Dievą Senelį, priėjo išvadą, jog pasakojama ne apie krikščionių Dievą, bet apie chtoninį dievą – Velnią, gyvulių ir mirusiųjų globėją (Vėlius 1979: 98). Dievas senelis kartais už gerus darbus kviečia žmones pas save – į mirusiųjų pasaulį. Dievas senelis taip pat vaišinamas per Kūčias, Velykas, mirusiųjų atminimus, šermenis. Galima manyti, jog Dievas Senelis – tai senasis Protėvis. Būtent Protėviai arba Dziedai, kaip sako dzūkai, buvo ypatingai gerbiami metinių švenčių metu. Seneliu galėjo būti pasivertęs ir pats Perkūnas.

Velnius – sinkretinė dievybė, lietuvių tautosakoje ir tikėjimuose turėjusi krikščioniškų ir senojo Velino bruožų. Bažnyčios pastangomis Velnio vardu buvo vadinami ir įvairūs senieji dievai. Krikščioniškojo demonizmo tame

vis dėlto buvo daug mažiau. Lietuvių folklore ir liaudies tikėjimuose Velnias buvo populiariausias mitinis veikėjas, bet toks jis buvo ne dėl savo pragariškų savybių. N. Vėlius rašė: „Velnias – žmonių draugas ir priešinys, jis yra žmonėms artima mitinė būtybė, besisukiojanti, o kartais ir gyvenanti čia pat, žmogaus pašonėje, ir bematant pasirodanti, kai tik žmogui reikia pagalbos. Neretai lietuvių liaudies sakmių ir pasakų pradžioje vaizduojama, kaip patekęs į nelaimę žmogus šaukiasi dievo ir visų šventųjų, tačiau niekaip negali prisišaukti, o tik pagalvojęs apie velnią – šis tuoj prisistato ir siūlo paslaugas. Ir užmokestis už jas ne toks jau baisus, juoba, kad beveik visada žmogui nuo to užmokesčio pavyksta išsisukti“ (Vėlius 1987: 200). Santykis su šia dievybe tik patvirtina lietuvių tradicinės kultūros chtoniškumą. Lietuviškasis Velnias neįgijo krikščionybei būdingų demoniškų bruožų. A. Mickūno nuomone, lietuvių kalba ir jos ypatybės sunkiai prileidžia demonišką vaizduotę, pati kalba neturi agresyvių ir piktų bruožų.

Sinkretizmas vis dėlto nereiškia paprasto dievų vardų pakeitimo arba skirtingų tradicijų dievybių sugyvenimo. Vincas Vyčinas teigė, jog deivės ir dievai nėra pasaulio aspektai (Vyčinas, 1990: Vol. 91). Krikščionių šventųjų kultas tiesiog iškraipė senųjų religijų politeizmą. Ištikrųjų kiekviena senoji dievybė yra savitas pasaulis. Yra vandenų pasaulis, ugnies pasaulis ir t. t.

Bendruomenė

Kaimo bendruomenės buvo gajos per visą XIX amžių, gyvavo jos ir XX amžiaus pradžioje, kol jų neišardė esminės socialinės ir kultūrinės permainos.

Bendruomenės išsaugojo svarbiausias protėvių vertybes – savo šventviečių lankymą, šventybių gerbimą, suėjimą kalendorinių švenčių metu, gyvą folkloro ir papročių išlaikymą.

Štai būdingas pasakojimas apie kaimo tradicines šventes Kaltinėnų apylinkėje. Prie Rotužės upelio buvo šventi ažuolai. Yra žinių, kad dar XIX a. pradžioje šventadieniais prie ažuolų būdavo pjaunamas avinas, paskui meldžiamasi, o pabaigoje puotaujama. Nuo seno ten eita tikintis išmelsti įvairių stebuklų. Šią tradiciją nutraukė M. Valančius (Almonaitis ir Almonaitienė 2006: 185).

Sambarių bendruomeninis šventimas žinomas dar XX amžiaus pradžioje. Kaimo gyventojai ar kaimynai Sekminėms susipila sambarius: vyrai sunėša po sutartą kiekį salyklo pas vieną kurį, šis padaro alaus, moterys sunėša maisto ir taip Sekminių šventės praleidžiamos (Šiauliai). Visi geria alų, užkandžiauja ūkininkų sunėstomis vaisėmis, jaunimas šoka, dainuoja (Pakruojis) (Balys 1993: 201).

Bendruomeniškumą reikia suprasti kaip gilesnį artimų žmonių dvasinį ryšį. Geranoriškumas, bičiulystė, savitarpio parama ir visus apimantis vienybės jausmas. Tai gražiai aprašė Eduardas Gizevijus: „Vaišės baigiant, prieš skirstantis buvo padainuota „širdies daina“. Visi atsisveikino su nuoširdžiais jaudinančiais bičiulystės pareiškimais, glebėsčiavimais ir atsibučiavimais. Merginos susiėmė už parankių į ilgą eilę ir, iš abiejų šalių lydimos vaikinių, patraukė eiti, imdamos drauge ir mane“ (Lietuvinkai 1970: 139).

Čia reikėtų prisiminti, jog Mažojoje Lietuvoje baudžiava buvo panaikinta 1807 m., todėl E. Gizevijaus aprašyti žmonės buvo jau laisvesni, galima sakyti, atsigavę po priespaudos laikų.

Liaudies dainos

Liaudies dainos lietuviams buvo tarsi vidinė gyvenimo esmė, arba tai, kas saugo, palaiko bendrijos gyvybę. Daugumos vertybių, kuriomis didžiujasi kitos tautos (valstybė, tautinės vertybės, istoriniai laimėjimai ir pan.), lietuvių savimonėje jau neturėta. Tačiau lietuvių dainos, giesmės, sutartinės sutelkė savyje tokią dvasinę krūvį, kuris padėjo lietuviams ištverti visus istorinius ir socialinius išmėginimus. Jos buvo tarsi Laimos juosta, padėjusi neprarasti savo kelio, svarbiausių tradicijų bei senojo tikėjimo. Dainos padėjo išsaugoti tautos vienybę ir protėvių religinę dvasią.

Vladimiras Toporovas, aptardamas „Latvių dainų“ rinkinį, išsakė daug svarbių latvių ir lietuvių liaudies dainų vertinimų. Baltų dainuojamasis folkloras turi sugebėjimą vaizduoti „visą pasaulį“, taip pat ištverti to pasaulio entropines tendencijas. Dainas galima vertinti, „kaip tam tikrą draustinį, kuriame patikimiausiai ir mažiausiai paliestos išliko daugelis indoeuropiečių epochos liekanų, kurių neteko dauguma kitų tradicijų, gyvuojančių iki mūsų laikų“ (Toporov, 2000: 183). Bet tų dainų nereikėtų laikyti kažkokiu rezervatu. „Senoji“ sistema gyvuoja ir funkcionuoja tol, kol ji pasitelkiama naujiems uždaviniams spręsti. Kaip tik todėl liaudies dainos sugebėjo neprisirišti prie neesminių šio pasaulio reikalų, jose nereikia ieškoti praeinančios istorijos dalykų. Štai kodėl liaudies dainos kartais vadinamos kosminėmis dainomis.

Liaudies dainos turėjo kažkokią gynybinę apsaugą, jos neįsileisdavo to, kas galėtų žeisti ir ardyti tradiciją. Lietuvių liaudies dainose labai maža krikščionybės elementų ar vardų. Jeigu dainoje tokių dalykų yra, vadinasi, tai nauja, neseniai atsiradusi daina.

Baudžiava žemino žmogų, bet buvo stipri dainų ir papročių tradicija, padėjusi žmogui ištvirti sunkiausiu metu. Štai kaip Teodoras Narbutas aprašo rugiapjūtę: „Visa rugiapjūtė Lietuvoje yra linksmybės ir dainų metas; tų dainų melodijos, girdimos iš toli, yra labai malonios, jas galima girdėti už tūkstančio žingsnių, tokios yra skambios. <...> Jų melodijos labai ištestos, skardžios, visai panašios į tas, apie kurias graikų ir romėnų antikos tyrėjai mini, kad jas dainuodavę kaimiečiai. <...> Rugiapjūtė Lietuvoje – tai beveik nenutrūkstama šventė: švarūs pjovėjų drabužiai, vikrumas, giedri veidai; linksmą dainavimą vos kelioms valandoms nutildo naktis. <...> Keistas dalykas, kaip tos lietuvės gali ištvirti – šitiek darbų ir šitiek linksmybės“ (Narbutas, 1992: 263).

Liaudies dainos nesunkiai perplaukė tamsius baudžiavos ir dvasinės prievartos laikus ir buvo ištvėrusiems lietuviams tikra gyvybės versmė. Tačiau turėjo būti išsaugota svarbi sąlyga – bendruomenė. Žlungant bendruomenei, artėjo ir liaudies dainų pabaiga.

Otto Glagau stebisi lietuvių dainingumu ir jų dainų grožiu. Dainose „niekur nerandi nė vieno neestetiško vaizdo ar posakio, užgaunančio skonį; priešingai, iš visų dainų dvelkia tyriausias dorovingumas, pagarba padorumui ir švankumui, švelnūs jausmai ir nuoširdumas, užburiantis kiekvieną širdį. Tas malonus žavesys, tas mielas švelnus būdas reiškiamas labiausiai gausybe mažybinių lyčių, kurių dažnas vartojimas rėžtų ausį volkiečių kalboje, dėl to jos neišverčiamos“ (Lietuvininkai, 1970: 271).

Dainų savotiškumas yra švelni jų melancholija, tas malonus ir graudulingas jų ilgesys. Meilė yra kone be vardo, lyg šventa, žodžiais neišsakoma gamtos paslaptis (Lietuvininkai, 1970: 273).

E. Gizevijus aprašo savo įspūdžius klausant Prūsijos lietuvių dainavimo. Viskas jį stebina. Dalyvaudamas vestuvėse, jis sakė: „aš tariausi esąs ne vestuvėse, bet dainų šventėje“; apie jų dainingumą sakė: „dainininkės būtų garsios visoj Europoj ir stebintų visą pasaulį“.

Liaudies dainos atliko daugumą svarbiausių tradicinės bendruomenės dvasinių funkcijų. Dainos vienijo tautą, nes tos pačios dainos arba jų variantai buvo paplitę skirtinguose krašto regionuose. Daina buvo laisvės, grožio ir kūrybos išgyvenimas. Tik dainoje lietuvis jautė nepriklausomybę ir vidinę laisvę. Daina vienijo kartų kartas, per dainą kalbėjo protėviai, perduodami savo mintis, išmintį, gėrio ir grožio supratimą. M. Martinaičio žodžiais, folklorinė komunikacija kaip sistema buvo ir konservatyvi, ir kartu veikė kaip būdas, garantuojantis žmogaus išlikimą, jo jausenos universalumą ar net didingumą. Šiandien tam kito tokio savaimė veikiančio pakaito lyg ir nėra (Martinaitis, 2002: 61).

Liaudies dainos buvo palankiausia vieta senajai religijai išlikti. Dainose mes retai girdime dievų vardus, juk juos buvo pavojinga minėti. Bet jose yra svarbesnių dalykų – senąjį sakralumą slepiančių ženklų. Tik žinant dainų kontekstą, jų paskirtį, galima išvelgti religines prasmes. Kadangi senoji religija buvo gyvybinių jėgų religija, ji labiausiai buvo susijusi su kalendoriniais papročiais ir folkloru. Iki XX amžiaus išlikusios javų lankymo, paruginės ir Kupolių sutartinės bei dainos. Yra aprašyta, kaip tos dainos giedamos. Per Sekmines ir po Sekminių, kol rugiai prinoksta, moterys eina ir dainuoja būry vienu balsu. Nijolė Laurinkienė rašo: „Žydinčių ir kupančių, tai yra vešinčių, rugių lankymas – apėjimas, apibėgimas, o neretai ir vaišės prie jų, ten surengiant alaus gėrynes, apeiginius šokius, buvo

esminė Kupolinių religinės prigimties apeiga, kurios paskirtis – palaikyti ir stimuliuoti jų kerojimą, grūdo formavimąsi, taip pat apsaugoti, sakralizuoti javus, ritualais bendraujant su juos globojančiomis dievybėmis“ (Laurinkienė, 2008.06: 10).

Liaudies dainos, kaip senosios lietuvių kultūros svarbiausia apraiška, nuolatos susilaukdavo iš valdančiųjų pusės neigiamų vertinimų ir net persekiojimų. Katalikų kunigai, net nebūdami etnologais, puikiai suprato liaudies dainų ir papročių nekrikščionišką prigimtį, todėl visai stengėsi jas drausti.

Apie tai, kaip buvo elgiamasi su liaudies dainininkais ir jų dainomis XIX a. viduryje, pasakojo Konstantinas Tiškevičius. Priplaukęs Karmėlavą, prie Kauno, pamėgino užrašyti vietinių liaudies dainų. „Neįmanoma įsivaizduoti, kaip sunku rinkti liaudies dainas Žemaičių vyskupijoje. Vietiniai klebonai stengiasi išnaikinti senuosius žmonių prietarus. Iš sakyklų liepia nedainuoti liaudies dainų. <...> Karmėlavos klebonas žmonių, kurie dainuoja senąsias dainas, nepriimęs išpažinties, nė poros netuokia, jei jungtuves lydėjo senos vietinės apeigos ir žmonių dainos, jų dainuojamos nuo senų senovės“ (Tiškevičius, 1992: 286). Ir kitose gretimose vietovėse K. Tiškevičiui nepavyko priprašyti žmonių padainuoti.

XVIII a. kunigai klausdavo per išpažintį, ar nenusidėjo giedodami pagoniškas giesmes „leliu kalėda“ ar „lado leliu“, tai buvo kalendorinės liaudies dainos, kurias dzūkai giedojo ir XX amžiuje.

XIX a. pradžioje kunigas botanikas Jurgis Pabrėža pamoksluose smerkia senovinius vestuvinius papročius. Liaudies šokiai ir pramogos jam nesiderina su šventumu. „Kad nieks baisių dainų nedainuotų, kad nieks pasakų begėdiškų nepasakotų“. J. Pabrėža peikia Jonines,

Petrines, šokius, dainavimą susibūrus, per ilgą bovijimąsi muzikomis (Tarvydas, 1971: 24).

Kunigas Antanas Tatarė, (1805–1889) savo pamoksluose ir raštuose siūlo atsisakyti daugelio senųjų tradicijų, papročių. Siūlo dainuoti naujoviškas dainas ir kt. (Lukšienė, 1985: 224). Garliavos parapijoje kunigas Budzeika uždraudęs per vestuves dainuoti vestuvines liaudies dainas (XIX a. pabaigoje). Dabar parapijoje jau tylu vestuvių metu (Basanavičius, 1970: 193).

Panemunėse tūluose dvaruose uždrausta dainuoti dirbant, būk daina gaišinanti darbą. Tose pat panemunėse „tūli dvasiškiai liepia dainuoti tik šventas giesmes. Ir tose panemunėse, kur da neseniai lietuviškos dainos skambėjo, eidamos lenktyn su lakštingalų balsais, šian dien dainų beveik negirdėti“ (Varpas, 1894).

Liaudies dainos patyrė ne tik išorinį spaudimą, jos ir pačios ėmė menkėti. Pastebėta, jog XIX a. pabaigoje privalomu dainos bruožu tampa sentimentalumas.

Jeigu XIX a. pradžios dainose „verkiama“, tai šimtmečio pabaigoje „graudžiai verkiama“. Bažnyčios įtakoje liūdesys, kaip ir mirtis, tampa netgi dorovine vertybe. Mykolas Biržiška taip rašė apie vieną priežastį, griovusią liaudies dainų gyvavimą: „Gal niekas nėra mūsų dainai taip pakenkęs, kaip giesmė, išėjusi iš bažnyčios mūrų ir virtusi maldingųjų kaimiečių kasdienio meno penu dainos nenauda“ (Biržiška, 1989.VII.19).

Meilės ir gerumo pasaulėjauta

Jau pirmieji lietuvių liaudies dainų rinkėjai ir tyrinėtojai pastebėjo dainose viešpataujančią meilės ir gerumo pasaulėjautą. Liudvikas Rėza rašė: „Lietuvių liaudies

dainos, kaip šis rinkinys rodo, daugiausia yra meilės. Jose apdainuojami meilės ir džiaugsmo jausmai, piešiama šeimos gyvenimo laimė ir paprasčiausiu būdu parodomi švelnūs šeimos narių ir giminių santykiai. Šiuo atžvilgiu visas rinkinys sudaro tartum meilės ciklą – jos pirmąsias užuomazgas, atsiskleidimą įvairiausiais atspalviais ir išbaigimą vedybiniame gyvenime. <...> Visi šie santykiai pavaizduoti tokiomis įvairiomis formomis, kad aš nežinau, ar yra Europoje tauta, kuri būtų išreiškusi valstiečio pirkelės meilę tokia įvairybe vestuvinių dainų“ (Rėza, 1958: 328).

„Kita savita lietuvių liaudies dainų žymė yra jausmo švelnumas ir nuoširdumas. Daugybė deminutyvų su galūnėmis -inė, -ytė, -ėlė, -atė, -užė, -ytis, -atis, -utis, -inis, -ėlis ir t. t., kurių gausumas vokiečių kalboje žesitų ausį, lietuvių dainoms suteikia tokį malonų žavesį, tokį mielą švelnumą ir patrauklumą, kuris užburia širdį. Jie išreiškia intymų toną, švelnų ryšį, nuoširdžią užuojautą“ (Rėza, 1958: 334). „Meilė čia nėra nesuvaldoma aistra, bet tasai pakilus, šventas gamtos jausmas, kuris leidžia nesugadintam žmogui nujausti, kad kažkas aukštesnio ir dieviško glūdi šiame nuostabiame sielos polinkyje. Pati meilė vos turi vardą, – ji dar tebėra toji šventa, žodžiais neišreiškiamo gamtos paslaptis, kurios nekalta širdis nedrįsta ištarti.“ (Rėza, 1958: 337).

L. Rėza čia atskleidžia esminį tradicinės lietuvių ir baltiškiosios kultūros bruožą. Tai nėra vien valstiečių pasaulėjauta, valstiečiai tiesiog tik išsaugojo senąją dorovinę tradiciją.

Kultūros istorijoje nėra vienareikšmiškų pasaulėžiūros procesų. Indoeuropiečių kultūrose galima pastebėti įvairių tendencijų apraiškų. Kariams, pavyzdžiui, yra svarbi agresyvumo dvasia, galinti įsigalėti ilgiems laikams visoje

kultūroje. Bet kaip ir kodėl reikėsi žmoniškumo arba humanizmo dvasia ir dorovė?

Seniausiuose tekstuose pastebime, kaip šios tendencijos varžosi tarp savęs, nulemdamos vieną ar kitą dorovės ir religijos kryptį.

Zoroastriečių tekste skaitome tokį pokalbį. Išminčius klausia Išminties Dvasią: „Kas geriau – protas, mokėjimas ar gerumas? Išminties Dvasia atsakė: „Protingumas, kuriame nėra gerumo, nelaikytinas protingumu“. Ir dar: „Koks geras darbas yra geriausias, ir nereikalauja išlaidų? – Būti dėkingu pasauliui, kiekvienam linkėti gero – tai pati didžiausia geradarystė, ir nereikalaujanti išlaidų.“ (Zoroastrijskije teksty, Moskva, 1997, p. 121). Gerumas kaip doro žmogaus esmė. Gerumas tarsi viršesnė dvasinė vertybė.

Vilius Kalvaitis savo knygoje „Lietuviškų vardų klėtelė“ 1910 m. surašė net 94 žodžius, reiškiančius motinos vardą. Ir vis tai maloninės, mažybinės formos – ištisos meilės ir švelnumo marios.

Lietuvių tautosakos tyrinėtojai daro išvadą, jog senojo kaimo dorovinis idealas – gerumas. B. Sruoga sakė, jog „gerumas, gėris lietuvių sąmonėje turi ne praktiškos, net ne moralinės, veikiau metafizinės prasmės“ (Žadeikis, 1929: 37). Lietuvių folkloro tyrinėtojai yra pastebėję tautosakoje viešpataujančią dorovinę dvasią. Donatas Sauka savo įžymioje knygoje apie tai rašė: „Nevalia nekalto, vargšo, bedalio pulti, skriausti, niekinti. Štai liaudies moralės kodekso dvasia ir raidė. Visoje istorijos eigoje sunku rasti humanizmą, nuoseklesnį už liaudiškąjį.“ (Sauka 1970: 402).

Tokį humanizmą išsaugojo bendruomenės tradicija, kuomet senosios religijos dvasia buvo dar neatskiriama nuo dorovinės nuostatos. Maiklas Yorkas tai vadina „etiniu religingumu“, kuris labiausiai būdingas

pagoniškoms religijoms (York, 2008: 217). Lietuviams tai buvo tėvų ir protėvių tradicijos, kurių jie atkakliai laikėsi, nepasiduodami laikmečio negandoms. Šis humanizmas įstengė gyvuoti socialinės ir dvasinės priespaudos sąlygomis, kuomet liaudies dainos dar ilgai skleidė dorovinę šviesą.

Vis dėlto, ir tuo metu reiškėsi destruktiniai reiškiniai – pavydas, godumas, noras kenkti kaimynui ir t. t. Socialinės permainos, bendruomenių irimas įtakojo kitokių netradicinių žmonių santykių formavimąsi. V. Kavolio žodžiais, blogybė atsiranda ne žmogaus prigimtyje, kaip teigtų prigimtinės nuodėmės teorija, bet visuomeniniuose santykiuose.

Gerumo pasaulėžiūra galėjo gyvuoti tik bendruomenėje, išoriniai ryšiai tam buvo visiškai nepalankūs. Ką baudžiauninkas patirdavo bažnyčioje, galima sužinoti iš Igno Končiaus knygos „Žemaičio šnekos“: „Bažnyčia tik ir bardavo baudžiauninkus, kad nepakanamai smarkiai tedirbą dvare. Girdi, išdykaują. Dievas viską matąs. O jau per išpažintį nepasakyk, kad pono miške išsikirtai grėbliakotį ar ažuoliuką nurentei grėbliagalvėms-grėbliadančiams: kai ims barti, rodos, dėl to grėbliakočio (juk ir mes pono, ir miškas pono) dangus su žeme susimaišys.“ Končius tiesiog cituoja senų žmonių pasakojimus. „Neturėdavai ramybės nė bažnyčioje – visur tu kaltas, visur tik tave – baudžiauninką – matė negerai darant. Tu ir tinginys, tu ir apsileidęs.

Be lenkų kalbos negalėjai greit prie klebono prieiti, net mišioms atnešęs; žemaitiškai kalbantiems neduodavę delno pabučiuoti – nerek, nerek, girdi, pasakydavę. Kai lenkiškai prakalbi – nusišypso, pagiria ir kitiems pavyzdžiu stato. Visur visi tave stumdė, barė, koneveikė. Taip, jau tau gyva pekla buvo pažadėta ne tik po

smerčio, bet ir čia, žemėje, neką geresnį turėjai už pek-lą. Tik pasileidę, išdykę, kenčia dėl jūsų visas kraštas. Užsirūstino Dievas“ (Končius, 1996: 193–194).

Santykiai su gyvuoju pasauliu

Gerumo dvasia apėmė ne tik žmonių tarpusavio ryšius. Lietuvių dainose gėrimasi gyvulėliais, paukščiais, medžiais ir visais gyvais sutvėrimais. Šitie jausmai ryškūs ir papročiuose, kurie išreiškia senąją dorovinę ir religinę pasaulėžiūrą. Vydūnas rašė, jog lietuvis nuo seno brangino vidinius ryšius su visa gamta, ypač su gyvąja. Gamtos gyvenimui jis iš tikrųjų ugdė giminystės jausmą.

Apie lietuvininkus XIX a. antrojoje pusėje Otto Glagau pasakoja: „Kad gaspadorius numirė, tai jie pirmučiausia ėjo prie bičių avilių ir pabarškino, sakydami: „Mūsų gaspadorius numirė!“ Paskui jie ėjo į vieną staldą galvijams sakyti: „Mūsų gaspadorius numirė!“, paskui į antrą ir į visus staldus, lyg kad galvijai tai turi žinoti. Nės jie tokį tikėjimą turėjo, kad šiaip galvijai naujam gaspadoriui neklausys. Tai buvo pagoniškas būdas“ (Lietuvininkai 1970: 388).

J. Balio knygoje „Lietuvių kalendorinės šventės“ (1993) gausu pavyzdžių, parodančių, kaip kalendoriniai papročiai apėmė ir naminius gyvulius, paukščius bei sodo medžius. „Kūčių vakarą reikia tris kartus pakiloti bites, tai daugiau spiečių leis“.

Kad vasarą užderėtų obuoliai, sodininkas kūčių vakarą eina į sodą ir kiekvieną obelį apkabina. Kūčių vakarą reikia aprišti gryžtėmis obelis, kriaušes ir kitus vaisinius medžius. Mat tada esti derlingesni. Pakūčiavę

visi basi bėgdavo į sodą raišioti šiaudais obelų, tikėdamiesi daugiau vaisių gauti. Kai kalėdų rytą nuneša gyvuliams nuo stalo nuimtą šieną, tai esti „gyvulių kūčios“. Likusius kūčių valgius anksti rytą atiduoda gyvuliams, paukščiams. Kalėdų rytą bitėms duoda virintų kviečių ir „aplotkų“. Tai „bičių kūčios“.

Velykų rytą šeimininkė neša kiaulėms paragauti švenčių valgių. Šeimininkas panašiai daro su raguočiais ir arkliais. Velykų rytą gyvuliams duoda dobilų ir šieno, kad būtų stiprūs. Velykų rytą turi šeimininkas nuėjęs į tvartą paglostyti ir paglamonėti visus gyvulius, kad jie per metus būtų jaukūs ir nepikti. Pirmą Velykų dieną pašventinius reikia duoti ir šuniui...

Tą dieną (Jurginių) nieko arkliais nedirbdavo. Maudomi arkliai. Per Jurgines negalima žalios šakelės nulaužti. Sekminėms karvės ir kiti gyvulėliai aptaisomi beržo vainikais, šakomis, o taip pat žydinčiom gėlėm. Tada bus geri metai, karvės duos daugiau pieno, karvės bus ramios.

Šie papročiai, pasiekę XX a. pradžią, rodo labai seną tradiciją, tačiau jų aiškinimai (bus daugiau vaisių, daugiau pieno, gyvuliai bus sveiki ir pan.) rodo artėjantį jų apmirimą, nes svarbiausia motyvacija – religinė – jau buvo sunkiai įžiūrima. Krikščionybė nenumatė mylėti ir gerbti gyvulėlių, paukščių ar medžių. Indijoje tokie papročiai dar labai gyvi, ten gausu religinių šventyklų, skirtų beždžionėms, šunims ir net pelėms. O karvės gerbiamos visą laiką, kai pas mus – tik per Sekmines.

Gerumas gyvuliams reiškė tikėjimą kaip galimybę platinti gėrį. Pavyzdžiui, buvo paprotys, jog kiekvieną duoną kepant, turi būti pakepta atskira bandelė šuniui, kitaip duona būtų neskalsi (Balsys 2006: 264). Tai buvo

tam tikra aukos forma. Duona – bene svarbiausia auka siekiant namams skalsos ir derliaus. Pats žodis „duona“, matyt, kilęs iš žodžio „duoti“.

Religinis dvilypumas

Motiejus Valančius reiškė savo nepasitenkinimą, matydamas netikrą paprastų žmonių religingumą. Jie atrodo labai religingi bažnyčiose, o klausydamiesi pamokslų net ir ašaroja, bet užtenka jiems išeiti iš bažnyčios, jie tuoj pat virsta girtuokliais, paleistuviais ir t. t. O A. Baranauskas tik tiek galėjo palinkėti lietuviams: „Tegul meldžias, vargsta ir vargdieniais miršta; Tegul nieko taip neklauso, kaip Bažnyčios balso“.

Aleksandras Pakalniškis aprašė XX a. pradžios žemaičių religingumą. Pamaldžių ūkininkų buvo gal 15 proc. Samdytųjų tarpe dar mažesnis procentas pamaldžių buvo. Valstiečiui malda buvo ne malda tikraja to žodžio prasme, o tik atlikimas prievolės, kurią buvo uždėjusi žmogui ta aplinka, į kurią jis savo gyvenimu buvo įėjęs. Žemaičio žmogaus gyvenimo išorė buvo labai krikščioniška. Bet beveik tik išorė jo tikėjimą ir tesudarė. Tikėjimas buvo formose, žmogų supančiuose simboliuose, papročiuose, bet ne pačiame žmoguje. Žmogus to krikščioniško turinio nesuvokė, nesuprato, apie jį negalvojo. Tas viskas žmogui atrodė būtina, savaime suprantama, nereikalinga galvojimo (Pakalniškis, 1990: 158–163). Per kelis šimtmečius primestas dvilypis mąstymas ir gyvenimas suformavo ir religinį dvilypumą.

Katalikybė, kuri pasiekdavo valstiečių sąmonę, gerokai skyrėsi nuo oficialiosios bažnytinės. Antanas Mažiulis rašė: „Iki 1930 mūsų kaime daug kur nesutinka su

katalikiškojo tikėjimo dogmom. „Dievas-Tėvas“ primena senąjį indoeuropietiškąjį Dievą. Į šiaurės žaras mėgstama melstis, o mirusįjį kojomis gręžia į šiaurę. Į krikščioniškąją trejybę kaimiečiai įvesdavo Dievo Motiną, galima išvelgti Žemynos įtaką“ („Lietuvių Enciklopedija“. Boston. XIII, p. 101).

Kalendorius

Istoriniai šaltiniai mini, kaip lietuviai šventė savo kalendorines šventes. Tai buvo Ilgės, Kupolės, Samborės, Pergrubrius ir kitos šventės. Bažnyčia stengėsi pakeisti tų švenčių šventimą, bet savo kalendorių primesti pavyko tik po kelių šimtų metų pastangų, bet pakeitė tik švenčių pavadinimus, o turinys liko daugiau tradicinis.

Vasaros saulėgraža buvo svarbus metų šventinis laikas, žinomas net keliais vardais – Kupolės, Rasos ir kt. Tai buvo išpūdingiausia gamtos metų kulminacija – visuotinio žydėjimo, derėjimo, saulės, ugnies ir paparčio žiedo stebuklo laikas, kuomet reiškėsi senojo tikėjimo dievai ir jiems buvo atliekamos apeigos. Bažnyčia šventę pavadino Joninėmis ir iš karto pradėjo kovą su senosiomis šios šventės tradicijomis. 1372 m. Varmės vyskupas Henrikas II savo raštu uždraudė švęsti Jonines senoviškai. K. Henenbergeris 1595 m. aprašė „velnišką šv. Jono vakarą“. 1589 m. J. Bretkūnas „Postilėje“ rašė apie nederamus liaudiškuosius Joninių papročius. 1682 m. išleistas vyskupo M. S. Paco aplinkraštis, draudžiantis per Jonines šokti apie medžius ir ugnį (BRMŠ III, 2003: 546).

1737 m. Žemaičių vyskupo J. M. Karpio ganytojiškas laiškas liudija, kad diecezijoje gyvos pagonybės liekanos:

„Jie švenčia Jonines, per naktį šokdami ir linksmindamiesi prie Ugnies, senoviškai švenčia Kalėdas ir Velykas. Taigi visiems dvasios vadovams pavedama tuos ir panašius tuščius papročius, prieštaraujančius Dekalogo įsakymams, stengtusi išrauti su šaknimis“ (BRMŠ IV, 2005: 129).

M. Valančius mini, kaip apie 1815 m. jis girdėjęs kunigus pykstant, kad Kartenos, Skuodo, Salantų ir kitose parapijose kaimiečiai Jonines švenčią senoviškai (Vaičekas, 2005: nr. 753).

Kaip rašo etnologas Arūnas Vaičekas, bažnytinio kalendoriaus datomis grįsto liaudies kalendoriaus šventinių datų tinklas negalėjo susiformuoti anksčiau kaip XVIII a. antroje pusėje. Beveik visos kalendorinės šventės buvo pašvęstos krikščionių šventųjų paminėjimui – šv. Agotos, šv. Motiejaus, šv. Apolonijos, šv. Morkaus ir t. t. Tačiau šventųjų vardai mažai ką bendra turėjo su liaudišku šventinių dienų turiniu, kurį sudarė senųjų papročių tradicijos. Toks pavadinimų ir turinio neatitikimas neišvengiamai trupino ir griovė lietuvių etninį kalendorių. XX a. pradžioje daugelis kalendorinių papročių jau buvo praradę apeiginę paskirtį.

Šventybių prisiminimas

Kokią senovę prisimindavo Lietuvos kaimo žmonės, kurie daugiausia buvo beraščiai? Poetas Kajetonas Aleknavičius, gyvenęs XIX a. vidury, rašė: „Lietuvis valstietis, paklaustas apie Lietuvos istoriją, apie kunigaikščius, <...> apie politinius įvykius, visiškai nieko nežino, atvirkščiai, apie pagoniškąją mitologiją žino labai daug, vardais vadina dievaičius, pasakoja įvykių, nutikimų,

tiki ir bijo dvasių“ (Kavolis, 1994: 434). K. Aleknavičius aiškiai pasako, į ką orientuota buvo žmonių atmintis: protėvių šventybės rūpestingai buvo išlaikomos atminyje. Archeologas Vykintas Vaitkevičius savo knygose, aprašydamas senąsias šventvietes, pateikia daugybę žmonių pasakojimų apie dar neseniai gyvavusią senąją religiją. Štai apie Medvėgalio kalną pasakojama, jog vaidilutės po ąžuolu kūrendavo ugnį, o ant Medvėgalio vakarais, saulei nusileidus, dvylika mergaičių, baltai apsirengusių, susikibusių rankomis šokdavo ir kai kada verkdamo. Paskui, kai lenkų kunigai apkrikštijo lietuvius, pradėjo patį kalną šventinti, ir tų mergaičių niekas daugiau nebematė (Vaitkevičius, 1998: 393).

Kaltinėnų seniūnijoje Pakalniškiuose yra Alkos kalnas. „Ant kalno senovės žmonės Perkūnui šventą ugnį kūrendavo, aukas degindavo. Ašvijos pakrantėmis buvusi didelė Ašvytės ąžuolų giria. Tą girią senovės žmonės laikė šventa, ąžuolų nekirsdavo. Tik kai į Pakalniškius atsikėlė naujas ponas su nauju tikėjimu, liepė tą girią iškirsti ir šventąją ugnį užgesinti. Tik ilgai dar buvo kūrenama šventoji ugnis naktimis“ (Vaitkevičius, 1998: 424).

Kaltinėnų apylinkėje yra Didžiosios Aušrinės alka-kalnis. Anot senųjų vietos gyventojų, „ant kalno senų senovėjų žmuonys meldavosi, Aušrinei aukas degydavo, iš jos laimės prašydavo. Kai pradėdavo aušti, čia nusi-leisdavo Aušrini žvaigždė į palaimydavo maldininkus. Ji buvo didelia graži“. Viena 1916 m. gimusi senolė pasakojo: „senia senia mūsų senolia čia švįsdavo Žemynos švintę. Tos švintės rytmetį, da saulei nepatekėjus, balta pasirėdžiusias mergikes susedavo unt Didžiosios Aušrinės ir šokdamas, dainiūdamas sutikdavo tekun-čią saulę. Senesni mesdavo į ugnį dūnas papenčius i

melsdava, ka Žemyna užaugintų sėjamus javus i ka Lauksargis dabantų užsėtus laukus. Tat būdava unksti pavasarį po Švinta Jurgia“. Turimi duomenys sako, kad šioje vietoje seniau buvo visas sakralinis mitologinis kompleksas – lyg kokios pagoniškos kalvarijos (Almonaitis, 2006: 184). Aušrinė siejama su grožiu, jaunyste, sveikata. Lietuvoje žinoma apie 30 Aušrinėmis ar panašiai vadinamų kalvų.

Kražių seniūnijoje yra piliakalnis Sponstis ir greta alkakalnis Sponsčiukas arba Maldokalnis. Žmonės šią vietą senovės lietuvių šventykla vadina. Ten buvo renkamasi pamaldoms. Ant Sponsčiuko stovėdavęs kunigas (vaidila) ir sakydavo pamokslus būriui žmonių ant Sponsčio (Vaitkevičius, 1998: 487). Daugelis padavimų užrašyti XIX–XX amžiuje, bet jie buvo žinomi jau ankstesniais laikais. K. Aleknavičius nusistebėdamas patvirtina, jog liaudies atmintyje šie padavimai buvo tvirtai saugomi.

K. Aleknavičius aprašo dar vieną senojo tikėjimo dalyką. Žmonės „moka pirmųjų žmonių maldą ir kartoja žodžius, kurie būdavo tariami, šokinėjant per griovelį: „Tai tau, Dieve, tai man, Dieve“. Kartu priduria, kad tada buvę geriau ir laisviau, kol žmonės šitokiu būdu šlovinę, tai yra, kad buvę nekalti“ (Kavolis, 1994: 434).

Šis pasakojimas yra gana populiarus Lietuvoje ir žinomas iki pat XX amžiaus keliais variantais. Dar pasakojama, jog važiuojęs pro šalį kunigas, pamatęs taip šokinėjantį piemenuką, pasišaukė jį. Tas atbėgęs vandens paviršiumi (kaip šventas). Kunigas jį pamokino, kaip reikia teisingai melstis. Vaikas padėkojo, bet kai bėgo atgal, įsmuko į balą (jau nebebuvo šventas). Pasakojimas įdomus keliais požiūriais. Įsidėmėtina tai,

kad jis kelia mintį apie kitokį žmonėms labiau priimtina maldimosi būdą, o ne tą, kurį primygtinai siūlo kunigas, t. y. bažnyčia. Šventumas gali būti natūralus, o ne primestas dirbtiniu būdu. Pati malda teigia, jog žmogus ir Dievas bendradarbiauna. Tai pirmapradis apsikeitimas dovanomis, t. y. aukų arba gėrio skleidimas vieni kitiems.

Galima manyti, jog tokia atminties forma ir buvo senų senovėje. Rūpėjo ne istorija, kaip mes šiandien ją suprantame, bet šventybės apraiškos. Tai buvo giliai religinė atminties raiška.

Šventieji kalnai

Lietuvių plačioji giminė baltai turėjo savo svarbiausius kalnus. Didieji kalnai telkė apie save genčių ir tautų sakralinį gyvenimą. Tai prūsų Sembos Galtgarbis, jotvingių – Šiurpiliai, pajūrio – Birutės kalnas, panemunių – Rambynas, lietuvių pirmoji sostinė Kernavė su 5 piliakalniais, žemaičių – Šatrija, na ir sostinės simbolis – Gedimino kalnas. Šie kalnai skleidė ir saugojo tautos dvasią. Šventieji baltų kalnai visuomet kėlė rūpestį svetimiesiems.

M. Valančiaus laikais Luokės kunigai iš sakyklos keikdavę visus, kurie lankydavo Šatrijos kalną ir paskirtomis dienomis ten linksmindavosi bei šokdavo senoviniu būdu. Šatrija buvo apšaukta pagonių kalnu. Žmonių susirinkimai ilgainiui ant kalno išnyko (Basanavičius, 1970: 193). Šatrijos kalnas katalikų buvo pašventintas 1906 m. ir jam suteiktas naujas Juozapato vardas, bet jis neprigijo.

Birutės kalną užvaldė šv. Jurgis ir šv. Marija. Galtgarbyje rusai įsirengę karinę bazę. Garsusis Jurgaičių

Kryžių kalnas (piliakalnis) dar XIX amžiuje buvo alkalnis. Apie jį pasakojama: „Ant to kalno kūrenta šventoji ugnis, kurią saugodavusios vaidilutės. Čia buvęs ir vaidila. <...> Ant kalno buvusi pastatyta bažnyčia, bet tai nepatiko seniesiems pagonių dievams: užkilusi audra, Perkūnas trenkęs, kirtęs žaibais ir sugriovęs bažnyčią. Net kalnas toje vietoje įdubęs“. Prie kalno buvęs šaltinis, prie kurio žmonės pagydavo. XIX a. atsidėkodami žmonės ėmė statyti kryžius (Vaitkevičius, 1998: 527–530).

G. Beresnevičiaus nuomone, visos ant kalvos atliekamos archajiškos apeigos praktiškai priartėjo prie XIX a. ribos, galima būtų patikslinti – ir prie XX a. ribos.

Kernavė

XIX amžiuje rašytojai išgarsino Kernavę, kaip Lietuvos pirmąją sostinę, kaip dvasinį senosios Lietuvos centrą. Feliksas Bernotavičius ir Vladislavas Kondratavičius-Sirokomlė bei Konstantinas Tiškevičius daugiau ar mažiau pasinaudojo vietinių žmonių pasakojimais ir padavimais. K.Tiškevičius rašė, jog devynios galybės yra apie Kernavę liaudies padavimų, legendų ir pasakų. F.Bernotavičius, rinkdamas informaciją apie Kernavę, kol dar nebuvo parašęs istorinio romano „Pajauta“ (1826), yra girdėjęs tas pačias legendas, kurias girdėjo ir K. Tiškevičius (1857). K.Tiškevičius visur Kernavėje regėjo senosios religijos ženklus. Aukuro (Barščių) kalnas, be jokio abejo, buvo tas didysis altorius, kuriame Šventoji ugnis amžinai degė.

XIV a. Kernavėje viešpatavo Perkūno kultas, tą rodo archeologų randami Perkūno ugnies – svastikos ženklai,

be to, netolimame Vilniuje buvo vyriausia Perkūno šventykla. 1969 m. kraštotyros ekspedicijos metu užrašyta įvairių padavimų ir pasakojimų apie Perkūną. St. Barsukienė pasakojo: „Žmonės seni pasakoja, kad piliakalnyje buvo toks Dievaitis auksinis. Visi ėjo tenai melstis, jam pagarbą davinėjo, smilkė, gerbė. Tada jį palaidojo tan sklepan. O vėliau norėjo tą aukso dievaitį rasti. Kasė, kasė, bet nesurado“. Janina Petkevičienė girdėjusi nuo senojo Bareikos, kad ten, kur dabar išlikęs Ardiškio vienas ažuolas, buvusi stabmeldžių šventovė. Ten buvęs auksinis žaltys ir auksinė dievo Perkūno statulėlė. Jie buvo įkelti į ažuolus. Atėjus krikščionims, šie stabai buvo užkasti po kiekvienu iš ažuolų.

F. Šalkauskas pasakojo: „Kernavės medinė aštuonkampė komplyčia, vadinama „pagonių“, kadaise priklausė dvaro savininkui dailininkui Ruseckui ir stovėjo prie jo rūmų. Koplyčioje buvęs šv. Jurgio paveikslas, o kitoje paveikslo pusėje buvęs dievo Perkūno atvaizdas. Dešinėje rankoje jis laikęs akmenį, o kairėje – žaibą. Aš tą paveikslą dar mačiau trisdešimtais metais“.

S. Daukantas (1822) taip pavaizdavo įvykius Kernavėje: „Patsai krivė krivaitis, visų aukščiausias kunigas, suvadinęs gimines ties Kernave, maldavo dievus, užtarytojus Lietuvos ūkės, o pabengęs maldą, sako, būk taip taręs suėjusioms giminėms svieto: „Atėjo jau žmonės, vadinami krikščionys, kurie, norėdami jums liuosybę išplėsti ir amžinai apvergti, visaip jus vilios“ ir t. t. (Daukantas, 1976: 127).

„Pajautoje“ (1826) F. Bernotavičius taip aprašė išivaizduojamą Lizdeikos kalbą Kernavėje: „Žmonės apstojo žynio namus, ir tuomet visi pamatė krivio bokšto angoje Krivių Krivaitį, apsilikusį šventiniais rūbais – veidas jo buvo išblyškęs ir suvargęs, akys paraudusios.

Iškamuotas Lizdeika atrodė baisiai: už jo stovėjo senas vaidila ir keletą jaunuolių.

– Perkūno vaikai, Lietuviai. – sušuko skausmingu balsu senelis, – ateiviai griauja ir trypia amžinuosius Lietuvos dievus. Argi niekas neatsispirs, niekas Mindaugo ir Gedimino dievams nepadės?“

Manoma, jog vyriausias Lietuvos krivis Lizdeika Kernavėje apsigyvenęs senatvėje. Iki savo mirties kūreno šv. Ugnį. Lizdeikos dukters Pajautos vardu vadinamas slėnis Kernavėje, o kitoje Neries pusėje yra Pajautiškių kaimas. Kriveikiškių kaimas, esantis netoli Kernavės, galėjo priklausyti Lizdeikai. W. Sirokomlė manė, kad Kernavės kalnuose buvusi pagonių šventykla, nes lietuviai visada garbino dievus, užkopę ant kalnų, kad būtų arčiau dievybės. O be to, tai rodo jų meilę grožiui – gražiom vietom. „Tikrai nuo šių kalnų maldos plaukė į padanges. Taip čia viskas gražu ir iškilminga, taip mintys plaukia plačioje erdvėje“ (Sirokomla, 1860: 107).

Rambyno kalnas

Jis garsėjo padavimais ir senojo tikėjimo prisiminimais. Dar 1595 m. K. Henenbergeris rašė, kad žmonės Rambyną laiko šventu kalnu. Oto Glagau rašė, jog dar XIX a. nė vieni vestuvinininkai nepravažiuodavo pro šalį, neužkopę pasimelsti prie Alko akmens. Nuotaka padėdavo ant akmens dovanų – aukų. Anot O. Glagau, čia buvo garbinamas dievas Patrimpas, čia kadaise gyvenęs vyriausias kunigas. Ant kalno buvo garbinama Laima, likimo deivė ir pagalbos teikėja gimdant. Jos kunigės vadinosi laumės, o prisartinančios prie jos altoriaus moterys turėjo vilkėti švariais drabužiais ir šventiškai pasipuošti. Jaunavedžiai kopdavo

į kalną, melddami palaimos savo santuokai; „gimdyvės dėkodavo už pasveikimą ir prašydavo palaiminimo naujagimiui“ (Lietuvininkai, 1970: 230).

Tautinis atgimimas prasidėjo Rambyno kalno šviesoje. Kitoje Nemuno pusėje – Ragainėje 1883 m. pasirodė pirmasis „Aušros“ numeris, pažadinęs daugelį lietuvių. „Aušra“ padarė tokį įspūdį 15-mečiui Viliui – būsimam Vydūnui, kad jis apsisprendė gyvenimą paskirti tautinei veiklai ir literatūrai. Apie 1884 m. Rambyne suliepsnojo Joninių laužai, o Martynas Jankus, Zaunius ir kiti ėmė gaivinti senovinę lietuvių vasaros šventę. Pranys Alšėnas aprašė daugelį svarbių Lietuvai įvykių, vienaip ar kitaip susijusių su Rambynu. Mažosios Lietuvos tautinio sąjūdžio pradininkai dvasinės stiprybės šaltinių ėmė ieškoti senojoje lietuvių religijoje. Rambyno kalne prie Joninių laužo pasirodė vaidila su vaidilutėmis, buvo sakomos kalbos, skatinančios ištverti savo tautinėse aspiracijose, nepalūžti dvasia ir išlikti lietuviais (Alšėnas, 1967: 112). Rambynas tapo atgimstančios lietuviybės sakraline vieta. Lietuviai stengėsi apsaugoti Rambyną, nupirkti šventvietę, tačiau ji pateko į kunigo V. Gaigalaičio nuosavybę ir jis ėmė trukdyti šventei, per daug primenančiai pagoniškos lietuvių tikybos apeigas. V. Gaigalaitis piktinosi: „Jankus niekam nieko nesakęs pario glino ten aptašytą aukuro akmenį ir užsipelnė už tai nuo kauniškių krivaičio arba vaideloto titulą“. Taip buvo reiškiamas kartu su surinkimininkais nepasitekinimas Rambyne rengiamomis lietuvių šventėmis, liaudies dainomis, senoviniais žaidimais, o ypač aukuru, vaidilutėmis, kriviu. Aukurą nuvertė atėję sovietai, o atstatytas jis buvo tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Vokietininkų džiaugsmui šis konfliktas trukdė suartėti abiem lietuvių tautos dalims, gilino jų atskirtį. Jurgis Zauerveinas-Girėnas, daugiausiai prisidėjęs prie

lietuvininkų tautinio budimo, neatlaikęs liuteronų kuni-
gų, mažlietuvių mokytojų bei surinkimininkų spaudimo,
1898 m. buvo priverstas palikti Mažąją Lietuvą. Vydūno
vardas taip pat susijęs su Rambynu, kuriame jis švenčių
metu sakydavo dvasingas kalbas.

Senosios religijos atgimimo pradžios

XIX amžiuje stiprėjantys civilizaciniai procesai griovė tradicinę kultūrą. Silpnėjo ir byrėjo bendruomeninis kultūrinis paveldas, kurtas tūkstančius metų. Šitoje audroje galėjo išlikti tik stiprios civilizacinės prasmės tautos. Lietuviai valstiečiai sunkiausiomis sąlygomis tęsė senąsias tradicijas, jie išsaugojo protėvių kalbą, išlaikė turtingiausią dainyną, papročius ir dorovinę pasaulėjautą. Bet jie neturėjo jėgų ir sugebėjimų šias tradicijas perkelti į naujų laikų rašytines ir kitokias miesto formas, kur šeiminkavo knyginė krikščionių religija. Valstiečio sūnus Simonas Daukantas padarė svarbų žingsnį, kaip rašė V. Kavolis, reabilituodamas pagoniškąją kultūrą ir tautosaką (Kavolis 1994: 432). Tai turėjo pavirsti platesniu sąjūdžiu ir prasimušti pro privilegijuotos kultūros užtvartas. Pirmiausia turėjo vykti perversmai asmenybių sąmonėje. Kai kurie aušrininkai arba daukantininkai ir tapo atgimstančios senosios religijos pirmeiviais.

Andrius Vištelis

Senojo tikėjimo paieškas XIX a. antrojoje pusėje skatino ne tiek moksliniai interesai, kiek nauji intelektualiniai procesai, kitokio dvasinio gyvenimo poreikiai.

Ypač mįslingas buvo religinės nuostatos pasikeitimas. Juk vaduojamasi buvo iš, atrodytų, nepajudinamos krikščionybės. Pirmieji lietuvių senameldžiai patyrė ypatingų išgyvenimų ir dvasinių sukrėtimų. Jų suvoktas senasis tikėjimas nebuvo intelektualų religijotyrisinis atkūrimas, bet praregėjime patirtas tikėjimas. Sofija Čiulionienė rašė apie lietuvių sąjūdžio jauseną: „Tas jausmas, ta galybė pasislėpusi visų širdyse, staiga prabilo per išrinktuosius“. A. Vištelis (1837–1912) augo valstiečių šeimoje Zapyškio krašte, bet, kilus 1863 m. sukilimui, nedvejodamas įsijungė į kovas. Buvo ne tik karingo, bet ir poetiško būdo, rinko liaudies dainas ir pats rašė eiles. Lietuvos būklę ir jos praeitį išgyveno kaip savo dvasios giliausią dramą. A. Vištelio dvasinis veiksmas buvo aiškus – skverbti į protėvių ir primirštų dievų šalį. Jis buvo vienas iš „Aušros“ pradininkų. Poetinių kūrinių „Regėjimas“ jis pavadino „Giesmė iššaukimo dvasių pratkų lietuvių“, kurį paskelbė „Aušroje“ (1883, nr. 2). Štai tas regėjimas: „Girdžiu užimą... kas tai yra? Prajovai, stebuklai. Žemė dreba. Žvaigždės byra.“ Poetas regi protėvius, dievus. Jie sako išminties žodžius, dorovinius pamokymus. O pats regėjimas – „Baisings, skaudus, vienok gaivus. Ir saldus, ir mielas“. Įdomu, „Regėjimas“ nebuvo niekur perspausdintas, matyt, kai kam kėlė nerimą. A. Vištelis yra parašęs ir senameldiškų maldų bei kariškų dainų.

Religijos tapse yra svarbūs tokie regėjimai ir praregėjimai. Kartais jie reiškia naujos religijos pradžią arba svarbų senosios posūkį. Šiuo atveju mes kalbame apie lietuvių senojo tikėjimo atgimimą, pabudimą. Andrius Vištelis rašė:

„Aš gaivinu lietuvišką dvasę, pradedant nuo kūdikystės, ir pats įgijau kibirkštėlę meilės nuo šviesios

atminties gimdytojų, o iš dalies nuo nepažįstamo keleivio arba piligrimo“ (Šliūpas, 1977: 121) Lietuvos praeitis, jos skriaudos žadino ne tik gailestį, kario partitis kurstė ir kietesnę jauseną: „Kad pajudino mano sentėvių atmintį ir jų kerštas užsidedė manyje“. „Sau linkiu, kad kartą vis tik, nors būsimajame gyvenime, galėtume susitikti mūsų protėvių „Senapilės“ (Anafielo) kalne. Nes juk ne pats vienas dvasia į jį kopi ir neveltui stengiesi sušildyti atšalusią liaudį“. „Radau laišką iš vieno žemaičio, dėkojančio man už tai, kad atkasiau paskutinę aukuro ugnies kibirkštį jo širdyje. Nežinau ir nesuprantu, kas tai yra, kad aš kiekvieną kartą, kai tik pradėdu ką skaityti apie mūsų Lietuvos praeitį, arba beveik užgesusios tautos istoriją, per ašaras, kurios man nesulaikomai bėga, negaliu be atokvėpio užbaigti net trumpo sakinio?“

A. Vištelis troško regėti tikrovėje tai, ką jautė ir regėjo savo vizijose. Tokie žmonės paprastai būna naujos epochos skelbėjai ir jos kūrėjai. Per juos išsiveržia kūrybinė energija, iki tol tūnojusi slaptoje erdvėje ir laukusi tinkamo meto. Šių pradininkų energija toliau jau naudojosi eiliniai epochos darbininkai. Mistiškas dvasinės ugnelės perdavimas tapo jo gyvenimo turiniu. „Uždegei seną žynių ugnį mano sieloje, o paskui mane jau eina dešimtys, o gal duos Dievas, šimtai ir tūkstančiai eis uždegti širdyje senąją šventąją ugnį“.

Vincas Kuzmickas taip apibūdino poetą: „Mieliau jis domėjosi pagonybės liekanomis lietuvių papročiuose ir tautosakoje, gyvąją liaudies kalbą. Jis buvo užrašęs didžiulį pluoštą su senuoju lietuvių tikėjimu susijusių ritualinių dainų, užkeikimų, pasakų, padavimų ir kt. Visą šią medžiagą jis norėjo pavartoti, versdamas „Vitolio raudą“. Vėliau šio sumanymo atsisakė, ir visa jo

surinkta lietuvių tautosaka dingo. Būdamas šventai ištikinęs, jog Lietuvos valstybingumą ir kultūrą sužlugdė svetimųjų per prievartą primesta krikščionybė, A. Vištelis buvo vienas pirmųjų grįžimo į pagonybę šalininkų“. Po sukilimo jis įsidarbino girininku netoli Poznanės, applančiusi jį brolio duktė pasakojo: „Andrius čia gyvenęs senu lietuvių papročiu, pagoniškai. Ant kalnelio tarp pušų turėjęs sau šventovę. Pats nešiojęs ilgus plaukus ir ilgą barzdą“ (K. A. Keblaitis. „Židinyš“ 1929, nr. 7).

A. Vištelis savo idėjomis paveikė M. Jankų, J. Mikšą ir kitus aušrininkus.

„Aušra“

Galima teigti, jog „Aušra“ paskelbė dviejų lietuvių atgimimo srovių – senameldiškosios ir krikščioniškosios – faktą. Bažnyčia lietuvių, o senojo lietuvių tikėjimo idėjos įgavo vis įvairesnę išraišką. Vincas Kudirka (1858–1899) parašo Tautišką giesmę, kuri netrukus tapo tautos himnu. „Lietuva Tėvyne mūsų, Tu didvyrių žeme, Iš praeities tavo sūnūs Te stiprybę semia“. Toliau himne kalbama apie vertybes, kurios svarbios visoms buvusioms ir būsimoms lietuvių kartoms: Dorybė, Saulė, Meilė, Vienybė. Tai lietuvių senameldiškos pasaulėžiūros vertybės, kurias gerbė Gediminas, Daukantas, Vydūnas ir tūkstančiai paprastų lietuvių.

Lietuvybės dvasia apėmė ir lietuvių kilmės kunigiją. Patriotas poetas kunigas Maironis taip pat priklausė tai lietuvių šviesuolių kartai, kuri buvo sužadinta „Aušros“. Tačiau Bažnyčia lietuvių tik formaliai, savo turiniu ji ir toliau liko svetima krašto senosioms dvasinėms tradicijoms.

Jonas Beržanskis

Kai aušrininkas Jonas Beržanskis (Gediminas – Beržanskis-Klausutis) pareiškė esąs senosios religijos išpažinėjas, jis to neįrodinėjo ir neaiškino, nes tam jau buvo pribrendęs. Buvo, kaip rašė, senovės Lietuvių tikėjimo pasekėju nuo pat mažų dienų. Daug laiko paskyręs savo protėvių genealogijai, surado savo giminystę su kunigaikščiu Gediminu, po to jau pasirašinėjo kunigaikščio titulu.

J. Beržanskis gimė 1862 m. Žemaitijoje Viekšnių vls. Pluoguose. 1883 m. baigė Šiaulių gimnaziją ir įstojo į Peterburgo universitetą, kur studijavo matematiką ir teisę. Daug bendravo su V. Kudirka, J. Basanavičiumi, bendradarbiavo „Aušroje“, „Varpe“ ir kt. 1905 m. dalyvavo Didžiojo Vilniaus Seimo darbe.

1905 m. jis pradėjo ypatingą senameldžio veiksmą. J. Beržanskis rašė: „Radęs reikalingu pasinaudoti caro manifeste pažymėta sąžinės laisve, aš 22.X.1905 m. iš Dvinsko (Daugpilio) išsiunčiau į Petrapilį Ministerių Kabineto Pirmininkui manąjį prašymą pripažinti ir skaičiuoti mane senovės Lietuvių tikėjimo pasekėju, kokiu aš tikrai esu buvęs nuo pat mano mažų dienų“ (Beržanskis, 1928: 5). Taigi šią datą derėtų laikyti senovės lietuvių tikėjimo atgimimo pradžia. Bemaž 10 metų vyko atkaklus susirašinėjimas su rusų biurokratais ir tik 14.VI. 1915 m. Dvinske Jonas Gediminas-Beržanskis-Klausutis gavo atsakymą, jog iš Rusų Imperijos Valdžios pusės nėra jokių kliūčių, kad jis būtų laikomas senovės lietuvių tikėjimo žmogumi. J. Beržanskis pageidavo, kad senovės lietuvių tikėjimo papročiu po mirties būtų kremuotas. Valia įvykdyta 1936.VII.12.

Iš „Aušros“ laikotarpio laiško galima pastebėti jį apėmusios dvasinės liepsnos įvaizdį. Laiške Morai jis rašo:

„Kaip tikt norėdavau prašnekti, tuoj pat man rodės, kad it kokia liepsna kūrinasi prieš mano akis“. Ugnis kaip simbolis buvo labiausiai būdingas senajam tikėjimui.

Iš negausių J. Beržanskio tekstų aiškėja, kaip jis suprato senąjį lietuvių tikėjimą. Turėdamas tikslųjų mokslų išsilavinimą, į pasaulį ir religiją žvelgė racionaliai, bet išlaikydamas religijai būdingas pažiūras. J. Beržanskis įžvalgiai išdėstė senojo tikėjimo idėjas, pradėdamas nuo aukščiausio dievo Praamžio:

„Senovės lietuviai į jokių niekus netikėjo, jie tik gerbė visą matomą pasaulį ir prieš jį tik nulenkdavo savo galvas. Dievybėmis jie tevadino tik begalines matomos gamtos jėgas, kurių niekas per milijardus metų jokiais visos žmonijos jėgomis negali iš pasaulio iškrapštyti, kaip antai:

Dievas Praamžinas, kuris yra viso pasaulio matoma amžina lygsvara;

Dievas Perkūnas, kurs yra saulė, šviesa, ugnis, šiluma, spēka, energija, elektra;

Dievas Patrimpas, kurs yra medžių, žolių, žuvų, paukščių, gyvulių, visokių gyvių ir žmonių gyvybės pradžia, gyvybės apsimėškimas, gyvybės jėga;

Dievas Pykulis, kurs yra medžių, žolių, žuvių, paukščių, gyvulių, visokių gyvių ir žmonių gyvybės galas, gyvybės nusilpnėjimas, pakrypimas į galo pusę ir to galo nebematoma tolimesnė tąsa;

Deivė Giltinė, kuri yra iš matomos gyvybės į manomą negyvybę perėjimo momentas;

Deivė Laumė, kuri yra vyriškos lyties gyvio patraukimas prie moteriškos lyties gyvio ir atbulai, vienos lyties prie kitos lyties meilėnimasis su tinkamomis pasėkmėmis – su vaikų suopavimu;

Visi kiti Dievai ir visos kitos Deivės, kurie ir kurios per milijardus metų buvo, yra ir bus matomosios gamtos

amžinos įvairios jėgos. Visi Lietuvos Dievai ir Deivės yra amžini ir amžinos, kaip amžina yra ir visa pati gamta“ (Beržanskis, 1928: 6).

Toliau jis rašo, jog trobesių senovės Lietuviai savo Dievams ir Deivėms niekur nestatydavo ir neturėdavo. Dievus ir Deives – įvairiausius matomos gamtos apsimėsimus – pagerbdavo susirinkę gražiausiose vietose ant aukštų kalnų, paežeriuose, paupiuose, gražiausiu laiku prieš saulei nusileidžiant. Dievus ir Deives garbino tik po atviru dangumi.

Vaidilos, kriviai kalbėjo žmonėms apie gamtos ir matomo pasaulio didybę, gražybę, apie reikalą žmogui džiaugtis, tą viską matant, apie reikalą gyventi taip gražiai, ramiai, padoriai, kaip tai yra matoma pačioje gamtoje.

Senovės lietuvių tikėjimas buvo ir yra visų išmintingiausias tikėjimas visame pasaulyje.

„Žmogus yra tik menka gamtos dalelė, ir ta dalelė džiaugiasi, matydama visą gamtą, su kuria ji yra amžina visu savo kūnu. <...> Tas tai įgimtas džiaugsmas ir įgimta baimė jį nustoti ir yra senovės lietuvių tikėjimas“ (Beržanskis, 1928: 7).

Jonas Beržanskis sugebėjo išvelgti svarbius senosios religijos teologinius principus. Praamžiaus palaikoma lygsvara – tai Darna, kurios idėja tampa vis aiškesnė mūsų dienomis. Perkūnas – tai amžinoji Ugnis, o kitos dieviškos galios reiškiasi begale gyvybės pavidalų.

Senosios religijos gyvavimą J. Beržanskis siejo ir su Lietuvos valstybingumu.

„Pradėjus lietuviams atšalti prie jų senovės Dievų ir Deivių ir pradėjus jiems pasirinkti kitus iš svetur atneštus Dievus, didžiausia Lietuvių valstybė, būdama jau iš tos tik priežasties savųjų Dievų ir Deivių globos

nebeverta ir jų galutinai apleista, pradėjo smarkiai žlugti ir per paskutinius 120 metų buvo pakliuvusi į baisiausią vergiją. Atsiradus gi vėl bent keliems senovės Lietuvių tikėjimo pasekėjams, senovės Lietuvių Dievai ir Deivės vėl susimilo ant begaliniai nuvargintų Lietuvių ir 1918 metuose buvo jiems davę pilną galimybę atgaivinti visą jų senovės Didžiausią Valstybę“ (Beržanskis, 1928: 4).

J. Beržanskio augintinis Laimingas Žemgalių Jaunutis gyveno Vilkijoje ir propagavo Vidūno idėjas. Rūpinosi, kad Kaune „Perkūno namai“ būtų paversti pagoniška šventykla.

Jis rašė, kad „šiandien Lietuvos gyventojų statistika težino tik du senovės Lietuvių tikėjimo pasekėjus, kurių pasuose tikybos grafoje jie taip ir yra pažymėti“ (Beržanskis, 1928: 8). Tokių pasekėjų, be abejonės, buvo ir daugiau, bet J. Beržanskis, turėdamas teisininko išsilavinimą, labiausiai vertino juridinį statusą. Tikybinė žmogaus priklausomybė turėjo būti įteisinta, ką jis ir buvo padaręs. „Nulinkėjime“ jis rašė, jog einas šių dienų Krivių Krivaičio pareigas (Beržanskis, 1928: 6).

Pagarba senajam tikėjimui pastebima ir literatūrinėje kūryboje. S. Paškevičienė, dvarininkų kilmės aušrininkė, savo apysakoje „Gintautas, paskutinis krivė. 1413–1414 m. istorijos apysaka“ su simpatija ir užuojauta aprašo žlungančią lietuvių pagonybę, tačiau per Gintauto atsisveikinimo kalbą išreiškia pasitikėjimą ateitimi: „Mylima mano tauta – prabilo Gintautas į žmonių minią, – atiduodu dievams save už jūsų nuodėmes, kad permaldavus Perkūną. Tik jis vienas gali jus išgelbėti ir nukreipti ten, kur bus jūsų išganymas. O tu, Mačiuli (naujasis krivė), sūnau mano, gaivink žmones daina, kurstykn ugnį jų krūtinėse, o tos šventosios ugnies Lietuvos širdy neįstengs užgesinti jokia priešininko ranka“

(Paškevičienė, 1912). Tai primena tuo pat metu skelbtos Vydūno dramos „Amžina ugnis“ idėjas ir vaizdinius.

Vieną ugnies garbintojų iš Lietuvos, atsidūrusį Kaukaze, paminėjo Edward Strumpf knygoje „Obrazy Kaukazu“ (1900). Garsi Džoalos šventykla, esanti netoli Baku, XIX amžiuje dar gyvavo ir buvo lankoma ugnies garbintojų, taip pat ir iš Indijos. Tačiau, kai knygos autorius apsilankė šventykloje, rado tik vieną šimtametį senelį, globojantį ugnį. Senelis buvo Gabrieliūs Žoskus iš Žemaitijos, galbūt vienas iš tremtinių.

Lietuvybėn linę bajorai, būdami labiau išsilavinę, greičiau suprato senojo tikėjimo reikšmę tautai. Kai kurios žinios tai liudija. Siesikų dvaro rūmuose buvo įrengta šventykla, kurioje iki pirmojo pasaulinio karo dar buvo Perkūno, Patrimpo ir Pikulio stovylos. Greta dievaikių sienos įdubimuose už stiklo durelių buvo laikomi šventieji žalčiai ir kiti senovės lietuvių garbinami gyviai. Šventyklos vidury dar tebestovėjo aukuras, ant kurio buvo kūrenama Dievų garbei ugnis (Lietuvos aidas. 1935, nr. 162). Tokių pavyzdžių turėjo būti ir daugiau.

Senujų papročių ir apeigų patvarumas

XX a. pradžioje lietuviškame kaime prasidėjo didžiosios permainos, sparčiai keitėsi socialiniai ir politiniai santykiai, vyko permainos ir kultūroje. Tačiau etnologai pažymi, jog senieji papročiai ir tradicinės pasaulėžiūros atgarsiai tuo metu buvo dar gana ryškūs. Angelė Vyšniauskaitė teigė, jog, pavyzdžiui, rugiapjūtės XVI a. papročiai (prapjovų papročiai) pasiekė XX amžių panašia forma (Vyšniauskaitė, 1994: 53). O tai, ką pastebėjo J. Pabrėža XIX a. pradžioje, buvo dar gyva XX a. pradžioje.

Dovanų apeiginis dalijimas, kaip jau esame anksčiau pastebėję, išlaiko archajinio aukojimo bruožus. Tai senosios religijos gyvybingiausia apraiška, kurią nesunku išvelgti neseno laiko tradicinėse kaimo vestuvėse. Dalia Urbanavičienė rašo: „Dovanų dalijimo apeiga buvo sinkretiška, atliekama su šokiais. Vestuviniai dovanų šokiai yra archajiški (jų semantika artima išpirkimo, aukojimo ritualams)“ (Urbanavičienė, 2000: 146). Dzūkijoje marti pirmiausia apdovanodavo židinį, slenkstį, šulinį, o tik paskui – vyro tėvus ir kitus šeimos narius. M. Pretorijus XVII a. rašė, jog Prūsų Lietuvoje tam tikru vestuvių metu jaunoji apdovanodavo visus pastatus, vaismedžius ir kt.

Apeiginiai dovanojimo šokiai žinomi įvairiuose Lietuvos regionuose iki pat XX amžiaus. Šie ir kiti pavyzdžiai, kuriuos dabar mėgstama vadinti etnografija, ištikrųjų rodo senosios religijos sugebėjimą įsitvirtinti liaudies papročiuose, išverti nepalankiausiomis sąlygomis.

Arūnas Vaicekauskas daro svarbius apibendrinimus: „Tradicijų ir papročių teisės normų ribojamas lietuvių valstiečių gyvenimo būdas buvo santykinai stabilus ir iki pat XX a. keitėsi nenoriai. XIX a. antroje pusėje dauguma valstiečių bendrijos ūkinę veiklą reguliavusių papročių su krikščioniškąja ideologija turėjo labai nedaug sąsajų. XX a. situacija pastebimai pasikeičia“ (Vaicekauskas, 1997: 6). Tyrinėtojas palygino XVII a. pasakojimą su XX a. pradžios dzūkų Jurginių apeigom, kurių tikslas – apsaugoti gyvulius nuo vilkų. Daroma išvada: „Taigi per tris šimtmečius pirmojo gyvulių išginimo apeigos iš esmės nepasikeitė. Vis dar matome tuos pačius apeiginius momentus. O iš pažiūros nereikšmingas pastebėjimas, kad „ant kelio vilko nastrai atdaryti“, byloja apie archajiškus mitinės pasaulėžiūros vaizdinius, liudijančius, kad paprastam kaimo keliukui žemdirbio mąstysena suteikdavo

anapusinio pasaulio erdvės (kelio į aną pasaulį) reikšmę. Indoeuropietiškoje tradicijoje vilkas bene labiausiai su požemio sritimi susijęs gyvūnas. Kelio erdvė – tai anapusinio (ne žmonių) pasaulio erdvė ir žmonių magija ten bejėgė“ (Vaičekauskas, 2004.04.24).

Mirusiųjų minėjimas, gyvųjų ir mirusiųjų santykis, ryški anapusinio pasaulio vieta etninėje kultūroje buvo esminis lietuvių kultūros bruožas. Archeologė Rasa Banytė-Rowell rašė, jog žmonių elgesys su mirties sfera laikui bėgant išlaiko daugiausia archetipinių bruožų, nepaisant jų išpažįstamų tikėjimų kaitos.

Pagal senąją tradiciją mirusiems paminėti būdavo rengiamos vaišės kapinėse. XIX a. pradžioje vaišės kapinėse ima keisti maisto išdalijimas elgetoms. Dionizas Poška 1823 m. teigė: „Tuomet ne tik kviestuosius svečius vaišina, bet ir elgetoms į špitolę neša įvairių produktų išmalda, kaip antai: duonos, mėsos, alaus, degtinės ir t. t.“ Tradicinė Vėlinių išmalda – duona ir aviena: „Visų šventėjų ubagams reikia duoti rugių duoną už dūšes ir už gyvą gaspadorių ir gaspadinę, už derlių, nes kitus metus rugiai nederės. Žvakes bažnyčion neša, kad bitės sektųsi“ (Tverečius, LMD).

Lietuvininkų šermenis XIX a. pradžioje aprašė Šulcas: „Apie valandą trunka raudos ir bažnytinės giesmės, po to numirėlių apdengia marškomis ir prasideda žaidimai, kurie taip pat trunka apie valandą. Tada numirėlių vėl nudengia, staiga pasigirsta raudos iš naujo, dingsta buvusi linksmybė. Vėl giedama giesmės, daroma pertrauka, jos metu valgoma ir geriama, pokštaujama ir juokiamasi. Taip pakaitomis trunka iki aušros“ (Vyšniauskaitė, 1994: 171). Dalia Urbanavičienė rašo apie šokius ir pasilinksminimus laidotuvių metu. XIX a. pabaigos žiniomis Prūsijos lietuviai per laidotuves ir radynas (lankymo apeigos po

gimtųjų) ne tik raudodavo ir meldavosi, bet ir šokdavo ir linksmindavosi. D. Urbanavičienės nuomone, šie faktai liudija, kad papročiuose buvo gyva mirties/atgimimo, liūdesio / džiaugsmo kaitos ir dermės tradicija, būdinga archajinei kultūrai (Urbanavičienė, 2000: 36).

Dar XX a. pradžioje Rytų Lietuvoje Vėlinėms keptavo mažas duonos bandeles. Išdalydami jas elgetoms namiškiai pasakydavo mirusiųjų, už kuriuos prašoma pasimelsti, vardus. Kiti vardus ištardavo prieš pašaudami bandeles krosnin.

Mirusiųjų išlydėjimo, laidojimo ir minėjimų papročiai visada buvo atspariausi permainoms, juose atspindėjo seniausios religinės tradicijos. Kraštotyrininkas Juozas Petrulis, remdamasis žmonių prisiminimais, aprašė mirusiųjų apraudojimo papročius (Petrulis, 1966: 134–136). Kupiškio krašte mirusiųjų apraudojimas „žodžiais iš dūšios ir galvos“ išsilaikė iki 1914–1920 m., o apgiedoti iš kantičkų pradėjo tik XIX a. pabaigoje. Įdomu, kad gegužės-birželio mėnesį sekmadieniais karštais vietoj bažnyčios būdavo einama į kapus. Petrulio motina tai vadino „šventimu“, prie artimųjų kapų buvo meldžiamasi ir raudama. Šie papročiai daug ilgiau išsilaikė Dzūkijoje. Pavarėnio apylinkių kaimuose dar ir po Pirmojo pasaulinio karo mirusiuosius pagerbdavo per kelias šventes – Velykų metu, Grabnyčiose, Sekminėse ir Žolinėse būdavo minimi „Dziedai“.

Senieji papročiai nyko ir buvo naikinami. Vincas Kudirka „Varpe“ 1895 m. apgailestauja dėl velykinių margučių senųjų simbolių ir ornamentikos nykimo. „Seniau būdavo daug margintojų, o da kaip puikiai margindavo: rūtų lapeliais, eglutėmis, grėbliukais ir t. t. Pažiūrėjęs į tokį margutį, tuoj numanei, kas margintojai rūpi – darbas ar darželis. Dabar retai kur rasi margintoją, o ant

margučių tankiai užtinki tokius marginius, kaip štai – monstrancija, kielikas, kryžius ir kartais žodis Amen“.

„Vilniaus žinios“ 1905 m. (Nr. 202) pasakoja apie Druskininkus. Paklausus vienos moters, kodėl ji ne lietuviškais tautiniais rūbais rengėsi, atsakiusi, kad kunigėlis bara, nes lietuviškas apdaras esąs pagoniškas. Kita dzūkė nuo Ratnyčios tą pat pasakojo. Prieš keletą metų ji nuėjusi į Ratnyčios bažnyčią lietuviškai apsirendžiusi ir, norėdama išpažinties prieiti, priėjusi prie kunigo. Kunigas nutraukęs jau nuo galvos gobtuvą, numetęs į bažnyčios vidurį ir pradėjęs barti, kam, girdi, pagonišką apdarą dėvinti. Mykolas Biržiška prisimena: „Vieکشniuose pirm dešimties metų teisnykės užgavėnių paprotys vaikščioti su kaukėmis, nes kunigai su juo kovojo“.

Tradiciniai papročiai kentėjo ne tik dėl nepalankių civilizacijos procesų. Kraštotyrininkė Marijona Čilvinaitė rašė: „Kunigai per pamokslus draudžia suptis (per Velykas), sakydami, kad Judošius pardavęs Kristų už 30 skatikų, nerasdamas ramumo. Pasikorė ir tabalavo pakartas. Draudžia ir kiaušiniais lošti rinkoje, arba netoli šventoriaus; dažnai kunigas pritykinęs nepaklusnius lazda pakausto jiems nagus ar išvanoja nugarą. Kunigai skersomis į jaunųjų sambarius (pavasario gegužines) žiūrėdavo“ (Gimtasai Kraštas. 1935. 2, p. 279).

Bundant lietuvių tautinei sąmonei, buvo prisiminti senieji lietuvių vardai (dažniausiai kunigaikščių). Tokius vardus lietuviai vis dažniau vaikams ėmė duoti jau XX amžiaus pradžioje. Tam buvo labai priešinamasi, nes senieji vardai esą „nėra šventi, net laikomi pagoniškais, kunigų ir bažnyčios iškeiktais. Jei kas pridėdavo kokį nešventą vardą, tai tą pajuokdavo, vadindavo „ruskiu“. Tokį drąsuolį bardavo ir kunigas, kartais iš sakyklos paskelbdavo bedievi esant“ (Gimtasai Kraštas. 1943, p. 220).

Net ir mūsų laikais bandoma stabdyti senųjų vardų vartojimą. Tai labiau ryšku Lenkijoje. 1983 m. Punske lietuvis mokytojas pavadino savo dukrą Vaiva (pagoniškai). Lenkai pakėlė triukšmą, ypač klebonas. Mokytojas buvo svarstomas aukštuose valdžios organuose ir atleistas iš mokyklos direktoriaus pareigų.

Raktiniai žodžiai ir jų keitimas

1978 m. vokiečių kalbininkas V. Šmitas (W. Schmidt) pasiūlė tokią indoeuropiečių seniausių kalbų schemą. Aplink prokalbę išsidėsto 5 pagrindinės senosios kalbos: lotynų, senoji graikų, gotų, sanskritas ir lietuvių. Lietuvių – vienintelė iš šių kalbų likusi gyva. Visos kitos senosios kalbos jau seniai nebenaudojamos kasdienoje, yra mirusios kalbos. Kitos dabar gyvos kalbos yra jaunesnės ir kilusios iš minėtų senųjų. V. Šmitas siūlo vietoj ide prokalbės tiesiog įrašyti lietuvių kalbą, kaip visų indoeuropietišκών kalbų motiną.

Lietuvių kalba išsaugojo ne tik ide prokalbės pagrindus, joje slypėjo seniausios pasaulėžiūros ir religijos paveldas. Apie tai rašė Vydūnas: „Mūsų tautos kalboje vis dar glūdo aiškiausia ariškwų tautų sąmonė“. Dar anksčiau panašią mintį kėlė I. Kantas: „Lietuva turi būti išlaikyta, nes jos kalba yra raktas, kuris padės atspėti ne tik kalbotyros, bet ir istorijos mįslės“.

Pasaulėžiūros ir religijos svarbiausias idėjas nusako raktiniai žodžiai. Raktiniai žodžiai savyje sutelkia esmingiausius tautos pasaulėžiūros bruožus. Dėl šių žodžių ir vyksta sąmoninga ar nesąmoninga kova. Užkariautojai arba valdantieji savo tikslams stengiasi pajungti šiuos raktinius žodžius. Siekiantys keisti tradicinę krašto kultūrą

ir pasaulėžiūrą, turėjo keisti raktinius žodžius, keisti jų turinį. Lietuvių kalbai pavojus iškilo ne tada, kai ją visokiais būdais teršė, prikišdami slavizmą ir makaronizmą, nes purvas nusivalo, bet tada, kai norminant kalbą imta keisti raktinių žodžių turinį, jų prasmę. Raktinių žodžių stabilumas reiškia kultūros tapatybę ir nederėtų tame įžvelgti tik stagnacijos arba konservatyvizmo.

Lietuvių kalba ir jos raktinių žodžių masyvas dar nesusilaukė gilesnio kultūrologinio ir filosofinio tyrimo. Čia pateiksime tik kelis pavyzdžius, rodančius šios problemos svarbumą.

Žodžiai „šventa“, „šventumas“ šiandien plačiai vartojami lietuvių kalboje, tačiau nedaugelis žino, jog yra dvi skirtingos šio žodžio vartojimo tradicijos – krikščioniška ir baltiška-lietuviška. Lietuvos šventosios upės, upeliai, ežerai, šaltiniai nesusiję su krikščionių šventumu. Žodis šventas senosiose kalbose semantiškai artimas augimui, gyvybei. Baltiškasis šventumas, kurį išsamiai aprašė V. Toporovas (Toporov, 1987: 184–246) susijęs su gamta, su intensyviu gyvybės pasireiškimu, su švytėjimu (vandens, žiedų ir t. t.), šviesa (tos pačios šaknies žodžiai). Baltiški žodžiai, ypač hidronimai ir vietovardžiai, su šaknimi švent- atspindi gilią senovę, ikikrikščionišką epochą. Tai upės bei upeliai Šventoji, Šventė, Šventupis, Šventvandenis ir kt., ežerai Šventas, Šventežeris, Švenčius ir kt. Nemažai yra gyvenviečių ir kaimų – Švenčionys, Švenčionėliai, Šventa, Šventakalnis, Šventininkai ir kt.

O slavų tos pačios šaknies žodžiai, kaip teigia V. Toporovas, rodo jau krikščionišką semantiką, tad šventumas vis dažniau buvo perkeliamas žmogui, nusipelnusiam krikščionybei, dažniausiai mirusiam ar nužudytam. Lietuviams tai visai nebūdinga, nes jų šventumas susijęs su gyvybe. Štai kodėl lietuviai beveik neturi šventųjų

krikščionių, išskyrus šv. Kazimierą, kurį atkakliai propagavo Bažnyčia.

Senajai Europos ir baltiškajai tradicijai sekuliarumas ir religiškumas buvo kasdienybės dalis. Šventumo apraiška žmonėms tapo svarbiausiu religiniu reiškiniu. N. Soderbloomo nuomone (Hasting Encycl. Of Religion and Ethics VI, 731), „Šventybė“ (Heilig) „yra ypatingai svarbus žodis religijoje, dar svarbesnis už dievo sąvoką“. Šventumas – tai kosminės gyvybės galia, o archajinis ritualas turėjo padėti augimui, gyvybei, taigi ir jis pats buvo šventas.

Žodžio „šventas“, kaip ir kitų raktinių žodžių, prasmės keitimas vyksta net ir mūsų laikais. Pavyzdžių galima būtų pateikti daug. Prie Užpalių yra Krokuļės šaltinis, garsėjantis šventu gydomuoju vandeniu. Žmonės lanko šaltinį, ypač per šv. Trejybės atlaidus. Viena etnologė stebėjo, kaip susirinkusios moterys sėmė į butelius šaltinio stebuklingo vandens. Bet štai atvažiavo kiek pavėlavęs kunigas ir ėmė šventinti šaltinį. Moterys sureagavo taip – jos išpylė savo vandenį ir prisipylė jau pašventinto vandens. Jos tarsi pripažino, kad šaltinis savaime nėra šventas, jeigu jo laiku nepašventino kunigas. Bažnyčia, stengdamasi perimti neišnaikinamus papročius į savo rankas, įvedė vandens ir ugnies šventinimą, tuo teigdama, jog pačioje gamtoje nėra šventumo.

„Skaista, skaistus“. Lietuvių tradicinėje kultūroje pagrindinė prasmė – tai gyvybės apraiškos kulminacija, tai šviesus, gražus, spindintis, rausvas, sveikas žmogus, uoga ir pan. Liaudies dainose šios prasmės yra pagrindinės: tai skaisčios uogos, skaistūs veidai ir kt. Senieji bažnytinių tekstų vertėjai į lietuvių kalbą negalėjo rasti lietuviško atitikmens lenkiškų tekstų „čystatai“. Todėl „čystata“ lietuviškoje bažnytinėje terminijoje gyvavo iki XIX a. Net Antano Juškos vestuviniuose aprašymuose kalbama apie „stoną

čystatos“. Dabar įsigalėjęs skaistybės terminas pakeitė „čystatą“ tik XX amžiuje. Ši prasmė nebūdinga nei baltų, nei senajai lietuvių kultūrai, nes skaistybė čia reiškia ne gyvybės apraiškos kulminaciją, bet abstrakčią garbingumo būseną. Naujoji skaistybė – tai celibato atvejis, tokios prasmės žodžių vartojimo mes nerasime nei mūsų folklоре, nei senuosiuose tekstuose (Trinkūnas, 1992: 167).

„Doros“ sąvoka šiandien vartojama kaip moralės sinonimas ir reiškia žmonių elgesį reguliuojančią normų visumą. Norėdami išryškinti paprotinės dorovės principus, turime peržvelgti „doros“ kaip žodžio ir sąvokos ištakas lietuvių tradicinėje kultūroje. Žodis „dora“ etimologiškai siejasi su veiksmažodžiu „daryti“. Tai labai svarbus faktas, kurį papildo ir daug kitų tos pat kilmės žodžių – „derlius“, „dermė“ ir pan. Darbas – tai žmogaus veiksmas, kuris padaro žemę tinkamą, naudingą, gerą. Didžiajame lietuvių kalbos žodyne yra geras pavyzdys, sujungiantis šias sąvokas: „Žmogus, kurs dera prie visų gerų darbų, tas doras“.

„Amžius, Amžina“ – gyvenimo trukmė, gyvenimas. Prūsų „amsis“ reiškia „tautą“, arba tai, kas gyvena, plečiasi, turi gyvybinių jėgų. Dabartinė „amžiaus“ prasmė daugiau reiškia laiko trukmę, žodyje jau išblukusi gyvybės galių prasmė. Lietuviškos maldos ir užkalbėjimai paprastai būdavo baigiamos „ant amžių amžinųjų“.

„Malda“. Vytauto Mažiulio nuomone (Prūsų kalbos etimologinis žodynas), „maldos“ reikšmė buvo „daryti švelnų, minkštą, ir, tam tikra prasme, jauną“. Tai bendravimo su žmonėmis ir dievais forma, būdinga baltų kultūrai. Senoji šio žodžio prasmė patvirtina baltų kultūros taikingumą ir ramumą. Skleisti gėrį, ramybę ir grožį – toks buvo baltų idealas. LKŽ VII tome rasime žodžius „maldenti, maldyti“ (tramdyti, raminti),

„maldikis“ (vaidila, žynys), „meldžiamas“ (gerbiamas, gerbiamašis) ir kt.

Iš pateiktų pavyzdžių matyti, jog įsigalinti naujoji kultūra ir religija stengėsi nuslopinti lietuvių-baltų civilizacijos vieną iš svarbiausių idėjų – gyvybės idėją. Platesnė raktinių žodžių analizė patvirtins šią mintį. O štai ką mano patys bažnyčios ideologai. 1938 m., pažymint Lietuvos krikšto 550 metines, pasirodė leidinys „Krikščionybė Lietuvoje“ (1938), kuriame rašoma: „Reikėjo reformuoti visas lietuvių galvojimo sąvokas. Krikščionėjimo vyksmas ėjo iš lėto, jis buvo komplikuoatas ir reikalavo ilgesnių amžių atitraukti lietuvių tikėjimui nuo gamtos. Jie, kaip gamtos tauta, per daug artimai buvo susigyvenę su gamta ir davėsi josios pavergiami. Žymią gyvenimo sritį, kuri kitados tvarkėsi gamtiniais dėsniais, ji ėmėsi normuoti bažnytinės teisės kanonais. Katalikų Bažnyčia reformavo ir tuos gamtinius įstatymus, kuriais nuo senovės gyveno pagoniškoji Lietuva. Ji, suteikusi tiems įstatymams antgamtinės vertybės ir šventumo, tuo pačiu sukilnino tarpusavius lietuviškosios visuomenės santykius. Lietuviams trūko aukštesnės dvasinės kultūros.“

Mentalitetas

Lietuvių senosios pasaulėžiūros išsamesni tyrinėjimai dar tik pradedami, bet jau dabar galima kalbėti apie atsiveriančias perspektyvas tiriant lietuvių etninį mentalitetą. Senieji užkalbėjimai, gyvuojantys XX amžiuje ir mūsų laikais, rodo mąstymo etninius savitumus. Etnologė M. Zavjalova tyrė lietuvių ir slavų užkalbėjimų panašumus ir skirtumus (Zavjalova, 2006). Užkalbėjimai

dažniausiai išlaiko senąsias mąstymo ir žmonių elgesio formas. Slavų užkalbėjimai jau išreiškia krikščionišką pasaulėjautą. Pasaulio modelis, pastebimas tuose užkalbėjimuose, jau turi aiškų centrą. Krikščioniškasis monoteizmas juose yra gerokai paveikęs archajiškąjį politeizmą, kuris dar ryškus lietuviškoje tradicijoje. Rusiškuose užkalbėjimuose kreipiamasi ne į ugnį, o į dievišką personažą, kuriam priklausanti ugnis. Tai būdinga ir užkalbėjimams gydant ligas. Lietuvių senasis pasaulis buvo daug įvairesnis. Jį sudarė skirtingų stichijų – vandens, ugnies ir kt. – deriniai. Tyrinėtoja parodo visą užkalbėjimų nuo gyvatės įkandimo spektrą – nuo meilių iki agresyviai priešiškų žodžių. Vieni jų susiję su ikikrikščioniškais laikais, kiti jau paveikti krikščionybės.

Seniesiems lietuvių užkalbėjimams būdingas tikėjimas žodžio galia ir pasitikėjimas pačiu užkalbėjimu. Žmogus suvokiamas esąs apsuptas pasaulio stichijų. Lietuvių užkalbėtojas jaučiasi pakankamai pajėgus susidurti su ligomis ar jų priežastimis tiesiogiai, be tarpininkų. Tai policentrinio su daugeliu veikiančių jėgų kosmosas. Nors lietuviai save laikė krikščionimis, jų mąstymui buvo būdingas politeizmas, o žmogus suvokiamas kaip viena iš veikiančių jėgų. Lietuvių užkalbėjimuose į pavojeingas jėgas (ligas, gyvatę ir kt.) neretai kreipiamasi maloniai, ieškant sutarimo arba susitarimo. Gyvatė dažnai vadinama maloniniais „gražios paukštytės“ vardais. Veikė nuostata laikytis „pagrindinių priešiškų jėgų takaus koegzistavimo“. Lietuvių taktika susitarti su grėsmingomis jėgomis, rasti sambūvio formą, o ne kovoti su jomis pastebima ir naujųjų laikų istorijoje. Žinoma, „taikus koegzistavimas“ nebuvo pagrindinė elgsenos forma, kultūros permainos ir moder-

nizacija keitė ir šią tradiciją. Sukilimų ir rezistencijos kovos rodo, kad, peržengus tam tikrą ribą, pradeda veikti aktyvios gynybos ir pasipriešinimo jėgos.

Mentaliteto savitumas gali paaiškinti ir LDK tolerancijos fenomeną. Ilgą laiką Lietuvoje gyvavusi tautų, kultūrų ir religijų įvairovė turėjo atramą policentrinio pasaulio pasaulėjautoje, kurią saugojo Lietuvos valdovai – senameldžiai. Įsigalinti krikščionybė silpnino šią tradiciją, bet jos pėdsakų galima atrasti dar ir dabar.

Savitas pasaulio suvokimas pastebimas ir naujųjų laikų lietuvių kūryboje. Vokiečių menotyrininkas rašo apie Eimunto Nekrošiaus teatrą: „Žemaitijoje dar yra stebuklų. Ten žmonės daugiau išvelgia, regi. Greta krikščionių dievo ten dar veikia pagoniški dievai. Nekrošius, kurdamas savo meninį pasaulį, panaudoja pirminius elementus – vandenį, ugnį, orą, akmenį, medį ir metalą. Jis net laiką naudoja ne linijinį, bet einantį koncentriniais ratais, pulsuojantį visomis kryptimis – tikrą pagonišką laiką“ (Die Neue Zuercher Zeitung. 1997.08.30).

Perkūnas

Perkūną lietuviai ne tik patys suvokia kaip svarbiausią tautinį dievą, kadaise padėjusį kurti Lietuvos valstybę, padėjusį Lietuvos valdovams sunkiuose krašto išmėginimuose. Kaimo žmonės ir šiandien žino, koks svarbus yra Perkūnas, apie tai pasakojami nepaprasti nutikimai.

Julijus Slovackis, būdamas net mažiau lietuviškas negu Adomas Mickevičius, savo kūryboje mini Perkūno galias.

Garsioje poemoje „Beniovskis“ (1841) VIII giesmėje jis rašė apie lietuvišką Perkūną, kuris žaibo pavidalu patenka į šv. Petro baziliką Romoje:

*Po to, Perkūnas, Lietuvon sugrižęs,
Šilams ir gojams pasakojo niūriai:
Padangės ten juoduoja kryžiais,
Ir debesy bažnyčia neprasmenga skradžiai,
Nors aš ir vėtros, mano draugės,
Aš ir vaikai – perkūnų pulkas
Sparnais ir rankom iš kolonų laužiam,
Ir genome į Lietuvos miškus <...>
Perkūnas taip kalbėjo – aš žinau,
Žaibais įveiks jis tai, kas blizga tuštumu...*

Perkūno reikšmę gerai suvokė ir paprasti žmonės. Savamokslis liaudies menininkas Antanas Raudonis (1871–1939) prieš karą nukalė Perkūno stovylą, kuri šiandien stovi Šiauliuose prie „Aušros“ muziejaus. Buvo knygnešiu, mėgo skaityti S. Daukantą, o 1926 m. nukalė ir pastatė paminklą S. Daukantui Papilėje. Artimieji pasakojo, jog A. Raudonis į bažnyčią neidavęs, buvo didelis patriotas, garbino praeitį. Perkūnas jam buvo labai svarbus. Jis sakęs: „Tikėjo žmonės į tokią Perkūno jėgą“.

G. Bersenevičius įžvelgia Perkūno ženklus visoje lietuvių kultūroje. Lietuvių religinėje tradicijoje tai archetipinė struktūra – „žaibuojantys kryžiai“. Liaudies mene ir net šiuolaikinėje lietuvių poezijoje pastebimi gausiai besireiškiantys archetipai – kryžiaus (ugnies) ir žaibo jungtis. Koplytstulpių „žaibuojantys kryžiai“ žai-buoja ir eilėraščiuose. Tai grynai lietuviškas archetipas (Beresnevičius, 1994.I.21).

Nijolė Laurinkienė savo knygoje „Senovės lietuvių dievas Perkūnas“ ištyrė gausius šaltinius apie Perkūną ir apibendrino keliais teiginiais. Viena pagrindinių, su religine Perkūno vaizdinio plotme susijusi šio dievo funkcija yra žemės – visos žmogų supusios aplinkos pašventinimas. Geriausiai tai atsiskleidžia pirmosios pavasarinės perkūnijos metu. Žemė įgydavo ypatingo gyvybingumo. Perkūno aktyvumas apvalo pasaulį ir išvaduoja nuo chaotinių ir destruktinių jėgų. Perkūnas palaiko tvarką žemėje. Nuolatinė pasaulyje vykstanti harmonizuojančių galių kova su chaotinėmis yra pastovus žmogaus būties fonas ir jo paties viena esminių problemų. Dėl to ji tampa ir aktualia religine problema. Perkūnas palaiko tvarką ir teisingumą (Laurinkienė, 1996: 211–212).

Lietuvių folkloras

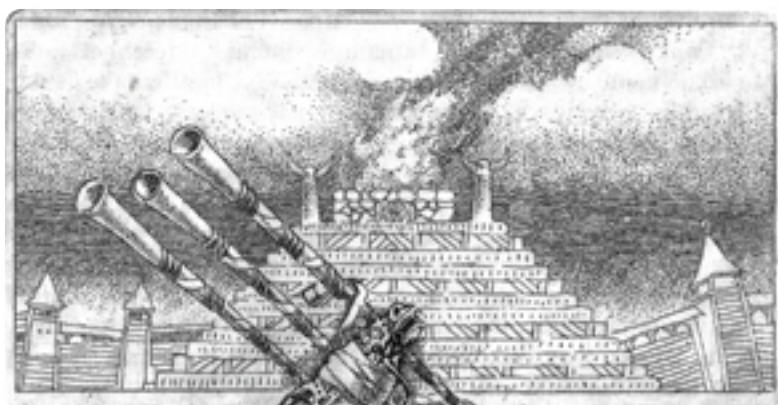
Lietuvių liaudies dainų didelis masyvas išsilaikė iki pat XX amžiaus. Dalis dainų jau pradėjo išreikšti naujųjų laikų estetiką ir prasmes (romansai ir kt.), bet senasis dainų branduolys vis dar laikėsi. Šis branduolys išlaikė seniausius protėvių religinius archetipus. Tai buvo sutartinės, kalendorinės dainos, rugiapjūtės dainos ir kt. Tiesa, dainose mes retai išgirsime senųjų dievų vardus, bet jose neminimi ir krikščioniški vardai. Archetipai dažniausiai glūdi saulės, mėnulio, motinos, tėvo, vandens, marių, medžių, paukščių, kalnelių ir kituose simboliuose, kuriuose pasislėpę, tarsi ištirpę, mitiniai, religiniai, poetiniai vaizdiniai.

Pats dainavimas prilygo religiniam ritualui. Ypač tvirtos struktūros buvo sutartinės, kurių dauguma išlaikė

apeiginių pobūdį. Daiva Šeškauskaitė savo monografijoje apie sutartines daro išvadą: „Šis tyrinėjimas atskleidė sutartinių archajiškumą, jų glaudų ryšį su ritualais, su mitine pasaulėžiūra. Analizė parodė, kad apeiginėse sutartinėse ritualinė (prašymo, liepimo, dėkojimo, išaukštinimo) funkcija yra svarbiausia poetiniam sutartinių pasauliui sukurti.“ (Šeškauskaitė, 2001: 145).

Šis religinis ir dorovinis lobynas tiesiog laukė išsilavinusių lietuvių kartos, pajėgiančių suprasti ir įvertinti protėvių dvasinį paveldą. Taip ir atsitiko XX amžiaus antroje pusėje, kylant kraštotyros ir senosios religijos atgimimo judėjimams.

ROMUVA (XX–XXI a.)

Vydūnas

Šimtmečių sandūroje iškilo Vydūno (1868–1953) asmenybė. Rambyno kalno dvasia, „Aušros“ lietuviybė pažadino Vydūno kūrybines pastangas. Tokios jo filosofinės dramos kaip „Prabočių šešėliai“ (1908), „Amžina ugnis“ (1913), „Pasaulio gaisras“ (1928) padėjo pagrindus atgimstančiai lietuvių religijai. Amžinoji Ugnis, Romuva, Visuomis, krivis, vaidilutės nuo šiol tapo aktyviais senojo tikėjimo simboliais. Vydūnas brendo Mažosios Lietuvos, senosios Prūsos ir vokiškosios civilizacijos erdvėje. Gavęs gerą išsilavinimą, patyręs Indijos religijos ir filosofijos įtaką, jis suprato senosios lietuvių kultūros ir religijos gilumą ir vertę.

Viena iš svarbesnių Vydūno knygų buvo „Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“, atspausdinta 1932 m. Tilžėje vokiečių kalba. Naciai buvo įsiutę dėl šios knygos, nes Vydūnas išdrįso lyginti baltų ir germanų kultūras, parodydamas ir baltų kultūros pranašumus. Vydūnui teko net kalėjime pabuvoti, o pati knyga buvo naikinama. Lietuviškai knyga pasirodė tik 2001 metais.

Savo dramomis, publicistiniais ir filosofiniais raštais Vydūnas atvėrė naujų laikų lietuviybės programą. V. Kavolis rašė, jog pats pirmasis lietuvių kosminę moralinę viziją apie 1900 m. pradėjo kurti Vydūnas. Jis formulavo naujojo lietuviškumo idėjas ir filosofiją, kurios centre iškyla senasis lietuvių tikėjimas. Vydūnas girdėjęs iš savo motinos, kad jų šeima – tai tiesioginiai aukščiausių baltų-lietuvių žynių krivių giminės palikuonys iš to meto, kai užgėso šventa amžinoji ugnis. Vydūnas paauglys jau

žinojo savo gyvenimo tikslą – išdidžiai prisipažinti savo kilmę ir lietuviškumą laikyti garbingumu. Jis siekė parodyti lietuviams, kad jų kultūra senovėje nebuvo žema, ji buvo net aukštesnė už tų, kurie norėjo lietuvius neva apšviesti.

Lietuvių tauta pasiliko paskutinė senosios tikybos tauta, kuri, Vydūno nuomone, buvo tiesiog religijos skleidėja visiems savo kaimynams. Įsižiūrint į vyriausius senosios lietuvių tikybos mokslus, pasirodo, jog toji tikyboje gyveno labai gilus išmanymas. Iš to pasidarė jų rimtas būdas, jų sveika, skaisti dora, kurios paskutiniais spinduliais dar ir šiandien pasidžiaugti galime. Tikyba tiesiog buvo vyriausioji lietuvių tautos gyvybės gysla (Vydūnas, 1990: 184).

Vydūnas buvo įsitikinęs, jog kiekviena atsigaunanti tauta grįžta prie savo senosios religijos. Taip turėtų atsitikti ir lietuvių tautai, „vienok niekuomet negrįžtama prie buvusių formų“. Toks Vydūno teiginys yra visai pagrįstas, nes pati senoji religija niekada nebuvo sustingusi. Ji nuolatos keitėsi, būdama lankstesnė už knygines religijas. Vis dėlto religijos esmė išlikdavo, ji turėjo stabilų branduolį.

Vydūnas įžvelgė labai svarbią baltiškosios kultūros idėją – darną arba harmoniją. Ji pastebima Gedimino laiškuose, kuomet jis kalba apie skirtingų religijų ir tradicijų sugyvenimą. Vydūnas rašė: „Apie harmoniją tegali būti kalbama, kur daug yra veikiančių įvairių jėgų. Tokios gyvena žmogaus viduje, arba kaip ne visai teisingai sako: jo širdyje.“

Dramoje „Amžina ugnis“ (1912 m.) Vydūnas skelbia Romuvos – senosios baltų šventovės – didybę. Nuo to laiko Romuva tampa giliosios (senameldiškosios) lietuviybės simboliu. Romuvos vardo jėga slypi ne tik jo istoriškume,

pati žodžio prasmė lietuviams reiškia svarbų ramumo, taikingumo ir gražumo idealą.

Per visą XX amžių prasitęsia Romuvos kelias, pasireiškiantis įvairių kultūrinių ir religinių judėjimų formomis. Romuvos vardas tampa lietuvių naujojo senameldiško atgimimo pavadinimu.

Daugelis istorinių šaltinių kalba apie lietuviuose stiprų Ugnies gerbimą. Vydūnas suvokė senosios religijos Ugnį, kaip vieną iš svarbiausių lietuvių simbolių. Jis išvėlgė Ugnies religinę prasmę ir rašė: „Ugnis, kaip kasdien vartojamas dalykas, nebūtų galėjusi būti tikybos simboliu, kad nebūtų buvus išvysta sąryšis tarp jos ir saulės, tarp šilumos bei šviesos ir visos gyvybės“. Visose lietuvių religinėse šventėse svarbiausią vietą užėmė amžinoji ugnis, kaip ir Vedų ugnies kulte. Savo raštuose Vydūnas daug mąstė apie ugninę senosios religijos prigimtį. „Nėra abejotina, kad senovės tikyba žmonėms liepė Dievą garbinti ugnies pavidalu. O tai taip giliai lietuvių buvo išmanyta, kad dar ir šiandien ugnis lietuviams šventa. Tik ugnis verčia tiesiog išmanymą kreipti į dvasinę pusę“ (Vydūnas, 1990: 184).

Vydūnas buvo paskutinysis lietuviškųjų prūsų mąstytojas, buvo giliai išjautęs savo protėvių tragišką žūtį. Nors ir būdamas didelis tolerantas, jis primindavo tą žalą, kurią darė prievartinis krikštijimas. „Negali būti abejonės, kad su naujos tikybos įvedimu lietuvių sąmonė, dora, sąžinė, turėjo apsidrumsti“ (Vydūnas, 1990: 187).

Oskaras Milašius, poetas mistikas. 1919 m. paskaitoje Geografijos draugijoje jis sakė: „Būtent čia – Vilniuje – kadaise buvo Visuotinės dievybės šventykla, būtent čia liepsnojo arijų Amžinoji Ugnis. Nereikia liesti Vilniaus, mūsų sostinės. Tiems iš mūsų kaimynų, kurie pernelyg užsispyrę šiuo atžvilgiu, aš patariu saugotis šventos

ugnies, amžinai liepsnojančios mūsų sielose, galybės“ (Milašius O. V., Paskaita Geografijos draugijos salėje// Ethos. 1984).

Giedrius Viliūnas atkreipia dėmesį į etninius-mitologinius ženklus lietuvių rašytojų ir poetų kūryboje. Joje pabrėžiamas besikartojantis, ciklinis laikas, erdvė išdėstoma apie mitinius „centrus“ – kalnas, aukuras, medis. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis Lietuvos simbolius dažnai vaizdavo ažuolo, aukuro, krivio, vaidilučių pavidalais. Čiurlionis tiesiog išreiškė tautos savimonėje slypinčius senuosius lietuvių simbolius.

Juozas Albinas Herbačiauskas turbūt ryškiausiai parodė savo meto romantinę dvasią. „Gabijoje“ jis rašė: „Lietuvos Genijus jau seniai, seniai, dar Vaidevučio laikuose, apsejo Lietuvos dirvą žodžiais sėklomis. Išdygo ir užaugo galybės ažuolai, kurie per ilgus šimtmečius ženklo Lietuvos narsumą, gaivalumą ir neprigulmingumą. <...> O Lietuva, Lietuva. Tu dar nežinai, neišmanai, kaip Tu dvasiškai turtinga. Kiek Tavo gamtoje grožės, o žemėje – galybės. Drįsk ištarti tik Tau žinomą užkeikimo žodį... Išeis viršun nutremta žemės gilumon tavo tiesos Romuva.“ (Herbačiauskas, 1907: 16).

Rambynas

Lietuvos atgimimo laikais Rambyno kalnas vis taip pat spinduliuoja savo paslaptinę šviesą. Vydūnui Rambynas visada buvo šventas kalnas, kurį reikia lankyti ir gerbti. Labiausiai kalnas lankomas vasaros saulėgrąžos metu. Vydūnas 1918 m. rašė, kaip Joninių vakarą lietuviai traukia prie nuo seno garsėjančio kalno. Tarytum tai būtų savaime suprantama, nebūna jokio subruzdimo

ir triukšmo, kaip kitose šventėse. Ten einama pavieniui ir būreliais. Galima tik stebėtis, kad visi tokie tylūs. Po truputį pasigirsta dainos. Tačiau jų dainavimas sukelia tokį išpūdį, tarsi dainininkai būtų sujaudinti kažko, kas seniai pasiliko praeityje arba dar tik šmėkščioja tolimoje ateityje. Uždegami laužai ir jie dega kasmet galbūt nuo pat mūsų protėvių laikų. Bet Vydūnas aprašo ir tamsų šešėlį, lydintį švento kalno gyvenimą. „Visai apie ką kita mąsto susirinkusieji kalno apačioje. Ten, miške, jau keletą metų iš eilės tuo pat metu kaip ir mūsų Joninės aplinkinių parapijų pastorių iniciatyva rengiama jų šventė. Vokiškai ir lietuviškai sakomos kalbos pasakoja apie lietuvių pagonis, kurie ant šio kalno aukodavę žmones, net kraujas upeliais tekėdavęs lig paties Nemuno. Tačiau istorija šio fakto nepatvirtina“ (Vydūnas, 1998: 4).

Nepriklausomybės laikais į Rambyną Joninės susirinkdavo dešimtys tūkstančių žmonių. Martyno Jankaus duktė Elzė pasakojo apie 1929 metų Jonines. Tą vakarą Rambyną aplankė aukšti valdžios žmonės ir Tautų Sąjungos vicepirmininkas Sigimura. Ministras D. Zaunius svečiams paaiškino, kad aukuro vieta yra nuo prieškrikščioniškų laikų, kad pačioj vietoj senosios Lietuvos laikais dievams pasišventusios lietuvaits-vaidilutės kurendavo šventąją ugnį. „Mane pristatė kaip dabartinę vaidilutę, o Sigimura buvo paprašytas prisiekti senovės lietuvių Dievui Perkūnui, kad užtars Lietuvos reikalus. Sigimura kartojo šiuos priesaikos žodžius: „Prisiekiu Lietuvių Dievui Perkūnui, kad aš Tautų Sąjungoje visuomet stosių už Lietuvos reikalus ir darysiu, ką tik galėsiu, kad Vilnius būtų gražintas Lietuvai. Dievas Perkūnas tepadeda man.“ Tuos žodžius buvo surašęs R. Skipitis (Alšėnas, 1967: 111).

Mažosios Lietuvos patriarchas Martynas Jankus kalne dažnai kurstė ugnį, pats senatvėje virsdamas tartum Rambyno vaidila. Turėjo jis Amžinąją Rambyno knygą. Apie Rambyną M. Jankus pasakė: „Tave nebeįveiks nei jokios audros, jei neišpeiks patys tavo žmonės“.

Nepriklausomoje Lietuvoje stiprėjo tautinė saviemonė, kuri reiškėsi įvairiose visuomeninio gyvenimo srityse. Pamažu reiškėsi senojo lietuvių tikėjimo atgimimas. A. Vištelis ir G. Beržanskis buvo daugiau individualaus apsisprendimo žmonės, bet jų būta daugiau. Kiekvienai religijai yra būdingas bendruomeniškumas, tad ir atgimimo procesas skatino senojo tikėjimo bendruomeniškumo atgimimą.

Ypatingo dėmesio verta dailininko Kazio Šimonio kūryba. Nepriklausomos Lietuvos metais jis sukūrė beveik kanoniškus lietuvių senameldiškų šventyklų ir vaidilučių paveikslus. Nors K. Šimonis patyrė įvairių savo laikmečio meninių įtakų, svarbiausias jo kūrybos šaltinis – liaudies menas ir senoji pasaulėjauta. K. Šimonio liaudies pasakų iliustracijos auklėjo ištisą kartą, tokia stipri buvo jo kūrybos magija. Dailininkas savaip įprasmino Čiurlionio, Vydūno idėjas ir kūrybos motyvus. 1936 m. pasirodė jo apmąstymų knyga „Girių giesmė“. Pranašystės ar perspėjimai kai kada išsakomi seno krivio lūpomis: „Iš tolimų šalių – rytų, pietų ir vakarų – atkeliauja svetimų giminės žvalgai, visokie pirkliai vaizbūnai, kurie yra kaip vilkai ir lapės godūs ir gudrūs. <...> Žiūrėkit, kad jie negesintų ir negriautų jūsų šventų židinių ir jūs kad netaptumėte vergai“ (Jedzinskienė, 1986: 44).

Balys Sruoga rašė: „Jei lietuvių tauta beveik penkis šimtmečius kaip ir nebūty išmerdėjo ir vis tiktai nežuvo, ir vis tiktai atgijo, lyg iš numirusių prisikėlė – gal tai yra stebuklas“ (Sruoga 1923: 104). B. Sruoga buvo gilus

lietuvių senosios liaudies kultūros žinovas. Atsiminimų knygoje apie Balį Sruogą. Liudas Dovydėnas rašo: „Man regis B. Sruoga buvo pagonis – per tūkstančius metų paveldėtu lietuvišku pagoniškumu. Jam neištekėjo Lietuvos penkių šimtų metų krikščionybės režio. Jo ūgis siekė amžių glūdumoje nusitiesusį lietuvio gėrio ir blogio supratimą“ (Balys Sruoga, 1974: 296). Jis lankėsi D. Šidlausko-Visuomio Romuvoje prie Sartų ežero. Dramoje „Pavasario giesmė“ (1944 m.) B. Sruoga su simpatija aprašo lietuvių jaunimą, mūsų laikais švenčiantį pagoniškos deivės Mildos šventę. O vienuolis Domijonas piktaai sako: „Užart tą šventės vietą liepsiu, užakėti. Apmėšlinti mėšlu ir pasėti grikius – Kad ten pagonių kvapo nebeliktų“ (Sruoga, 1957: 461). Šią dramą B. Sruoga rašė Štuthofio stovykloje, tarsi darydamas svarbius savo pasaulėžiūros apibendrinimus.

Nepriklausomoje Lietuvoje tautinių papročių gaivinimas buvo glaudžiai susijęs su lietuviškos pagonybės akcentavimu. Tam tinkama buvo vasaros saulėgrįžos šventė. Joninės buvo švenčiamos generolo Nagevičiaus dvare (Tautininkų balsas, 1928, Nr. 26.- P.9). Pagal S. Daukantą, ši šventė buvo skirta dievui Perkūnui, tokioje dvasioje ir buvo švenčiama saulės grąža. 1931–32 m. Kauno aukštuomenė Jonines šventė kaip Saulės šventę. Dalis moterų buvo apsitaisiusios kaip vaidilutės, buvo ir krivis, operos solistės dainavo giesmes saulei ir ugniai. Į šventę buvo pakviesta ir užsienio diplomatų, jiems norėta parodyti, jog Lietuvoje dar gyvas senasis tikėjimas.

Didžioji Šiaulių gegužinė plačiai nuskambėjo 1934-aisiais, minint tradicijos 35-metį. To meto spauda rašė, kad Bubiuose linksminosi net 10 tūkst. žmonių. Programa baigėsi ugnies uždegimu iš akmenų padarytame aukure. Ugnį kūreno vaidilutėmis apsirengusios skautės.

Organizuotas religinis sąjūdis – visuomenybė

Galima būtų paminėti nemažai žmonių, laikiusių save senojo tikėjimo išpažinėjais arba tiesiog gerbėjais. Tačiau apie senojo tikėjimo atgimimą galima kalbėti tik tada, kai tikėjimo šalininkai ima burtis į organizacines struktūras, kai ima formuotis kulto ir kiti religinio judėjimo bruožai. Būta senojo tikėjimo grupelių, tačiau žinių apie jas labai maža. Prieškario spaudoje pranešama buvus „Perkūno garbintojų“ grupę, bet žinių apie ją nepavyko aptikti.

Organizuoto religinio sąjūdžio pradininku reikėtų laikyti Domą Šidlauską – Visuomį (1878–1944). Jaunystėje jis aktyviai dalyvavo lietuvių visuomeninėje ir tautinėje veikloje. Tačiau svarbiausias D. Šidlausko darbas – Visuomenybės arba Romuvos kūrimas. Energingas žemaitis, kilęs iš Mažeikių krašto, studijavo Tartu, paskui Leipcigo universitetuose, gilinosi į filosofiją, indologiją, taip pat į praktiškuosius kooperacijos mokslus, dalyvavo kuriant lietuvišką spaudą, veikė lietuviškose organizacijose. („Druvis“, 1996).

Autobiografijoje (Lietuvos MA biblioteka, F12-2234) jis rašė, jog po ilgų studijų 1901 m. švystelėjo jam naujos religijos reikalingumo mintis, ir surašė apmatius. 1915 m. savo religinį mokymą vadino vaidevutybe arba aisčių tikyba. Autobiografijoje jis aprašė pokalbį su vienu lenku Pirmojo pasaulinio karo metais. Lenkas jam aiškines, jog lietuviai būtinai turi glaustis prie Lenkijos ir jos katalikybės, nes kitaip jie atkris į pagonybę. Visuomis jam atsakęs, jog būtent to jis ir trokštąs – grįžti į pagonybę. 1919 metais, sirgdamas šiltine, dvi paras gulėdamas be judesio, jis „jautėsi įgijęs naują regradą ir tiesas“. 1921 m.

Visuomis nustatė visuomybės pagrindines mintis, kurių dalis atspausdinta „Vienybėje“ (JAV).

1927 m. Visuomis nuvyko į JAV ir lietuvių kolonijose skaitė paskaitas apie visuomybę. Čikagoje ir kitur įsiskiria visuomiečių grupės (krivulės), į kurias susibūrė apie 2000 narių. 1929 m. Visuomis grįžo į Lietuvą, apsigyveno prie Sartų ežero ir ėmė kurti Romuvą.

Savo knygoje „Visuomiečių religija“ jis rašė, jog kiekviena pilnoji religija susideda iš keturių dalių: 1) savo mokslo, 2) dorovės sistemos, 3) apeigų ir papročių, 4) organizacijos („bažnyčios“) (Visuomis, 1931: 13). Visuomis savo religinį mokymą vadino nauja tyra tikyba, tačiau pagrindinius dalykus siejo su senąja lietuvių religija.

Kodėl D. Šidlauskas pasivadino Visuomiu, kodėl savo šventvietę prie Sartų ežero pavadino Romuva? Tiesioginio paaiškinimo neteko aptikti, tačiau šiuos vardus pagarsino Vydūnas. Jo dramoje „Probočių šešėliai“ (1908 m.) Visuomis – tai amžinas lietuvis, jis yra „žmogus – sau“ (Vydūno skelbiamas idealas), o Romuvą taip pat išgarsino Vydūnas.

Visuomis buvo aktyvus kraštotyrininkas, didelį įspūdį žmonėms paliko jo rengtos vasaros Kupolinių šventės, kurios vykdavo prie Sartų ežero Saloje arba prie Bradesių. Susirinkdavo daug jaunimo, žmonių iš kelių parapijų. Visuomis sakydavo prakalbas, buvo kūrenamos ugnys, žaidžiami žaidimai, grojo muzika. Jo veikla labiausiai nepatenkinti buvo kunigai. 1930 m. suorganizavo J. Basanavičiaus liaudies universitetą, kuris tapo labai populiarius visoje Lietuvoje. Kunigai apskundė Visuomį ir jis buvo nušalintas nuo universiteto veiklos. Tačiau Visuomis turėjo nemažą rimtų rėmėjų. Jis bendradarbiavo su žymiais broliais Jonu ir Baliu Buračiais. Gerais atsiliepimais Visuomio veiklą palaikė J. Basanavičius,

V. Putvinskis ir Gabrielius Žemkalnis-Landsbergis. Martynas Jankus Visuomiui rašė: „Tamstos veikimas taipgi naudingas. Aš sveikinu jį. Jei mes suprasime tautišką religiją įgyvendinti, tuomet mūsų tauta išgyvens ilgus amžius“ (Visuomis, 1931: 5).

1930 m. Visuomis apsigyveno prie Sartų ežero (Trinkūnas, 1998: 194–202). Miškingą plotą tarp Sartų, Zalvės ir Zaduojo ežerų pavadino Romuva, į kurią įėjo šeši kaimai, o Ataugo mišką stengėsi paversti visuomybės šventykla. Salos kalne turėjęs „Pikuolio pušį“, ten buvęs ir „Patrimpo sostas“. Jį lankydavo bendraminčiai, o pats rašė ir rašė visuomybės tekstus. Atvykęs keleivis ar vasarotojas po Romuvą turėjęs vaikščioti pėsčias, grožėtis gamta ir kelti savo dvasią.

Nesisekė su Visuomybės bendruomenės registracija. Autobiografijoje jis rašė: „Dar 1926 m. rudenį buvo paduota registracijai Visuoma ir dar du atveju pakartota. Tačiau palaikanti romiokų (Romos katalikų) reikalus valdžia kiekvieną kartą patarė laukti išleidžiant įstatymą apie religijas, nors senieji įstatymai nurodo reikalą svarstyti Visuomos statutą Seime kaip įstatymo projektą“. Vėliau Visuomis dar kartą bandė kreiptis į valdžią. 1936 m. Visuomis suorganizavo delegaciją pas prezidentą A. Smetoną ir įteikė memorandumą, pasirašytą visuomiečių, laisvamanių ir nepriklausomų katalikų. Buvo reikalaujama civilinės metrikacijos, Visuomos legalizavimo ir kt. Prezidentas pavedė klausimą spręsti Seimui, bet premjeras Tūbelis kuriam laikui reformas atidėjo. Nematydamas galimybės organizuotai veikti Lietuvoje Visuomos labui, Visuomis iš naujo iškeliavo Amerikon.

Karo metu Visuomis grįžo į savo tėviškę, kur mirė 1944 metais ir buvo palaidotas Pakempinių kaimo (Akmenės r.) kapinaitėse. Kraštotyrininkai romuviečiai

Rimantas Braziulis ir Vytautas Musteikis surado kapavietę ir 1980 metais pastatė kuklų savo darbo paminklą (Trinkūnas, 1998: 202).

2004 m., praėjus 60 metų po Visuomio mirties, buvo susirūpinta tvirtesnio paminklo pastatymu. Romuva pradėjo rinkti pinigus paminklui, prisidėjo Tautininkai ir Akmenės savivaldybė. Šiauliečio skulptoriaus Alberto Martinaičio sukurtas paminklas buvo iškilmingai atidengtas 2004.X.30 (Romuva, 2005. 3).

Visuomio kurtas religinis mokymas daugiau atspindi jo gyvenamo laikmečio idėjas, papildytas rytų religijų elementais. Lietuviai dar neturėjo išplėtotos savo etnologijos ar folkloristikos, todėl Visuomis nepajėgė tuo pasinaudoti, kaip tai padarė latviai. Visuomis lietuvių religijos atgimimui svarbus ne filosofiniu ar religiniu mokymu, bet praktiniais žingsniais, kuriant Romuvą kaip gamtos šventovę.

Apie Visuomio rengtas vasaros Saulėgrįžos šventės žmonės Bradesiuose dar prisimena iki šiol. Visuomis plėtė savo šalininkų ratą, visuomiečiai svajojo suvienyti aisčius ir sukurti Lietuvos-Latvijos valstybę su nauja sostine Romuva prie Sartų ežero.

Trečiąjį XX a. dešimtmetį Latvijoje plėtė veiklą Ernesto Brastinio inicijuotas dievturių tautinės religijos judėjimas. Latviškasis religinis sąjūdis buvo daug labiau orientuotas į latvių mitologiją ir etnokultūrinės tradicijas. Latvių liaudies dainos tapo dievturių apeiginėmis religinėmis giesmėmis. Lietuvoje etnokultūrinė veikla buvo daug silpnesnė, o liaudies dainų rinkimas buvo dar gana kuklus. Todėl D. Šidlausko etnologinis arsenalas buvo skurdokas, apimantis daugiau istorinius šaltinius ir labai mažai – gyvąją etninę tradiciją. Pati visuomybė, jos idėjinės ir organizacinės formos buvo neperspektyvios,

tačiau Romuvos, kaip baltų šventovės ir pasaulėjautos, idėja išliko.

Senajo tikėjimo pasekėjų prieškariu būta nemažai, bet istorinės politinės permainos jų daugelį nutildė. Dabar jau sunku atsekti jų ratą, bet viena kita žinutė vis dar pasirodo. Literatas Bronius Jauniškis prisimena psichiatro Napoleono Indrašiaus (1905–1984) pasakojimus. Tada nepriklausomoje Lietuvoje romuviečiai irgi organizavo šventes tiems, kurie tęsė senajo lietuvių tikėjimo tradicijas. N. Indrašiaus studijų metais romuviečiai rinkdavosi Kaune prie degančio aukuro paskutiniojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino Beržanskio Klausučio sodybos kieme. Ypač daug studentų dalyvaudavo per Rasas, Gabijos, Mildos, Perkūno ir kitas deivių ir dievų šventes. Kurį laiką net Gabijos garbei skirta ugnelė nuolat degė tame aukure. Tas aukuras ir dabar tebestovi, reikalaujantis atnaujinimo ir buvusių švenčių atgaivinimo. Kai kurias šventes iškilmingai švęsavo netoli N. Indrašiaus tėviškės ant Sartų ežero kranto, gražiausioje Audrakampio įlankoje priešais septynias salas. Tada studentai ir kiti romuviečiai reikalavo, kad tuometinė valdžia pripažintų senąją religiją kaip konfesiją, o vieną iš salų skirtų Romuvos draugijai iškilmingom šventėm ir, išmūrijus akurą, galėtų visada naujosios vaidilutės deginti amžinąją ugnį deivės Gabijos garbei. Doc. N. Indrašius ne kartą su dideliu užsidegimu pasakojo, jog jis garbina pagrindinius prigimtinio tikėjimo dievaičius: Saulę, Mėnulį, Žaibą, Žemę ir Ugnį. Viduramžiais Europoje lietuvius vadino ugnies garbintojais. N. Indrašius mokėjo senoviškai padainuoti daug dainų, skirtų židinio ugniai – Gabijai. Pokalbis su Ugnimi kaip su asmeniu: „Gabija dievaite, pakelki liepsnas ir neleiski kristi žiežirboms“ (Jauniškis, 1998, nr. 42: 6).

Ne visai sėkmingos senatikių pastangos paaiškina-
mos susiklosčiusia kultūrine situacija nepriklausomoje
Lietuvoje. Lietuva išgyveno valstybės lietuviavimo ir kon-
servatyvaus tautiškumo laikotarpį, tačiau tai jau nebuvo
šimtmečio pradžios universalistinių aspiracijų metas. Rei-
kia sutikti su V.Kavolio nuomone, jog „nepriklausomoje
Lietuvoje vyko ne žmogaus laisvėjimo, o visuomenės
kraujagyslių kalkėjimo, stabarėjimo procesas“ (Kavolis,
1994: 159).

Romuvos korporacija

1930 metai buvo savotiška riba, kuomet tautinis ju-
dėjimas ėmė įgauti naujas organizines formas. Baltišką
arba aistišką kryptį ženklino Romuvos vardas.

1930 m. kovo 2 d. pirmą kartą Kauno Universitete
nuskambėjo Romuvos vardas. Dešimt steigėjų sudarė
pirmąją korporacijos branduolį, iš kurio pradėjo spindu-
liuoti Romuvos dvasia. Studentų Romuvos korporacijos
himne (Romuvos dešimtmetis, 1940: 5) sakoma:

*Kur Prėgėlė, Nemunas ir Dauguva,
Tu, amžius miegojus, pabusk Romuva.
Gražinki Tu dvasią mums bočių senų,
Yra aisčių žemėj dar tavo sūnų.*

Universiteto romuviečių tikslas buvo kelti aisčių
vienybės idėjas. A. Lukošaitis apgailestavo, jog, atsi-
kuriant aisčių valstybėms, nepavyko suvienyti visų
žemių:

„1918 m. deja, tai laisvei, Baltijos erdvėje nuo Vys-
los ir Būgo iki Dauguvos ir Peipuso ežero gyvenusi

laisva amžinosios Romuvos ugnies sujungta vienalytė lietuviškoji giminė, nebeatgimė“ (Romuvos dešimtmetis, 1940: 25). Jubiliejiniam Romuvos leidinyje nutyliami religiniai klausimai.

Abiejų tautų – lietuvių ir latvių – pastangas atkurti ir prikelti senąją tikėjimą nutraukė sovietinė okupacija 1940 metais. Okupacijos metu patyrė persekiojimų daugelis aktyvių kultūrininkų. E. Brastinis buvo nužudytas, Visuomis mirė 1944 metais. Atėjo ilgi priespaudos metai. Tačiau užsimezgę dvasiniai judėjimai neišnyko.

Sovietinė okupacija ir Antrasis pasaulinis karas nušlavė gležnus Romuvos daigus. Vis dėlto nepriklausomoje Lietuvoje jau buvo išaugusi sąmoningų lietuvių karta, pajėgusi pakilti paipriešinimui okupacijai ir kovoti partizaninį karą. Kokios dvasios buvo partizanai, nusako jų slapyvardžiai ir partizanų būrių vardai. Štai pavyzdžiai iš Šilalės krašto (Šilalės kraštas, III, V. 2001): Lizdeika, Margis, Milda, Perkūnas (8 vardai), Šarūnas (8), Rambynas, Vaidila; Algirdo rinktinė, Rambyno rinktinė, Aukuro rinktinė, Perkūno būrys, Kęstučio apygarda ir būrys, Geležinio Vilko būrys ir kt.

Netikėtu būdu Romuva tęsė savo gyvavimą konspiratyviai jau Stalino įkalinimo lageriuose. Stasys Jameikis (1914–1990), gimęs Gipėnų kaime prie Sartų ežero, būdamas jaunuolis susipažino su D. Šidlausku-Visuomiu ir iš jo išgirstą Romuvos idėją brandino visą gyvenimą. Patekęs kaip daugelis Lietuvos inteligentų į komunistinius lagerius, Intoje įkuria slaptą Romuvos organizaciją, kurios tikslas buvo padėti lietuviams išsaugoti žmogiškumą ir tautinę dvasią. Intos Romuvos nario alytiškio Z. Rombergo žodžiais, Romuva dar tęsė savo veiklą ir Vorkutoj (Druvis, 1992: 9). Grįžusiems į Lietuvą romuviams KGB 1960 metais mėgino sudaryti „Romuvos“ bylą, bet tuo metu

dar tęsėsi politinis „atšilimas“ ir jiems buvo dovanota. Vis dėlto spaudoje buvo išgarsinti ir apjuodinti (Nematomasis frontas, 1967: 179).

Kaimo kultūros atradimas

Senosios religijos buvo ieškoma arba istoriniuose šaltiniuose, arba praregėjimuose ir nuojautose. Buvo laikomasi formalios arba oficialios nuomonės, jog orientuotis reikia tik į ikikrikščioniškųjų Lietuvos valdovų religiją. Buvo manoma, jog valdovų ir liaudies religijos buvo skirtingos. Tačiau daugiau pagrindo manyti, jog valdančiojo elito, gynusio Lietuvą, ir paprastos liaudies lietuviškosios religijos tradicijos buvo gana artimos. Tradicija pradėjo skilti įvedus krikščionybę, kuomet iš valdovų rūmų buvo gujama lietuviška religija ir kultūra.

Geriau pažįstant tradicinę lietuvių kultūrą, folklorą ir papročius, brendo supratimas, jog būtent liaudiškoje tradicijoje slypi senojo tikėjimo tęstinumas.

Vis labiau imama domėtis gyvąja liaudies kultūra.

Dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą paskelbtame veikale „Tautos dainų genezis“ Stasys Šilingas rašė, kad lietuvių liaudies dainose, atėjusiose iš amžių glūdumos, kaip niekur kitur gamtos reiškiniai sudvasinti, jie tarsi gyvi, jie dalyvauja žmonių gyvenime ir turi didelės įtakos jų likimams. Liaudies dainose išsaugota senoji pasaulėjauta ir senasis tikėjimas. Savo šeimoje jis stengėsi įgyvendinti senovinius papročius ir apeigas.

Pokaryje gyvendamas Kanadoje, filosofas Vincas Vyčinas prisimindavo lietuviško kaimo pasaulėjautą: „Išgyvenau pats, įsijaučiau vaikščiodamas ir kalbėdamas su savo seneliu, kuris, nors ir būdamas „geru krikščioniu“,

savo sieloje tebebuvo aistiškas „pagonis“. <...> Giliai įsijaučiau į Būties (galutinės) Realybės gelmes, kurios buvo daug arčiau „atsilikusios“ sodietiškos, negu pažangios technikos būties. Jau tada man išryškėjo Būtis kaip Gamta – kaip sodietiško pasaulio pagrindas ar galutinis pradas“ (Vyčinas, 1991: 22–23).

Šiandien veikiančios šventvietės

Vykintas Vaitkevičius, tyrinėdamas senąsias lietuvių šventvietes, konstatuoja, jog nemažai jų veikė iki pat XX a. ir net konkuruodavo su parapinėmis bažnyčiomis. Vykdami arba grįždami iš atlydų, žmonės lankydavo senąsias šventvietes: užsukdavo paaukoti smulkių pinigų ar maisto, pasisemti švento šaltinio vandens, papietauti ir pan. (Vaitkevičius, 2006, nr. 4: 5).

Pasakojama apie šiuo metu netoli Skudutiškio gyvenvietės veikiančią senameldišką vandens gydyklą. Miške Skudutės upelio ir mažo upeliuko santakoje stūkso įspūdingi akmenys. Vietinių žmonių įsitikinimu šaltinis turi gydomąją galią. Kasmet per Šv. Trejybės atlydus iš tolimiausių vietovių sugužėję žmonės iš bažnyčios be kunigo keliauja į miškelį prie šventų akmenų ir švento šaltinio. Suklupe prie švento akmens meldžiasi, bučiuoja akmenį, skuta nuo jo paviršiaus samanas ir parsinešę namo naudoja gydymui. Paskui eina prie upelio, meldžiasi, brenda į vandenį, prausiasi, šlakstosi, pasisemia vandens ir nešasi namo. Tokiu būdu sveikieji siekia apsisaugoti nuo ligų, o ligoniai trokšta pasveikti. Pagarbą čia dunksantiems akmenims ir čiurlenančiam šaltinio vandeniui liudija ir 1996 metais Jono Vaiškūno nugirstas dviejų moterų pokalbis: „Nebuvau šiandien bažnyčioje, bet tiek to – čia juk dar

šventesnė vieta...“ Dar ne taip seniai šios šventenybės nebuvo kaip nors ypatingai pažymėtos ir išskirtos iš aplinkinės gamtos. Paskutiniu metu Skudutiškio bažnyčios klebono iniciatyva čia pastatyta plastikinė koplyčia. Negalėdama priversti žmonių atsisakyti nuo seno puoselėjamos pagarbos miškelio šventiems akmenims ir šaltiniui, Bažnyčia palaipsniui bando keisti šią vietą – senas gamtines šventenybes dubliuodama katalikybės simboliais. Tokių pavyzdžių nesenoje praeityje būta daugiau, kuomet senojo tikėjimo papročiai buvo keičiami bažnytiniais.

Pasišventę žmonės

Buvo žmonių, kurie giliai išgyveno lietuviybės dvasią, jiems turime būti dėkingi už tą lietuvišką atsparumą, už paprastų žmonių gilią nuojautą.

Juozas Šiaučiūnas mokytojavu Kernavėje nuo 1927 m. iki pat sovietinių laikų, kai jį išvežė į Sibirą. Jis daugiausia prisidėjo atlietuvinant Kernavę. Mokykloje buvo įkurtas muziejus, kuriam eksponatus mokytojas rinko kartu su mokiniais. Mokyklos kiemo darželyje pastatė aukurą, kuriame iškilmų metu seniausieji kernaviečiai skiltuvu įskeldavo ugnį. Greta buvo supiltas kalnelis su bokšteliu, vaizduojančiu Gedimino pilį. Vasarą piliakalniuose rengė gegužines su paskaitomis ir laužais.

Kernavės gyventojai taip noriai lankė mokytojo paskaitas, kad teko išgriauti vieną mokyklos sieną ir padaryti paskaitų salę. Kernaviškis F. Šalkauskis pasakojo: „Mokytojaunant J. Šiaučiūnui, Kernavės klebonui labai nepatiko mokytojo darbai. Jis ėmė mokytoją skusti švietimo ministrui ir vyskupui, esą J. Š. žaloja tikinčiuosius, griaua tikėjimą, įveda pagonybę, komunizmą.

Kunigas ne kartą bažnyčioje iš sakyklos keikė mokytoją Šiaučiūną, kaip pagonį, ir visaip stengėsi jį pašalinti iš mokyklos. Tačiau vaikų tėvai kunigo neparėmė, ir pats klebonas buvo iškeltas iš Kernavės.“

Alfonsas Gaška (1906–1994) – Pandėlio kraštotyrininkas. Anot A. Gaškos, jo protėvių žemė – Šiaurės Lietuvos pakraštys – labai ilgai išlaikė senuosius papročius ir tikėjimą, apie tai dar pasakojo paties A. Gaškos seneliai. Jis parengė įdomių aprašų: „Pagoniškos vestuvės“, „Priėmimas į vyrus“, „Apie Krivius“, „Apie ugnies nešimą“. „Mūsų krašte vestuves keldavę prie ugnies ir dalyvaudavę krivis. Jei krivio nebūdavo, tai vestuves organizuodavo svotas. Kriviai buvę iškalbingi ir išvaizdūs seneliai. Jie žmones mokė būti dorais ir sąžiningais. Dar seneliai pasakodavę, jog vienuoliai ir kunigai bardavę krivius ir juos niekinę, ir kriviai išnykę. Pasakojo, jog kriviai per vestuves liepdavę ant ugnies nulieti po lašelį midaus Saulės garbei. Senovėje kur nors būtinai reikėjo kūrenti amžinąją ugnį. Ugnies aukurų buvę Panemunyje. Naujasodėje ir Pandėlio girioje.“

Alfonsas Gaška buvo savo krašto krivis. Jis yra atlikęs ir romuviečių vestuvių-jungtuvių apeigas ant Bradesių piliakalnio. Buvo apsilankęs baltu apsiaustu, susijuosęs tautine juosta. Rašė ir eilėraščius:

*Švelnutėliai deivės pirštai
Kanklių stygas vos paliečia,
Mielas balsas pasigirsta
Geresniais būt žmones kviečia.*

*Nebūk apkurtęs ir naktį gūdžią,
Kai bočių aidas suskambės,
Atgims ir vaikščios nepalūžę
Vaidilos, kriviai prie pilies.*

*Motule Saule, Gamtos didybė
Žemė alsuoja Tavo didybė,
Motule Saule, Gamtos didybė
Dėkoja Žemė Tau už gyvybę.*

*Nelenk galvos prieš grubią jėgą,
Negarbink Romos, nei Paryžiaus,
Į gimtą žemę iminki pėdas
Dėl ainių laimės būk pasiryžęs.*

Šatrija

1994 metais liepos 17 d. ant Šatrijos susirinko žemaičiai, kuriems vadovavo Ringaudos dvaro įkūrėjas tautodailininkas Adolfas Gedvilas, ir uždegė Amžinąją ugnį. Buvo atliktos senovinės ugnies apeigos. Nuo kalno Amžinoji ugnis buvo pargabenta į Ryškėnus (prie Telšių) ir apgyvendinta Ringaudos dvaro židinyje. Židinyje tapo šventu Deivės Gabijos alku. Tikimasi, kad kada nors bus atstatyta Šatrijos kalno žinyčia ir Šatrijos ugnį bus galima grąžinti į jos namus. Kiekvienų metų liepos viduryje Ugnelė iškilmingai nukeliauja į Šatriją, o po apeigų vėl grįžta į savo laikiną buveinę Ringaudos dvare. Į Šatrijos ugnies šventę suvažiuoja gerbėjai iš Žemaitijos ir visos Lietuvos.

Folkloras ir senoji religija

Liaudies dainos iš naujo buvo atrastos kraštotyros ir etnokultūrinio sąjūdžio metu. Sąjūdžio pradžią paženklinio knygelė „Zervynos“ (1964), kurioje buvo sudėta pirmosios

kraštotyros ekspedicijos medžiaga. Po to visą dešimtmetį plėtojosi kraštotyra, kuomet šimtai ištroškusių lietuviybės žmonių pasinėrė į dar gyvų tradicijų kaimą. Liaudies dainos ir menas, papročiai naujai nušvito, atskleisdami savo prasmę ir grožį. Sovietinis liaudies menas akivaizdžiai jau buvo išsigimęs ir pavirtęs partinės propagandos priemone. Kraštotyrininkų vakaronės parodė tikrąsias lietuvių meno tradicijas. Į Vilnių buvo atvežamos kaimo dainininkės, muzikantai, kupinos salės gerbėjų stengėsi dainuoti kartu, mokytis dainų iš kaimo dainininkų. Kraštotyros sąjūdis virto folkloriniu, ėmė kurtis ne tik kaimo, bet ir miesto folkloriniai ansambliai, liaudies dainų klubai.

Kai kuriose liaudies dainose buvo ryškūs senojo tikėjimo simboliai – vaidilutės, aukurai ir t. t. Galima buvo manyti, jog tai yra naujesnės liaudies dainos, gal neseniai sukurtos. O gal jos priklausė senajam paveldui? Tokios dainos liudijo paprastų žmonių tautinę dvasią ir pagarbą protėvių senajam tikėjimui.

Muziejininkas Justinas Sajauskas 2001 m. papasakojo apie vieną dainą, kurios žodžiai tokie:

*Tykiai, tykiai, Namunėlis teka,
O dar tykiau šventa ugnis rūsa.
Eitau, eitau, eitau pažiūrėti,
Ar dar ugnis, ar šventoji rūsa.
Dėkui Dievams, dėkui aukštiejiems,
Kad ugnelė, kad šventoji rūsa.*

Jis sakė, jog dainos „pagoniškąjį“ variantą išgirdęs iš savo brolienės gal prieš 30 metų. Jinai savo ruožtu išmokusi ją iš savo giminaičių Keparučių, kurie šią dainą giedodavo kaip savotišką šeimos himną šeimos suvažiamų metu. Jie kilę iš Beržytės kaimo prie pat Maironio

tėviškės. „Mane sužavėjo ta senovė, kuria padvelkė ši daina, kai pirmąkart ją išgirdau. Dėl to ir įsiminiau.“

Ekspedicijų metu užrašyta ir tokių dainų, kaip J. Juodagalvienės (g. 1910 m.) Salake. Ji prisiminė jaunystėje prie Stelmužės išmokusi tokią dainą:

*Atsikėlęs anksti rytą
Vytautas vaidila
Pasiėmęs sau kankleles skambino...
Gieda maldą rytmetinę
Auštant aušružėlę
Po ažuolu šimtmetiniu
Degant ugnužėlei
Kanklės skamba
Aidas gaudžia
Malonės giesmę
Baltais rūbais vaidilutės
Prižiūri ugnelę.*

Pasakojama, jog 1935 metais Bradesių mokykloje susitikimo su Visuomiu metu kocertuojant merginos vaizdavo vaidilutes, šoko ir dainavo „Ant kalno Ramojaus ugnelė tvaskėjo“ („Romuva“, 2005, nr. 3: 5). Atrodė, jog atėjo ypatingas laikas. Liaudies dainos sklido vis plačiau, jos tapo vis labiau prieinamos besidomintiems ir ėmė aiškėti, kad jose slypi mūsų ieškomos svarbiausios protėvių tiesos.

Ramuva ir Romuva

Etnokultūriniame sąjūdyje ėmė ryškėti Ramuvos ir Romuvos srovės. Kai 1967 metais Ramuvos judėjimo pradininkams kilo mintis surengti senovinę Rasos

šventę, buvo prisiminta Kernavė. 1967 m. Kernavėje buvo švenčama Rasos šventė, atnaujinant Jonines ir atgaivinant senuosius papročius. Ji tapo vienu iš etnokultūrinio sąjūdžio ir senojo lietuvių tikėjimo atgimimo simboliu. Tuo metu Lietuvoje kilo ir plėtojosi kraštotyros bei folkloro judėjimas. Lietuvos istorija, senieji papročiai, liaudies dainos buvo visų dėmesio centre. Buvo suvokta, jog mitologiją ir senąją religiją turi ne tik Rytai, bet ir mūsų žemė.

Marija Gimbutienė 1968 m. lankėsi Lietuvoje ir Vilniaus universitete skaitė paskaitą apie lietuvių senąjį tikėjimą. Tai sukėlė didžiulį susidomėjimą, o daugeliui atsivėrė negirdėti dalykai.

Kernavė tarsi magnetas traukė senosios baltų kultūros ir religijos ieškotojus. Rasos šventė prikėlė senuosius vidurvasario šventės papročius, apeigas, dainas. Buvo sukurta šventės scenarijus, maldos saulei, mėnuliui, žemei, ažuolui, ugniai. Rasos šventėje dalyvavo ne tik jaunimas, bet ir įvairaus amžiaus ir profesijų žmonės, tautinės kultūros autoritetai (Antanas Poška, Eugenija Šimkūnaitė, Kazimieras Skebėra ir kt.). Pirmoji šventė Kernavėje padarė svarbų postūmį tolesniam ramuviečių judėjimui, taip pat ir platesniam tautinės kultūros atgimimui. Keli šventės pradininkai, jauni filologai, mintyse turėjo senąją lietuvių religiją. Pirmosios Rasos naktį jie įbrido į Nerį ir pasišventino pagal senosios Romuvos religines apeigas. Tai buvo laikoma paslapyje, nes apie jokią religiją anuo laiku negalima buvo nei kalbėti, nei galvoti. Kiek vėliau savo būrelį pavadino Ramuva, primenančia senovės Romuvą. Sovietiniai prižiūrėtojai netrukus suprato jaunimo siekius. Trys šventės (1967, 1968, 1969) vyko pusiau legaliai. 1969 m. valdžios institucijos susigriebė šventę uždrausti. 1970 m. Rasos šventės dalyvius Kernavėje

jau imta vaikyti, prisidengus tuo, kad negalima švęsti draustinio teritorijoje. KGB dokumentuose Kernavės Rasa imta vadinti „nacionalistiniu sambūriu“, o švenčių organizavimas prilygintas antisovietinei veiklai.

Prasidėjo draudimai, persekiojimai ir baudimai, bet Rasos šventė tapo jau neįveikiama, o jos šventimas pasklido po visą Lietuvą. Algirdas Patackas apie Rasos šventę sakė, jog tokiu pavidalu – kaip inteligentijos, šviesuomenės šventė – ji niekur kitur Europoje nėra švenčiama. Ir šitai įvyko gaivališkai, nepaisant nepalankių, kartais atvirai priešiškų aplinkybių. Rasos atgimimas tebesitęsia su pakilimais ir nuopuoliais, įgydamas naujų, netikėtų bruožų, bet išlaikydamas ištikimybę esmei. Prie jos, prie Rasos, nelimpa niekas nešvaraus ar profaniško. (Ramuva, 1998, nr. 4: 13).

1969 m. Vilniuje įsikuria „Ramuvos“ organizacija, oficialiai priklausanti Kraštotyros draugijai. 1969 m. Kernavėje vyko didelė kraštotyros ekspedicija, kurioje dalyvavo ir ramuviečiai. Jautėme, jog tikroji senovės Lietuva buvo ir yra čia. Prasidėjęs ramuvių judėjimas čia sėmėsi įspūdžių, idėjų ir energijos. Labiausiai visiems rūpėjo senasis tikėjimas, kurio apraiškų buvo tikrai gausu. Balys Astikas tuo metu skelbė straipsnius apie Širvintų krašto praeitį, apie Dūkštų ažuolyną, Karmazinus, apie Perkūno stabą ir apie vietinius žmones, dar XX a. pradžioje garbinusius Perkūną. Spinduliuojanti Kernavė žadino ir kėlė mūsų senąjį tikėjimą (Trinkūnas, 2005: 463–467).

Tų pačių metų spalio pabaigoje didelis būrys jaunimo – ramuviečių ir žygeivių – netoli Kernavės, Karmazinų slėnyje, šventė senovines Ilges arba Vėlines. Ant mažojo piliakalnio buvo sukrautas aukuras ir uždegta ugnis. Nuo to laiko ramuviečiai pradėjo spalio gale, prieš viešąsias Vėlines, miškuose prie pilkapių švęsti

senovines Ilges. O Karmazinių alkakalnis tapo nuolatinių šventinių apeigų šventvieta.

Čia svarbu pažymėti judėjimo atsigręžimą į lietuvių gyvąją tradicinę kultūrą (folklorą, papročius ir kt.). Buvo suvokta, kad senameldiškos tradicijos yra gyvos ir nesunkiai atrandamos liaudies kultūroje. Atkuriamos senosios religijos apeigoms nereikia išradinėti nei giesmių, nei maldų, nei kalendoriaus ir pan. Užteko tik atidžiau pastudijuoti etnografų bei folklorininkų darbus, mokamai panaudoti liaudies dainų rinkinius. Tuo lietuviškoji Romuva skyrėsi nuo Vakarų neopagoniškų judėjimų, kuriems labiau būdingos senųjų religijų knyginės rekonstrukcijos ir gyvųjų tradicijų skurdumas.

1971 m. Ramuva buvo oficialiai komunistų valdžios uždaryta. Bet Romuvos dvasia neišblėso ir toliau, esant visai nepalankioms sąlygoms. 1982 metai įdomūs tuo, kad buvo aplankyta ir vėl įprasmintą spėjama prūsų Romuvos vieta prie Auksinės upės, netoli Įsruties.

Ramuvos ypatumas buvo tas, kad akcentuojama buvo kultūrinė praktinė veikla. Liaudies kultūra turinti grįžti į gyvenimą, o ne būti tik muziejine vertybe. Straipsnyje „Ką ramuva veiks“ sakoma: „Ramuvoje klausysimės senų žmonių dainuojamų dainų ir sakmių, pasakų bei stengsimės jas suvokti; dainuosime ir seksime patys; švęsime senas liaudiškas šventes, kurias kadaise pasisavino ir bandė sau pritaikyti krikščionybė; minėsime įvairias kultūrines sukaktis. Be to, keliausime po gimtąjį kraštą, lankysime jo žmones ir paminklus“ (Ramuva, 1969. I. 31). Toks idėjos ryšys su veikimu buvo svarbiausia ramuviečių veiklos ypatybė. Tradicinės kultūros vertybės turėjo gyvuoti, o ne gulėti knygų lentynose ar muziejuose. Todėl veikla ir idėjos buvo neatskiriamos.

Vydūno 100-ųjų gimimo metinių šventimas 1968 m. sutapo su Ramuvos formavimosi pradžiomis. Ramuviečiai patys aktyviai dalyvavo visuose Vydūno minėjimuose Vilniuje, Kaune, Jonaičiuose, dažniausiai patys juos ir organizavo. Vacys Bagdonavičius vėliau tapo Vydūno filosofijos tyrinėtoju. Tuo metu kaip priesakas skambėjo šie Vydūno žodžiai iš „Amžinos Ugnies“: „Tiktai iš šitos Romuvos tegali sau imti Lietuva nūnai šviesybės. Ją išlaikyti turime“. Kodėl Vydūnas tapo toks svarbus Romuvai? Niekas taip nekėlė senosios lietuvių, baltiškosios kultūros grožio ir vertės, kaip Vydūnas. Jis pats patyrė akistatą su vokiškąja europine civilizacija. Vydūnas iškėlė argumentus, su kuriais baltiškoji kultūra galėjo atsispirti prieš grėsmingą germanizaciją. Ir kitas svarbus Vydūno fenomeno bruožas – idėjų ir gyvenimo bei veiklos darna. Būtent tai ir buvo labiausiai patraukli lietuvininkų mąstytojo gyvenimo filosofijos bei kūrybos esmė.

Marija Gimbutienė savo garsioje kalboje, pasakytoje 1993 m. Vytauto Didžiojo universitete, suteikiant jai Garbės daktarės vardą, išdėstė svarbiausius savo pasaulėžiūros teiginius. Nors kalba buvo pasakyta, praėjus ketvirčiui amžiaus po susitikimo su Ramuva, joje aiškiai skamba tos nuostatos, kuriomis vadovavosi Ramuvos judėjimas. Ji kalbėjo: „Šiuo metu išryškėjo globalinis fenomenas – siekis remtis į senojo, nesugadinto pasaulio vertybes. Genties deivės ir dievai iš naujo kyla su didele jėga. Jų neišdildysi iš tautos atminties; niekas niekad galutinai nepranyksta. Viskas integruojasi į naują audinį, kurį mes audžiame. Nesame praradę to, ko mąstantis pasaulis ieško ir ką bando grąžinti, nesame nutolę nuo gamtos ir visuminės (holistinės) pasaulėjautos.“

Nemažos įtakos šiam judėjimui turėjo ryškios asmenybės: Česlovas Kudaba, Eugenija Šimkūnaitė, Norbertas Vėlius ir kt. Tuo metu, o ir vėliau, atverti slaptuosius savo troškimus ir simpatijas mažai kas drįso. Profesorius Č. Kudaba prasitardavo: „Akimirkomis jaudinuosi apimtas nepatirtos pagoniškos gamtojautos“. Ramuviečiai gaudydavo tokias nuotrupas tarsi nuostabias tiesas, žinoma, ne tik Profesoriaus straipsniuose. Č. Kudabos straipsniai apie Lietuvos gamtą, etninius regionus, senąją Lietuvą buvo mėgiamiausia jaunimo lektūra.

Senoji pasaulėjauta buvo idealas, išreiškiantis visas svarbiausias dvasines vertybes. Apie svarbiausias pasaulio tiesas kalbėjo gimtinės gamta ir kitos senosios Lietuvos apraiškos. Č. Kudaba globojo kraštotyrininkus, Ramuvą, rasdavo būdų, kaip juos apginti.

Vaistažolininkė Eugenija Šimkūnaitė (1920–1996) tapo viena svarbesnių Ramuvos judėjimo skatintojų. Rasos šventėje 1967 m. Kernavėje ji visus mokino kupoliavimo paslapčių ir tiesiog įkvėpė Rasos šventės dvasią, kuri neišblėso iki šiol. Ramuvoje ji skaitė pasakaitas istorijos, mitologijos, folkloro, papročių klausimais. Ji buvo vadinama Žiniuone arba tiesiog Ragana. Paskaitų ir pokalbių metu ji aiškino senojo tikėjimo tiesas. Save laikė Saulės garbintoja ir sakė, jog Saulė buvo svarbiausia lietuvių dievybė. Jaunimas mokėsi iš jos laisvo kūrybingo mąstymo ir pilietinės drąsos. Kai Ramuvoje buvo mėginama atkūrinėti senąjį tikėjimą, E. Šimkūnaitė net nubraižė to tikėjimo schemą – santykį tarp žmogaus – namų – gamtos ir Saulės. Ji pirmoji Lietuvoje ėmė kalbėti apie Didžiąją Deivę, anksčiau negu M. Gimbutienė. E. Šimkūnaitės populiarumas visuomenėje neišblėso iki šiol.

Romuva

Ramuva atsikūrė tik laisvėjančioje Lietuvoje 1988 metais. Netrukus ramuvėnų rate vis drąsiau imta kalbėti apie senosios religijos sąjūdį, kuris apsireiškė jau 1967 metais, tačiau dėl sovietų represinės sistemos negalėjo atviriau reikštis. Pagaliau, atsikuriant nepriklausomai Lietuvai, galima buvo atvirai kalbėti ir veikti. Folkloro ir liaudies tradicijų akcentavimas rodo naują Romuvos charakterį, esmingai ją skiriantį nuo ankstesnių Romuvų (Visuomybės ir kt.). Tai labiau priartino Romuvą prie latvių dievturių, nors pastarųjų veikimas Latvijoje gerokai skiriasi nuo pačių latvių folklorininkų judėjimo.

Romuviai, praėję folkloro ir kraštotyros mokyklą, neabejoja, jog Romuvos šventraštis yra etninė tradicija, kurios pagrindinį turinį sudaro folkloras, papročiai, tradicinė pasaulėjauta. Čia prisimenamas M. Gimbutienės pasakymas, jog lietuvis – tai pagonis, padengtas plona krikščionybės plėvele. Senasis lietuvių tikėjimas ruseno šviesesnių lietuvių širdyse, reikėjo tik mažiausio palaisvėjimo ir tikėjimas imdavo reikštis vienu ar kitu būdu.

Sigitas Lasavickas (1925–1998) – archeologas, restauratorius, Vilniaus piliakalnių žynys. Tuo laikotarpiu jis dažnai vaikščiodavo po senojo Vilniaus šventvietes. Tai nebuvo paprastas vaikščiojimas – regėtojo akimis jis tarsi matė pagrindines Vilniaus šventvietes, jas tyrė kaip archeologas ir kaip senojo lietuvių tikėjimo žynys. Verkiuose jis nustatė Lizdeikos aukuro vietą ir sumūrijo dabartinį Verkių aukurą. Ištyręs Gedimino kapo kalną, ten pastatė panašų aukurą. Tai buvo ryškūs Lietuvos atgimimo ženklai.

1989 metais buvo įkurtas „Kūlgrindos“ apeigų ansamblis, kurio tikslas buvo atkurti senąsias lietuvių

apeigas bei giesmes – dainas. Tuo metu buvo atkuriami senovės lietuvių drabužiai (dailininkės Dauros Giedraitienės nuopelnas). Jais pradėjo vilkėti romuviai apeigų metu prie aukuro. Drabužiai bei žalvario papuošalai ženklino ir senojo tikėjimo atgimimą.

Netrukus Romuvos apeigų grupė „Kūlgrinda“ tapo pagrindine tautinių švenčių ir apeigų atlikėja. 1991 m. rugpjūčio 5 d. Gedimino kapo kalno aukure buvo užkurta Šventaragio ugnis. Sigitas Lasavickas atnešė pelelų iš neseniai atrasto Gedimino laikų aukuro Katedros požemiuose. Romuvos žmonės atliko ugnies pagerbimo apeigas, giedojo giesmes („Šalia kelio jovaras“ ir kt.). 1992 m. gegužės mėnesio apeigoje Gedimino kapo kalne jau skambėjo „Dijūta“, „Didysie Dievaiti“, „Užuol užuolėli“, „Lylio j lelijo“ ir kt.

1991 metais buvo minimos Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino 650 mirties metinės. Iškilmės vyko Senuosiuose Trakuose, kur buvo sukrautas ir užkurtas aukuras, prie kurio giedojo vaidilutės – sutartinių giedotojos.

1991 m. spalio 19 d. vyko Vydūno palaikų perlaidojimas. Iškilmingame perlaidojime prie Rambyno 1991 m. dalyvavo Romuvos giedotojai, su senameldiškom apeigom nulydėję karstą iki pat kapo duobės.

1993 m. Lietuvos prezidento vėliavos pašventinimas Gedimino kalne. Prezidentinės vėliavos pašventinime Romuvos grupė atliko svarbų vaidmenį. Tai sukėlė diskusijas, nepasitenkinimą reiškė katalikai.

1994 m. Marijos Gimbutienės laidotuvės. Palydint jos palaikus (o ji karštai rėmė Ramuvos judėjimą), Romuva atliko svarbias apeigas (senameldiškas) ir su degančia ugnimi lydėję urną į Kauno Petrašiūnų kapines. (Ramuva, 1997, nr. 3: 138–139).

1992 m. gegužės 27 d. Lietuvos respublikos vyriausybės potvarkiu įregistruota Vilniaus miesto Baltų tikėjimo religinė bendruomenė Romuva. Prieš tai Romuvoje buvo diskutuojama, kaip vadinti mūsų susibūrimą – lietuvių ar baltų religine bendruomene, ar dar kitaip. Juk mūsų senjojo tikėjimo šaknys yra bendros visoms baltų tautoms, tad nederėtų tradicijos suskaidyti, todėl apsispręsta vadintis baltų religine bendruomene.

Susikūrusioje Romuvoje ilgesnį laiką buvo diskutuojama dėl „tikėjimo tiesų“. Nuomonių įvairovė savotiškai padėjo įsitvirtinti vidiniam demokratizmui ir tolerancijai. Lietuviškoji pagonybė turėjo skirtis nuo visiems įpras-tos katalikų bažnyčios. Romuvai nepriimtinos dogmos, hierarchinė bažnyčios struktūra, kunigų išskirtinumas. Tačiau kas tuomet turėtų palaikyti stabilumą, kas turėtų saugoti nuo chaoso? Prasidėjo svarstymai apie vaidilų ir krivių tradicijos atgaivinimą.

Įregistruotuose įstatuose apie Romuvos religiją sakoma:

„2.1. Bendrija tęsia prigimtinio senjojo baltų tikėjimo (toliau – baltų tikėjimo) tradicijas, siekia santarvės ir darnos su Dievu ir Dievais, su protėviais, gamta ir žmonėmis, iškelia gamtos, kaip akivaizdžiausios dieviškumo apraiškos, šventumą, ugdo baltų tradicinį dorovinį gyvenimo būdą, savą kelią dieviškumo link, sukurtą per daugelį amžių.

2.2. Baltų tikėjimas gerbia tradicines ir kitas valstybės pripažintas religijas.

2.3. Bendrijos tikėjimo šaltinis yra nenutrūkstama baltų dvasinė tradicija. Kaip medis jėgų semiasi iš Žemės gelmės, taip ir Romuvų nariai (romuviai) dvasinės patirties ir stiprybės semiasi iš senųjų giesmių, sakmių, padavimų, papročių, iš viso savo protėvių palikimo.

2.4. Baltų tikėjimas vienija visus tikinčiuosius – gyvuosius ir mirusiuosius. Romuviai tiki, kad mirtis yra dėsningas gamtos virsmas, kad mirštant kūnui siela gali išlikti pereidama į kitą pavidalą.

2.5. Šventumas yra Pasaulio gyvybės tobuliausia savybė, viską suvienijanti, sutaukanti ir atgaivinanti. Šventumą kuria dieviškos jėgos. Dieviškumas reiškiasi gamtoje ir kasdieniniame gyvenime.

2.6. Pagrindinis romuvio bruožas yra pagarba dieviškajai kuriančiajai galiai gamtoje ir žmoguje. Baltų tikėjimo atsparos yra darna ir dora. Siektinos romuvio vertybės – teisingumas, darbštumas, sugebėjimas sugyventi su kitais žmonėmis ir pasauliu.

Romuviai švenčia kalendorines, šeimos, tautines ir kitas šventes. Religinės apeigos atliekamos gamtoje, bendruose arba namų alkuose, šventyklose ir kitose viešose vietose“ (Druvis, 1992: 4).

2001 metais Vilniaus, Kauno ir Molėtų Romuvų bendruomenės sutarė susijungti į Senovės Baltų religinę bendriją, kuri ir buvo oficialiai įregistruota. Nutarta sudaryti iš Romuvų atstovų Vaidilų ratą.

2002 m. spalio 19 d. po Vaidilų rato nutarimo Vilniuje Gedimino kapo kalne buvo iššvestas Lietuvos Romuvos Krivis Jaunius – Jonas Trinkūnas.

Buvo leidžiami vienkartiniai leidiniai „Ramuva“, „Druvis“, o nuo 2002 metų pradėtas leisti metinis žurnalas „Romuva“. Romuvos idėjos sudėtos J. Trinkūno knygoje „Baltų tikėjimas“ (Trinkūnas, 2000).

Kadangi padaugėjo senovinių švenčių organizavimo rūpesčių, taip pat vis daugiau atliekama jungtinių, vardo suteikimo apeigų, taip pat ir laidotuvių, teko paruošti daugiau vaidilų bei vaidilučių, kurių dabar yra įvairiose Lietuvos vietose.

Kitos bendruomenės tuo tarpu kūrėsi įvairiose Lietuvos vietose ir jungėsi prie Romuvos bendrijos. 2008 metais Bendriją sudarė 20 bendruomenių. Bendruomenėse buriasi aktyvesni lietuvių religijos žmonės, tačiau į jų renginius ir šventes susireka daug daugiau žmonių, pritariančių senajam tikėjimui, jų yra keli tūkstančiai.

Išeivija

JAV prieš karą buvo kuriamos visuomiečių grupės, tačiau, matyt, jos buvo trumpalaikės ir šiandien JAV apie jas žinių nebeliko. Karo metų ir pokario emigracijoje būta pagoniškos orientacijos tautininkų.

Marija Gimbutienė savo, kaip mokslininkės, kelią pradėjo gilindamasi į senąją lietuvių religiją arba pasaulėžiūrą. Gana greitai ši religija tapo jos pačios savastimi. Ji greitai išsivadavo iš neperspektyvaus knibinėjimo po pagonybės smulkmenas. 1953 m. „Aiduose“ M. Gimbutienė rašė: „Šiandien mums ne tiek svarbu išskaičiuoti, kokie buvo dievai, tikėjimai, papročiai, kiek įdomu suvokti pačią pagrindinę mintį. <...> Pagrindinis senosios religijos leitmotyvas buvo: kova prieš amžinai grasantį blogį už egzistenciją, už gyvybę, kuri buvo kartu gėrio ir laimės sinonimu, ir dėl to ją vadinau „gyvatos religija“ (Gimbutienė, 1953: 427).

Šia koncepcija paremta ir jos pirmoji svarbi knyga „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“ (1958 m. angliškai, 1994 m. vertimas į lietuvių kalbą). Priimdami archeologės nuostatą, norime ją kiek patikslinti. „Blogio“ nereikėtų laikyti kažkokia mistine ar demoniška jėga. Darnos koncepcija teigia, jog pasaulyje egzistuojanti Darna linkusi silpti ir byrėti. Jos palaikymui ir reikalingos

pastangos, arba, kaip M. Gimbutienė sako, nuolatinė kova ir rūpinimasis „gyvata“ arba Darna. Tai mes ir regime lietuvių senojoje religijoje.

Reikia sutikti dar su vienu principiniu M. Gimbutienės teiginiu: „Pačios pagrindinės baltų religijos, mažai tesikeisdamos, siekė daugelį tūkstančių metų atgal“ (Gimbutienė, 1953: 427). Net religinės reformos, apie kurias rašė G. Beresnevičius 1995 m., negalėjo pakeisti senosios religinės pasaulėžiūros pagrindų.

Stasys Yla knygoje „Dievas sutemose“ rašė apie lietuviuose gyvą „pagonybės ilgėsį“. Vienas senyvas Amerikos lietuvis kalbėjo: „Bažnyčia man svetima, nors ir lietuviška. Kas joje lietuviška?“ Toliau duodamos kai kurių lietuvių išsiviečių nuomonės: „Bažnyčia tarnauja ne savo tautai. Ji stabdanti tautos pažangą dabar, o praėity buvusi supinta su svetimų kultūrų įtakomis. Tautos nelaimės prasidėjusios, kai tauta buvusi pakrikštyta. Priešingai, tauta klestėjusi, kai buvusi pagoniška. <...> Turėsime pripažinti, kad senasis mūsų tikėjimas, gamtos jėgų garbinimas, yra nepaprastai artimas lietuviškai sielai“. Ir dar: „Kaip matyt, nevienam lietuviui kažkur giliai sąmonėje vis dar teberusena senojo didingo lietuvių tikėjimo nostalgija“ (Yla, 1964: 191–194).

Dailininko Vlodo Vaitiekūno žiniomis, Amerikoje kai kurie lietuviai ieškojo būdų, kaip atgaivinti senąją lietuvių religiją. Vytautas Alantas savo istoriniuose romanuose aukštino senąją senameldišką tradiciją, jis rašė: „O ypačiai aš stengiausi grąžinti pagarbą, autoritetą ir meilę mūsų prosenolių senajam tikėjimui, kuris vaidino, sakyčiau, lemiamą vaidmenį doruojant tautinį charakterį, kuriant lietuvių kultūrą“ (Alantas, 1972: 8). Bendramintis Mantas Aukštuolis daug rašė apie senąjį tikėjimą, bet tie raštai išliko tik rankraščiuose. V. Vaitiekūnas (1906–2001)

grįžo į nepriklausomą Lietuvą 1995 m. ir išleido knygą bei savo tapybos darbų albumą. Apie senąjį tikėjimą rašo taip: „Lietuvių tauta turi tęsti savo garbingo tikėjimo papročius. Iš tikrųjų ji nėra nuo viso to labai atitrūkusi. Lietuviai dar tebepraktikuoja savo senojo tikėjimo įvairių švenčių papročius. Tebekūrenami laužai, aukurai, tebešvenčiamos senosios šventės. Intelektualiai patobulėjusi lietuvių tauta ima suvokti reinkarnacinę – pakartotinę atgimimo sampratą. Todėl savaime atpuola visokių dievybių ir stabų garbinimas. Lietuvių atkurtoji Žinyčia-Veda turėtų tapti atgimimu, lietuvių tautinio ir dvasinio sielos kulto vietoje, kur filosofinis mąstymas, senoji liaudies išmintis ir menas, dominuotų etinio ir etninio ugdymo elementai“ (Vaitiekūnas, 1998: 15).

Filologas Audrius Dundzila 1992 m. įkuria Romuvą Čikagoje. 1994 metais Kanadoje Vilija Witte pradėjo leisti žurnalą apie senąjį lietuvių tikėjimą „Sacred Serpent“ („Šventasis žaltys“) (Trinkūnas, 1998: 91). Stipri Jono Stundžios vadovaujama Romuva veikia Bostone.

Šiandien Amerikoje Romuvos idėjos lietuvių tarpe tampa gana populiarios, ypač jomis domisi anglakalbiai lietuviai. Juos džiugina senojo tikėjimo atradimas, atveriantis giluminę lietuviybę.

Pasaulio etninių religijų kongresas – WCER

Lietuvos atgimimo metu prasivėrė vartai į pasaulį. Buvome maloniai nustebinti, kai sužinojome, kad mes, Romuvos senameldžiai, nesame tik vieni tokie keistuoliai Europoje. Paaiškėjo, jog tokių yra visose Europos šalyse, o kai kurios bendrijos jau ir įteisintos kaip pripažintos

religijos. Šiaurės šalyse – Islandijoje, Danijoje, Norvegijoje, Švedijoje atkurtosios etninės religijos pripažintos oficialiai kaip pilnateisės konfesijos. Gal todėl, kad tose šalyse aukšta politinė ir intelektualinė kultūra?

Romuvos aktyvumas greitai buvo pastebėtas kitose Europos šalyse. Todėl, kai Romuva ėmėsi tarptautinės iniciatyvos sukviesti bendraminčius iš kitų šalių, atsakymas buvo palankus ir greitas. 1998 m. Vilniuje įvyko suvažiavimas, įkūręs Pasaulio etninių religijų kongresą (WCER – World Congress of Ethnic Religions). Po deklaracija pasirašė 21 šalies atstovai. Kongreso prezidentu išrinktas J. Trinkūnas (Of Gods and holidays, 1999: 190–196).

Sąžinės perkratymas

Praeitis negali būti pamiršta, užglostyta ar užglaistyta, ateina ir „sąžinės perkratymo“ laikas. 2000-ieji buvo metai, kuomet buvo bandoma įvertinti praėjusią epochą ir nubrėžti perspektyvas. Bažnyčia ėmė skelbti savo atsiprašymus už praeities blogus darbus. „Lietuvos Rytas“ paskelbė Lietuvos vyskupų atgailos pamaldoms laišką: „Apgailime, kad Bažnyčios vaikai tikėjimui Lietuvoje skleisti bei ginti kartais griebdavosi netinkamų priemonių – jie pamiršdavo, kad dievas yra meilė, todėl tik su meile galima vesti tautas į tiesą. Bažnyčios atmintį slegia praeityje vartota prievarta ir nepakanta, priešinga Evangelijai“. Tai tik trumpa pastraipa, kurią galbūt galima būtų sieti su baltų žudynėmis. Didžioji atsiprašymo dalis skirta Holokaustui, tarytum lietuviai būtų atsakingi už Holokaustą. Tačiau tokio Bažnyčios atsiprašymo negalima laikyti atsiprašymu už milijono prūsų ir lietuvių išžudymą, už baltų genčių išnaikinimą arba nu-

tautinimą. Juk žudynių nepavadinsi „netinkama priemone“ arba tik „prievara“. Bet iš tiesų, ar įmanoma atsiprašyti už baltų tautų genocidą?

Tuo pačiu laikotarpiu Lietuvos Respublikos Seime buvo keliamas klausimas apie „senovės lietuvių religijos įregistravimą tradicine religija“. Keturi Seimo nariai pareiškė paramą šiam sumanymui. Seimas gavo nemažai laiškų ne tik iš Lietuvos, bet ir iš užsienio, raginančių pripažinti Baltų religiją tradicine. Grupė žymių Lietuvos mokslininkų nusiuntė laišką Seimui, kuriame rašoma: „Mes, mokslo ir kultūros darbuotojai, pareiškiame, kad Romuvos religija, ieškodama modernių laikų religijos formų, tęsia senosios baltų religijos tradiciją. <...> Šios vertybės, vėl sutelktos į sistemą, yra šiuolaikinės baltų religijos pagrindas. Todėl Romuvos siekis tapti tradicine šalies religija yra pagrįstas ir istoriškai teisėtas“.

Tuoju sureagavo Lietuvos Vyskupų Konferencija. 2001.10.29 dienos LVK rašte teigiama, jog „dabartinės tradicinės religinės bendruomenės, kaip institucijos turi ilgą nenutrūkusį tęstinumą, kurio neturi lietuvių pagonių religija“. O kaip galėjo gyvuoti senojo tikėjimo institucijos, jeigu pati Bažnyčia jas draudė ir naikino? Rašte išvardinamos neigiamos pasekmės, jeigu senasis lietuvių tikėjimas bus įteisintas kaip tradicinis. Šios vyskupų pastangos užblokavo kai kurių Seimo narių iniciatyvas. Štai tokiu būdu pati tradiciškiausia Lietuvos religija vėl liko pažeminta.

Šventaragio aikštė

2004 m. kardinolas A. Bačkis pareiškė protestą dėl Katedros (Šventaragio) aikštės naudojimo pagoniškoms apeigoms. Tuo esą bus labai įžeisti tikintieji (katalikai).

Mat rugsėjo 17 dieną aikštėje buvo siūloma surengti Sostinės dienų misteriją „Žaibo gėlės“. Skambėsiančios giesmės dievams, maldos Perkūnui, bus šokami apeiginiai šokiai. Miesto meras pareiškė, jog pagonybė – tai mūsų istorijos dalis ir nereikia supriešinti krikščionybės su pagonybe. Tuo pačiu metu Arkikatedroje sakomuose pamoksluose buvo puolama lietuvių senoji religija, smerkiama ir tai, kad per miestelių jubiliejus užkuriami aukurai, o prie jų stovi vaidilutės.

Šventaragio slėnis (Katedros aikštė) yra svarbiausia lietuvių šventvietė. Joje degė amžinosios ugnies aukuras, buvo pagrindinės tautos šventenybės, tad ji svarbi visiems lietuviams, o ne tik katalikams. Katedros požemiuose dulka žmonėms neprieinamos aukuro liekanos. Kiekvienam lietuviui Šventaragio šventvietė brangi kaip garbingų ir didžiųjų protėvių atminimas, kuris turėtų būti tinkamai pagerbiamas.

2005 m. Respublikos vadovams buvo išsiųstas prašymas, kuriame sakoma: „Kreipiamės į Jus prašydami atkurti istorinį teisingumą ir paskirti Senovės baltų tikėjimo bendrijai Romuvai patalpas apeigų atlikimui Šventaragio slėnyje. Tokios patalpos galėtų būti skirtos dabar atstatomuose Valdovų rūmuose“. Kultūros ministerija atsakė: „Valdovų rūmuose ar jų teritorijoje niekada nėra buvę (nėra jokių duomenų, nerasta radinių) nei pagonių šventovės, nei pagonių dvasininkų buveinės, todėl atkuriamuose Valdovų rūmuose nenumatomos patalpos pagonių religijos buveinei“. Pilių rezervato direktorė A. Kasperavičienė pažymėjo, kad rezervato direkcija baltų religinei bendrijai apeigoms atlikti yra skyrusi Gedimino kapo kalną. „Baltų religinė bendrija apeigas turėtų atlikti gamtoje, nes gamtos jėgos jų yra taip pat garbinamos“.

2007 m. arkivyskupui A. Bačkiui ir katedros klebonui R. Doveikai Krivis Jaunius siunčia tokį laišką: „Artėjant Lietuvos vardo paminėjimo tūkstantmečiui kreipiamės į Jus su prašymu 2007 m. rugsėjo 22 d. suteikti galimybę Senovės baltų religinės bendrijos atstovams pagerbti pirmuosius Lietuvos valdovus – religinio tautos centro Vilniuje, Šventaragio slėnyje, kūrėjus – prie amžinosios ugnies aukuro vietas, esančios Arkikatedros požemiuose. Ir mes ir Jūs esame tikintys lietuviai, todėl privalome būti solidarūs“. R. Doveika atsakydamas rašo: „Apgailėstaudami turime pranešti, kad Arkikatedroje tegalimos tik krikščioniškos, katalikiškos apeigos. Todėl pagoniškų apeigų Katedros požemiuose surengti negalime leisti.“

Artėjant 2007 m. rugsėjo 22-ajai – Baltų vienybės dienai, vėl siunčiamas raštas su prašymu leisti prie Gedimino paminklo pagerbti Šventaragio slėnyje palaidotų Lietuvos valdovų atminimą giedant senovines lietuvių liaudies dainas. Ant specialaus metalinio aukurėlio bus uždegta simbolinė amžinoji ugnis. Dalyvaus svečiai iš Latvijos. Po ilgų derinimų liko gauti Arkivyskupijos kurijos sutikimą. Vyskupo J. Tunaičio rezoliucija buvo trumpa – „nepritariu“. Vis dėlto Vilniaus Savivaldybė leido paminėti Baltų Vienybės dieną prie Gedimino paminklo.

Pabaigai

Aptariant mūsų lietuviškos religijos istoriją, negalėjome išvengti dažnų krikščionybės ir jos bažnyčios paminėjimų. Kitaip ir negalėjo būti, juk ši jėga ir stengėsi griauti ir slopinti senąją dvasinę mūsų protėvių tradiciją. Šiandien dauguma lietuvių save laiko krikščionimis, bet

jie tuo pat metu yra ir lietuviai. Todėl su jais reikėtų kalbėti kaip su lietuviais. Toks dvilypumas ypač stebimas Gintaro Beresnevičiaus kūryboje. Štai vieni paskutiniųjų jo pasvarstymų apie krikščionybę Lietuvoje: „Fasadas. Niekas už jo nėra, tik aklas taisyklių laikymasis. Dėl paties laikymosi, ne dėl ko nors kito. Man regis, katalikybė pralaimėjo Lietuvoje 1387 m., Žemaitijoje 1413 m., o po to turime tik jos formalių, liekanų valkiojimą žodžiuose, apeigose, struktūrose. Ji neveikia, ji nesuveikė“ (Beresnevičius 2005: 8). O toliau jis aiškina: lai Lietuvoje sugyvena abi tradicijos – senojo lietuvių tikėjimo ir krikščionybės. Krikščionybei Lietuvoje nėra ko peštis su pagonimis – prie to paties abu eina iš skirtingų pusių, bet siekis – dorovinis (Beresnevičius 2005: 19). Suprantama, tokie G. Beresnevičiaus norai sunkiai įgyvendinami, ir vien todėl, kad lietuvių sąmonė iš seno suskaldyta, geriausiu atveju – dvilypė. Kaip sako Romualdas Ozolas, bendra savijauta tokia – yra du sluoksniai: mūsų ir ne mūsų, tikra ir netikra.

Senosios lietuvių religijos istorija neturi nei pradžios, nei pabaigos. Kelis šimtus metų šią religiją bandyta išnaikinti įvairiom priemonėmis – ir prievarta, ir gudrumu, ir gerumu, ir „civilizacija“, bet ji nenuilstamai tarsi žolė vėl dygsta iš sutryptos žemės.

Kreipiuosi į mūsų žmones ir kviečiu mylėti ir saugoti mūsų didžiąją šeimą – Lietuvą. Kartų kartos saugojo protėvių svarbiausias vertybes – meilę žemei, protėvių kapams, mūsų didvyrių atminimą, pagarbą šventybėms ir seniesiems Dievams.

Kviečiu telktis į bendruomenes, kūrenti apeigų ugnis, giedoti mūsų gražias ir išmincingas dainas bei giesmes. Saulė ir Mėnulis bei žybsinčios žvaigždės, medžiai, paukščiai bei žvėreliai, upeliai ir ežerėliai – visi jie gyvena kartu su mumis tą patį gyvenimą, pagal tą patį metų ratą. Rūpinkimės ir saugokime Darną, nes to reikia visiems.

Auginkite gausias šeimas, perduokite savo vaikams protėvių dvasines vertybes – gimtąją kalbą, mūsų praeities pažinimą. Neužmirškime, jog mūsų senasis tikėjimas neatskiriamas nuo dorovinės tradicijos, mokiusios mus daryti gera visiems ir mylėti pasaulį. Dievai ir Protėviai padės ir gelbės mus tol, kol mes juos gerbsime ir mylėsime.

Kriviis Jaunius – Jonas Trinkūnas

SUMMARY

The book reveals the dynamic of an ancient (pagan) Lithuanian faith after the official christianizing of the state and the change of attitudes towards the faith. The author declares the official act didn't mean the annihilation of the pagan faith. But it had different forms of surviving in the different social strata, completely different in the life of peasants or nobles or intelligence. The peasant pagan faith was surviving till the end of 18 century. The 19 century means the beginning of fast social and national changes which had influenced the changes of religious orientations too. The christian attitudes and traditions came to force step by step.

The rebirth of Lithuanian nacional consciosness has played the positive role in maintaining pro pagan attitudes, as ideal time of Lithuanian state. The Lithuanianism had been understood as paganism. The book shows the examples of attitudes towards paganism between famous politics, cultural workers from the times of Ausra till the reestablishing of the state. The time of independent Lithuania shows the efforts of restoring the ancient faith.

The communist occupation has destructive influence towards different social and religious movements. But nevertheless there were several attempts and examplless of conscious pagan activities. The Romuva (old Baltic faith community) renewed its activity and had oficial recognition in 1992 in independent Lithuania.

SANTRUMPOS

- BRMŠ I – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos/ Sudarė N. Vėlius. V., 1996.
- BRMŠ II – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. II. XVI a./ Sudarė N. Vėlius. V., 2001.
- BRMŠ III – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. III. XVII a./ Sudarė N. Vėlius. V., 2003.
- BRMŠ IV – Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. IV. XVIII a./ Sudarė N. Vėlius. V., 2005.
- DPK – Dusburgietis Petras. Prūsų žemės kronika/ Parengė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Batūra. Vertė L. Valkūnas. V., 1985.
- JLD – Lietuviškos dainos/ Užrašė Antanas Juška. V., 1954, t. 1-3.
- LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. Vilnius.
- SIS – Sutartinės. Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos. Vilnius, 1958–1959, t. 1-3.

LITERATŪRA

- Alantas V. Šventaragis. Cleveland. 1972.
- Alantas V. Tauta istorijos vingiuose. V., 1992.
- Aleksandravičius E. Kultūrinis sąjūdis Lietuvoje 1831–1863. V., 1989.
- Almonaitis V. ir Almonaitienė J. Karšuva 2. Kaunas, 2006.
- Alšėnas P. Martynas Jankus. Torontas, 1967.
- Balčius J. Baltiškosios pasaulėžiūros atšvaitai Kristijono Donelaičio „Metuose“// Gamta ir religija. V., 2006.
- Balčius J. Dorovinio lietuvių identiteto prigimtis ir prasmė. V., 2005.
- Balys J. Lietuvių kalendorinės šventės. V., 1993.
- Balys Sruoga mūsų atsiminimuose. Chicago, 1974.
- Balsys R. Lietuvių ir prūsų dievai, deivės, dvasios: nuo apeigos iki prietaro. Klaipėda. 2006.
- Baranuskas A. Raštai. V., 1970.
- Basanavičius J. Lenkai Lietuvoje. Chicago, 1903.
- Basanavičius J. Rinktiniai raštai. V., 1970.
- Beresnevičius G. Apie Brunoną// Šiaurės Atėnai. nr. 801, 2006.
- Beresnevičius G. Baltų religinės reformos. V., 1995.
- Beresnevičius G. Lietuvių religija ir mitologija. V., 2004.
- Beresnevičius G. Naujojo atgimimo išvakarėse.// Aidai. 2005.
- Beresnevičius G. Žaibuojantis kryžius// Šiaurės Atėnai. 1994. I. 21.

- Beržanskis J. Senovės Lietuvių tikėjimas. Ką reiškia žodis „Criwe“ – Krivis. Kaunas, 1928.
- Biržiška M. Mūsų dainos ir jų rinkimas// Vakarinės naujienos. 1989. VII.19.
- Bučys A. Barbarai vice versa klasikai. Centras ir periferija. V., 2008.
- Daukantas S. Raštai. V., 1976.
- Daukantas S. Būdas senovės lietuvių, kalnėnų ir žemaičių. V., 1993.
- Daunys S. Pirtis kaimo kultūroje. V., 2003
- Druvis. V., 1992.
- Gedimino laiškai. V., 1966.
- Gimbutienė M. Apie baltų religiją// Aidai. 1953, nr. 9.
- Gimbutienė M. Baltai priešistoriniais laikais. V., 1985.
- Gimbutienė M. Baltų mitologija. Senovės lietuvių dievės ir dievai. V., 2002.
- Girininkas A. Baltų kultūros ištakos. V., 1994.
- Grabski A. Polska w opiniach Europy Zach. XIV-XV w. W. 1968
- Greimas A.J. Tautos atminties beiėškant. V., 1990.
- Gudavičius E. Lietuvos istorija. 1999.
- Herbačiauskas J.A. Gabija. Krokuva, 1907.
- Ivinskis Z. Lietuvos istorija. V., 1991.
- Yčas J. Mažosios Lietuvos praeitis. K., 1921.
- Yla S. Dievas sutemose// Tėviškės žiburiai. Toronto, 1964.
- York M. Pagoniškoji teologija. V., 2008.
- Jauniškis B. Uždegęs Gabijos ugnelę širdyje// Žvilgsnis. 1998, nr. 42.
- Jedzinskienė D. Kazys Šimonis. Vilnius., 1986.
- Jovaišas A. Lietuvių literatūros apyaušris renesanso epochoje// Kultūros barai, 1987. nr. 3.
- Jucevičius L.A. Raštai. V., 1959.
- Jurginis J. Istorija ir kultūra. V., 1984.
- Jurginis J. Lietuvių epas. V., 1992.
- Kavolis V. Žmogus istorijoje. V., 1994.
- Kiersnowscy T. i I. Zycie codzienne na Pomorzu wczesnosredniowiecznym. Warszawa, 1970.
- Klimka L. Žulkus V., Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais. V., 1989.
- Končius I. Žemaičio šnekos. V., 1996.
- Kosman M. Drogi zaniku poganstwa u Baltow. Warszawa, 1976.
- Landsbergis V. Apie baltų ikikrikščionišką muziką// Naujasis židinys. V., 1993, nr. 10.

- Laurinkienė N. Rasojančių rugių šventė// Šiaurės Atėnai. 2008.06.
- Laurinkienė N. Senovės lietuvių dievas Perkūnas. V., 1996.
- Lietuvininkai. V., 1970.
- Lietuvių mentalitetai. V., 2002.
- Lietuvių tautos tapatybė. V., 2007.
- Lietuvos metraštinis. Bychovco kronika. V., 1971.
- Lietuvos TSR istorijos šaltiniai. V., 1955, t. I.
- Livonijos kronika. V., 1991.
- Long H. Charles. Significations, 1999.
- Lowmianski H. Studja nad początkami społeczeństwa i państwa Litewskiego. Wilno, 1932, II t.
- Lukšienė M. Demokratinė ugdymo mintis Lietuvoje XVIII a. antroji – XIX a. pirmoji pusė. V., 1985.
- Maceina A. Liaudies daina – tautos sielos išraiška// Tautosakos darbai. III (X), V., 1994.
- Mališauskas J. Vėjas iš Aistmarių. V., 2004.
- Martinaitis M. Laiškai Sabos karalienei. V., 2002.
- Mažiulis V. Prūsų kalbos etimologijos žodynas. V., 1988, I t.
- Mažoji Lietuva. New York, 1958.
- Mify drevnej Volgi. Saratov, 1996.
- Mikėnaitė A. Lietuvių liaudies tradicinė skulptūra// Liaudies kultūra. 1995, nr.1.
- Mindaugo knyga. Istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių. V., 2005.
- Narbutas T. Lietuvių tautos istorija. V., 1992.
- Nematomasis frontas. Vilnius, 1967.
- Ochmanskis J. Senoji Lietuva. V. 1996.
- Of Gods and holidays. The Baltic heritage. V., 1999.
- Okulicz-Kozaryn L. Życie codzienne Prusów i Jacewów w wiekach średnich (IX-XIII w.). Warszawa, 1983.
- Pakalniškis A. Žemaičiai. V., 1990.
- Pakarklis P. Raštai. V., 1987.
- Paškevičienė S. Gintautas, paskutinis krivė, 1413-1414 m. istorijos apysaka. Vilnius, 1912.
- Petrulis J. Mirusiųjų apraudojimas// Kraštotyra. V., 1966.
- Prūsijos kultūra. V., 1994.
- Rabikauskas P. Iš Vilniaus universiteto istorijos// Lietuvių tautos praeitis. V t. kn.2 (18). Chicago, 1982.
- Radzevičius A. Karinės organizacijos vieta....// Kultūros istorijos tyrinėjimai. 3, 1997.

- Ramuva 1997.
- Ramuva. V., 1998, nr. 4.
- Raulinaitis Z. Slavų kovos su Jotvingiais XII amžiuje.// Rytų Lietuva. Chicago, 1980.
- Rėza L. Lietuvių liaudies dainos. V., 1958.
- Rėza L. Lietuvių liaudies dainos. V., 1964.
- Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. V., 1984.
- Rimantienė R. Nida – senųjų baltų gyvenvietė. V., 1989.
- Romuvos dešimtmetis 1930–1940. K., 1940.
- Rowell S.C. Iš viduramžių ūkų kylanti Lietuva. V., 2001.
- Sauka D. Tautosakos savitumas ir vertė. V., 1970.
- Sruoga B. Skaitymai, XII kn. Kaunas, 1923.
- Sruoga B. Pavasario giesmė// Raštai. Vilnius, 1957.
- Statkutė de Rosales J. Didžiosios apgavystės. V., 2007.
- Šeškauskaitė D. Sutartinės – senovės apeiginės giesmės. Kaunas, 2001.
- Sirokomla W. Wycieczki po Litwie. 1860, II t.
- Šliūpas J. Rinktiniai raštai. V., 1977.
- Tarvydas J. Etnografinė medžiaga J. Pabrėžos pamoksluose// Kraštotyra. V., 1971.
- Tiškevičius K. Neris ir jos krantai. V., 1992.
- Toporov V.N. Ob odnom archajičnom indoevropeskom elemente v drevnerusskoj duchovnoj kulture – *svęt-// Jazyki kultury i problemy perevodimosti. Moskva, 1987.
- Toporov V. Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai. V., 2000.
- Toporov V.N. Prusskij jazyk, E–H. Moskva, 1979.
- Toporov V.N. Prusskij jazyk. Moskva, 1975.
- Trinkūnas J. Baltų tikėjimas. V., 2000.
- Trinkūnas J. Darna// Romuva. V., 2005.
- Trinkūnas J. Lietuvninkų senieji tikėjimai// Lietuvninkų žodis. V., 1995.
- Trinkūnas J. Vainiko simbolika baltų kultūroje// Senovės baltų simboliai. V., 1992.
- Trinkūnas J. Sartų krašto Romuva// Obeliai, Kriaunos. V., 1998.
- Trinkūnas J. Romuvių judėjimo pradžia – Kernavėje// Musninkai, Kernavė, Čiobiškis. V., 2005.
- Trinkūnas J. Lietuvių tradicinė kultūra Vakaruose// Lituanistika pasaulyje šiandien: darbai ir problemos. V., 1998: 91).
- Užmirštieji prūsai. V., 1999.
- Urbanavičienė D. Lietuvių apeiginė etnochoreografija. V., 2000.

- Vaicekauskas A. Kaimo bendruomenė ir gyvoji gamta lietuvių Užgavėnių papročiuose. Kaunas. 1997.
- Vaicekauskas A. Pergrubrinės, Perkūninės, Jurginės// Šiaurės Atėnai. 2004. 04.24.
- Vaicekauskas A. Saulės vardu, Perkūno griausmu// Šiaurės Atėnai. 2005, nr. 753.
- Vaitiekūnas V. Lietuvių reinkarnacinė veda – žinyčia. Vilnius, 1998.
- Vaitkevičienė D. ir Vaitkevičius V. XIII a. Lietuvos valstybinės religijos bruožai// Lietuvos archeologija. V., 2001, t. 21.
- Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Žemaitija. V., 1998.
- Vaitkevičius V. Senosios Lietuvos šventvietės. Aukštaitija. V., 2006.
- Vaitkevičius V. Senųjų šventviečių tradicija prieš 100 metų// Romuva. 2006, nr. 4.
- Vaitkunsienė L. Archeologiniai šaltiniai apie baltų mitologijos chtoniškąjį pasaulį// Dangaus ir žemės simboliai. V., 1995.
- Valančius M. Žemaičių vyskupystė. V., 1972.
- Vėlius N. Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis. V., 1987.
- Vėlius N. Lietuvių pasakų senelio dievo kilmės problema// LTSR, MA darbai, A serija, 1979, t. 3.
- Vyčinas V. Didžiosios Deivės epocha. V., 1994.
- Vyčinas V. The Great Goddess and the Aistian Mythical World// American University Studies, Series V, Vol. 91. 1990.
- Vyčinas V. Mano gyvenimo ir minties raida// Naujasis židinys, nr. 11–12. 1991.
- Vidmantas E. Mokslas ir gyvenimas. V., 1981. nr. 5.
- Vydūnas. Raštai. V., 1990.
- Vydūnas V. Vasaros saulės grąža// Ramuva. 1998, nr. 4.
- Vygandas Marburgietis. Naujoji Prūsijos kronika. V., 1999.
- Vilniaus miesto istorija. V., 1968.
- Vyšniauskaitė A. Lietuviai IX-XIX a. vidurio istoriniuose šaltiniuose. V., 1994.
- Visuomis – Nautikis. Visuomiečių religija. Šiauliai. 1931.
- Zavjalova M.V. Balto-slavianskij zagovornyj tekst. Moskva, 2006.
- Zinkevičius Z. Lietuvių kalbos kilmė. V., 1984, t. I.
- Žadeikis V. Kipras Petrauskas, Kaunas, 1929.

APIE AUTORIŲ

Jonas Trinkūnas gimė 1939 m. Klaipėdoje. Vidurinę mokyklą baigė 1957 m. Kaune. Lietuvių filologiją studijavo Vilniaus universitete 1960–1965 m.

Aktyviai dalyvavo lituanistiniame kraštotyros sąjūdyje ir ėmė kurti Ramuvos / Romuvos judėjimą. 1973 metais sovietų valdžios buvo pašalintas iš universiteto ir iki 1988 m. neturėjo teisės dirbti pagal specialybę. Tik Sąjūdžio metu grįžo prie mokslinio darbo ir etnokultūrinės veiklos.

1992 m. su pasekėjais įregistruoja Romuvos religinę bendruomenę ir ėmė plėsti baltų religinę veiklą.

1997 m. J. Trinkūnui suteikiama valstybinė J. Basanavičiaus vardo premija už aktyvią etnokultūrinę veiklą. 2000 m. paskelbia knygelę apie senąją religiją „Baltų tikėjimas“.

1998 m. Vilniuje sušaukiamas Pasaulio etninių religijų kongresas (WCER), kuriame pirmininku išrenkamas Jonas Trinkūnas. 2002 m. Vilniuje Romuvos bendrijos žmonės išrenka Joną Trinkūną Lietuvos Romuvos kriviu.

TURINYS

Pratarmė	6	Šventyklų statyba	102
RELIGIJA		Gedimino ir kitų Lietuvos	
IR SENIEJI LAIKAI.....	9	valdovų išmintis	104
Šventumą generuojančios		Krikšto klausimas	
galios	15	ir krikštinimas	109
Religijų tipai	17	Krikštas.....	112
Senieji laikai	19	Senojo tikėjimo draudimo laikai	
Piliakalniai.....	25	arba religinis pagrindis	119
Gentys, bendruomenės,		Vaidilutė Birutė	124
krivulės	26	Vaidilos ir draudžiama	
Permainos baltų žemėse.....	27	religija	124
Brutenio ir Vaidevučio		Vaidila Suplitas	127
reformos	30	REPRESYVIOJI SISTEMA	
LIETUVOS PRADŽIOS.....	37	(XVI–XVIII a.)	129
Šventaragis	39	Martynas Mažvydas.....	132
Prūsai	41	Padėtis Lietuvoje.....	133
Semba.....	46	Naujos katalikų pastangos..	137
Krikščionių misijos	49	Bendruomenės	138
Religinis karas	53	Raganų bylos	139
Karas prieš prūsus	54	Dainos ir protėvių dvasia ...	140
Sembos pavergimas.....	57	Vilniaus kolegijos jėzuitų	
Rytų baltų likimas	60	metinės ataskaitos	
Jotvingiai	65	(1585–1618).....	141
Latviai	72	Latviai	144
Prūsų žūtis	74	Matas Pretorijus	146
Baltų dvasia	78	Bandruomenės.....	149
LIETUVA KARINGOJI.....	79	Kalba ir raštas	150
Mindaugas	81	Represyvioji sistema.....	152
Lietuvių religija XIII amžiuje..	84	Vilniaus jėzuitų akademinės	
Lietuvių valstybinė religija ...	89	kolegijos ganytojiškos veiklos	
Šventyklos	94	dienoraštis (1711–1773).....	154
Vilniaus Perkūno šventykla....	96	Donelaitis	156
Palangos Birutės šventykla	98	Surinkimininkai.....	156

TAUTOS BUDIMAS

(XIX a.)159

Liudvikas Rėza.....160

Birutė.....162

Simonas Daukantas.....164

Antanas Baranauskas.....167

Lenkėjimas ir lenkinimas169

Sinkretizmas170

Bendruomenė176

Liaudies dainos.....178

Meilės ir gerumo

pasaulėjauta182

Santykiai

su gyvuoju pasauliu186

Religinis dvilypumas188

Kalendorius.....189

Šventybių prisiminimas190

Šventieji kalnai193

Kernavė194

Rambynų kalnas196

Senosios religijos atgimimo

pradžios198

Andrius Vištelis198

„Aušra“201

Jonas Beržanskis202

Senųjų papročių ir apeigų

patvarumas206

Raktiniai žodžiai

ir jų keitimas211

Mentalitetas.....215

Perkūnas217

Lietuvių folkloras219

ROMUVA (XX–XXI a.)221

Vydūnas222

Rambynas225

Organizuotas religinis

sąjūdis – visuomenė229

Romuvos korporacija234

Kaimo kultūros

atradimas.....236

Šiandien veikiančios

šventvietės.....237

Pasišventę žmonės.....238

Šatrija240

Folkloras ir senoji religija...240

Ramuva ir Romuva242

Romuva.....248

Išėivija252

Pasaulio etninių religijų

kongresas – WCER254

Sąžinės perkratymas255

Šventaragio aikštė256

Pabaigai258

Summary261

Santrumpos262

Literatūra262

Apie autorių267

Trinkūnas, Jonas

Lietuvių senosios religijos kelias / Jonas Trinkūnas –
Vilnius: Asveja, 2009, 270 p. Bibliogr.: p. 262–266, santr.
angl. – p. 261

ISBN ...

Knygoje aprašomos lietuvių senosios religijos idėjos ir jų apraiškos. Tai išlaikė paprasta liaudis, kuri ir lietuvių kalbą išsaugojo. Vis plačiau lietuvių senameldystė prisikelia XX amžiuje ir šiandien jau turime organizuotą Romuvos sąjūdį.

UDK

IEŠKOKITE KNYGYNUOSE

Druidų praktikuoti pratimai
padeda sukurti darną
tarp žmogaus gyvasties,
jausmų, mąstymo,
darną su gamta ir Visata.
Šios praktikos artimos
baltų žynių mokymui apie tripeidę
žmogaus bei pasaulio prigimtį.

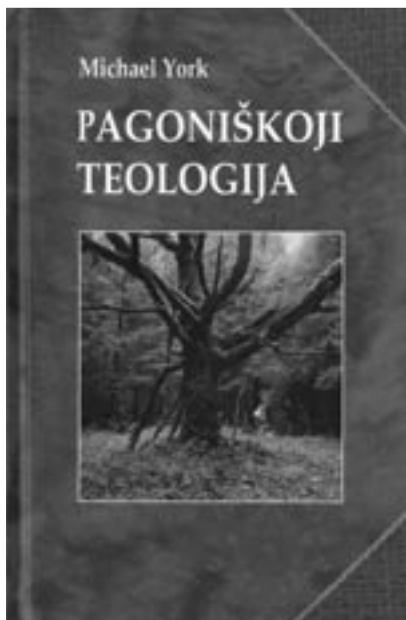
Vilius Gibavičius
Vladyas Mikailionis

DRUIDIŠKAS GYVASTIES UGDYMAS

Ž Y N I Ų
p r a k t i n i a i

IEŠKOKITE KNYGYNUOSE

Michaelis Yorkas nedaro skirtumo tarp prigimtinės religijos ir pagonybės. Jis teigia, jog, norėdamas pažinti bet kurią religiją, pirmiausia turime suprasti pagonybę kaip šaknį, iš kurios jos išaugo.

Dr. Vykintas Vaitkevičius

Lietuvai ši knyga tarsi langas į dvasinį dabarties pasaulį. Juk esame per daug uždaros tradicijos žmonės, o šiuolaikinės religijotyros tiesiog neturime. Tai dar labiau jaučiame netekę Gintaro Beresnevičiaus.

Doc. Dr. Vacys Bagdonavičius

Daugiau informacijos:
www.romuva.lt

Prašome paremti Senovės Baltų religinę bendriją
ir dalį savo pajamų mokesčio skirti jai.

Paramos gavėjo id. kodas – 9209647, Atsiskaitomosios sąskaitos numeris
Vilniaus banke – LT 32 7044 0600 0099 6391.

Bendrijos registracijos adresas Vilniuje: Vivulskio g. 27-4.